Antun Gustav Matoš

Odabrani eseji i putopisi

Bulaja naklada

Odabrani
eseji i putopisi

Antun Gustav Matoš

Sadržaj

Baudelaire
Pjesme V. Vidrića
Narodna kultura
Lijepa naša domovino
Umjetnost i nacionalizam
Futurizam
Kod kuće
Kod kuće plač četvrti
Dva grada
Oko Lobora
Zagreb i Zagrebi

Bilješke
Rječnik
Bilješka o autoru
Impressum

Baudelaire

I.

Beatus qui vigilat et custodit vestimenta sua, ne nudus
ambulet et videant turpitudinem eius.[1]

Biografije o Baudelaireu me uvjeriše da su nesaglasne, često protivrječne. Opovrgavaju se u najglavnijim dijelovima života i značaja. Nemajući prijatelja, pjesnik nemaše životopisca jer su najbolji životopisi spomenici ljubavi i prijateljstva. Poput mnogih osvjedočenih mizantropa nije se čuvao samo sentimalne povjerljivosti kao žive vatre, nego je kao Stendhal i Mérimée bio hotimice neiskren i mistifikator. Priznao je znancu: "Da sam čist kao hartija, bistar kao voda, pobožan kao žena kod ispovijedanja, krotak kao žrtva, ne bi mi bilo krivo da me drže ćalovom, pijandurom, neznalicom i zlikovcem." Pričaše da je popovsko kopile. Prevodeći Poea, govoraše: "Idem natjerati na posao moju mater" — da bi nju smatrali prevodiocem. "Ne samo da Baudelaire ne uzimaše uvijek hašiša i opijuma, kako se hvalio, već izbjegavaše i žestoka pića. — Po primjeru pisaca dobe Louisa XIV. pio je samo čisto vino" (Jules Levallois: *Uspomene pisca*). Plašeći se iskrenosti kao slabosti, učinio se mnogima cabotin, poseur, čovjek za galeriju. Slikar Courbet govoraše: "Ne znam kako da svršim Baudelaireovu sliku. Svaki dan se mijenja" (Champfleury: *Uspomene mladosti*). Danas nosi taj protej dugačku kosu, sutra ju brije. Danas nakićen kao Robespierre na

svečanosti Najvišeg bića, tri dana zatim poturen i jadan kao pustinjak. Pedant Brunetiere[2] ovako sudi (u *Revue des Deux Mondes*) o njegovom karakteru: "To je tek Sotona hotel-garnija, Belzebub hotelskih ručkova. U njega nema ništa iskreno osim potrebe i želje zapanjivanja. I njegovi prijatelji dužni su priznati da nikad niko na svijetu nije lagao kao Charles Baudelaire. Bio je rođena varalica i od onih taštih paralaža kojih laž uvijek ima nešto vjerojatno." Charavay priča (*A. de Vigny et Charles Baudelaire candidats a l'Academie*) da je pjesnik jednom pitao činovnika: "Jeste li okusili mozak malog djeteta? To je slično mozgovima i to je ukusno." U punoj malograđana gostionici govoraše: "Pošto ubih mog bijednog oca..." Banville[3] veli da je Baudelaire volio samo jednu ženu, da je bio skladan kao poganski bog i da je živio u afrikanskoj planini sa crnicom djevojkom, sa kojom ne mogaše govoriti, a ona mu je gotovila crna, nepoznata jela. Ch. Asselineau (*Ch. Baudelaire, Sa vie et son oeuvre*) vidi na pjesnikovu pogrebu među rijetkim prijateljima i Heinea, prem je Heine već nekoliko godina pokojnik. Crepet priča da je Baudelaire prije mulatkinje Žane volio Židovku Saru, prozvanu zbog zrikavosti Škiljom (*Louchette*). Maksim du Camp priča da je pjesnik "šetao po Indiji na slonovima i pravio stihove", da nije imao crnih očiju, već crvenkaste, da nije bio lijep i da ga je jedared pohodio sa zelenom bojadisanom kosom. Levallois opet tvrdi da je na onom čuvenom putu vidio samo otok Bourbon. "Baudelaire je imao veliku za jednog pisca manu o kojoj se niko nimalo ne sumnjaše. Bijaše neznalica. Što je znao, znao je dobro, ali malo je znao." Drugi biografi tvrde protivno. Ta i Leopardijev[4] prijatelj Ranieri pisaše: "Mali grbavac, zavidljiv, sebičan, nezahvalan, tašt, nalazeći sasvim prirodan život na račun imućnijeg prijatelja."

Odbace li se od tih biografija kontradikcije, ostaje dosta suh i poučan kostur. Pjesnik je seljački potomak. Djedovi su ratari u Neuville-en-Pont, u kantonu Sainte-Menehoulde (departement de la Marne). Otac kao da mu bijaše svrzimantija, odgojitelj kod vojvode Choiseul-

Praslina, bez sumnje čovjek vrlo obrazovan i uglađen. Onda nisu instruktori i domaći učitelji bili parije kao danas. Imali su kola i svoju poslugu; bili i ostajali su prijatelji kuće. Baudelaireov otac prijateljevaše sa Choiseulom, Cabanisom, gospođom Helvetius. Tvrdi se da je on dobavio Condorcetu otrov što ga oslobodi od gijotine. Vojvoda Praslin izradi mu u vrijeme Carstva mjesto tajnika u Luxembourgu, docnijem Gornjem domu, gdje je uz slobodan stan imao 12.000 franaka godišnje plaće. Prva mu je žena rođena Janin i s njom ima sina Klaudija. (Umro 1850.) Druga žena, mati pjesnikova, je rođena Duffay.

Charles Baudelaire je rođen 9. travnja 1821. u Parizu i kršten u crkvi sv. Sulpicija. Učeni otac često ga vodi u park Luxembourg, dudeći kipovima u djetetu ukus za vajarstvo. Iza očeve smrti, u sedmoj dječakovoj godini, uda se udovica mati za generala Aupicka, diplomatu i poslanika u Londonu, Madridu i Carigradu. Dječak u glumištu najviše zapinjaše za oko hladna i skladna simetrija kristalnog svijećnjaka. U kolegiju je loš đak. — U vrsti dnevnika, štampanog poslije smrti, ovako opisuje svoje đakovanje: "Osjećanje usamljenosti od malih nogu, unatoč porodici i naročito među drugovima; osjećanje sudbine do groba samotničke. Pored toga vrlo jak nagon za život i uživanje." Djetetom žudi da postane papa ili glumac. U petnaestoj godini je u čuvenom pariskom liceju Louis le Grand i tu se, po svjedočanstvu sudruga Luisa Menarda, najviše odlikovaše u latinskom. Vrlo voli Sainte-Beuvea,[5] šalje mu kao momče, zrelu, savršenu pjesmu i ulazi u književničke krugove gdje je i kasnije više kao gost nego član. Vrlo voli Petra Borela "likantropa", nesrećnog boema, i na seinskom keju se sastaje sa velikim Balzacom. Približuje se listu Gusaru.

Zbog ovog vrlo raspojasanog života dade mu poočim 5000 franaka poputnice, i on krene preko Bordeauxa za Kalkutu. To je najtamnija stranica njegove biografije. Jedni vele da je otputovao u sedamnaestoj godini, drugi u — dvadesetoj. Ne mogaše oprostiti

majci ponovnu udaju, a prozaični i glatki diplomat Aupick nije mario čudnovatog pastorka. M. du Camp priča da je zabranio spominjati i ime Charlesovo. Jedared davaše službeni ručak, uvrijedi mladića, a taj mu odbrusi: "Vi želite poniziti me pred ljudima vaše bagre, koji tobože primaju vaša ačenja za dosjetke i misle da se iz uljudnosti moraju cerekati. Vi zaboravljate da nosim ime koje je vaša žena nepravedno napustila. To treba kazniti, gospodine, i ja ću imati čast udaviti vas!"

Poočim ga išćuška, a momče dobije grčeve. Dvije nedjelje je pod ključem, i najzad ga neki časnik povede u primorje. Putovanje trajaše oko osam mjeseci, i o njemu se zna tek to da je još povećalo nastranost pjesnikovu. "Es wandelt niemand ungestraft unter Palmen, und die Gesinnungen andern sich gewiss in einem Lande, wo Elefanten und Tiger zu Hause sind" (Goethe).[6]

Kada se vratio sa puta, isplate mu 75.000 franaka očevine. Od njegovog živovanja u to doba je najpoznatije kada stanovaše na drevnom, aristokratskom pariskom ostrvu Saint-Louisu, u dvorcu markija Pimodana (quai d'Anjou) sa Theophileom Gautierom.[7] Taj stari plemićki hotel bijaše tako krasan, da su njegove dekoracije danas u Louvreu. Za stan (dvije sobe i kabinet) plaćaše godišnje 350 franaka (vrlo jeftino). Uredio ga je po svom ukusu, napunio rijetkim pokućstvom i knjigama (oko 30 svezaka). Krevet bez nogu, od mrke hrastovine sličan lijesu, polumračnu sobu obasjavaju oči prekrasnog angorskog mačka Tiberija. Tu se skupljalo društvo, tražeći u hašišu izvanredne senzacije, a sluga bijaše nijem.

Od Engleza pjesnik najviše voli "salamandarski genij Byronov", od Francuza stare pjesnike, a od Latinaca pisce rimskog propadanja, od Apuleja[8] i Lukana[9] do srednjevjekovnih barbarskih latinista. U to doba je savršen dandy, i ta elegantna strast ne ostavlja ga ni u bijedi. Nosi crno ruho s izvanrednim naborima i manšetama od muslima.

Zavoli mulatkinju Duval, kazališnu figuranticu, glupu i alkoholičnu. Pomagaše joj uvijek i u najvećoj nuždi. Ona umrije brzo poslije njega, kao i on, u bolnici. Baudelaire opisa sebe u noveli pod imenom Samuel Cramer, a Champfleuryjev Gerard (Pustolovine gospođice Marice) opisan je, kažu, po pjesniku.

Najradije i najčešće posjećivaše Sainte-Beuvea i s njim je do smrti u srdačnim vezama. Odlazio bi i ka V. Hugou, ali brzo puče među njima jaz. Kada bi napisao pjesmu, pozvao bi drugove u kremeriju (Ulica St. Andre-des-Arts) ili u kafanicu u Mazarinovoj ulici, častio bi punčem i svečano deklamovo.

Prem u Salonu (1846) zove republikance "ljutim neprijateljima raskošnosti, lijepih vještina i književnosti", umiješao se u pokret 1848. — 24. veljače uveče našao se u pobunjenom ološu (u Ulici Buci) sa novom puškom i novom fišeklijom, vičući: "Naprijed, da puškaramo generala Aupicka." Drugi dan već izdaje sa dvojicom prijatelja list Narodni spas, ali tek dva broja izađoše. Članci nisu potpisani.

Baudelaireov je bez sumnje članak Božje kazne, podražavanje Lamennaisu.[10] Tu periodu svog života analizuje: "Koje naravi bješe taj zanos? Strast osvete, prirođena naslada uništavanja i uspomene od čitanja." Borio se u radničkoj bluzi u krvavim lipanjskim danima. Republikanci ga poslaše u pokrajinu kao urednika Chateauroux-skih novina. Prvi njegov članak počinje: "Pošto Marat, to nježno čeljade, i Robespierre, taj čistunac, tražahu — onaj trista tisuća mrtvih glava, ovaj — stalnost gijotine, oni su slijedili neopozovljivu logiku svog mišljenja." No Baudelaire ne ostade dugo u provinciji. Ponašanjem odviše sablažnjavaše. Najviše smetaše svijetu glumica, njegova dragana. Vjerodostojni Asselineau veli da buntovnička vlada posla pjesnika 1848. kao urednika vladinog lista, koji već u drugom broju prelazi u opoziciju. Još 1851. vidimo Baudelairea odgovornog urednika demokratske Narodne politike. Tu je štampana pjesma Duša vina.

1852. se i kod njega javlja reakcija kojoj je najvažniji europski glasnik Schopenhauer.[11] Sve više naginje nauci grofa J. de Maistrea[12] i katolicizmu. No njegova poezija nije put u Canossu kao posljednji Verlaine, Huysmans, Bourget i Strindberg, pitajući revoltirano: "Šta traže na nebu svi ti slijepci..." On ima samo katolički senzibilitet, artistični i moralni, katoličke nerve.

1855. štampano mu je dosta pjesama u *Revue des Deux Mondes* s opaskom da uredništvo nije odgovorno. 1857. izdaje *Fleurs du Mal*, svoje rekmek-djelo. Zbog nemoralnosti osuđen je u glasovitoj parnici na 300 franaka globe, izdavač na 100 franaka i da se izbaci iz djela šest pjesama. Pošto je već u prve dvije godine proćerdao pola baštine, pao pod skrbništvo i ušao u književnost sa dugom od 30.000 franaka, naraslog do 40.000, stanu ga mučiti vjerovnici i kubura. Često je znao prospavati po nekoliko noći na divanu kod prijatelja, a u najtežim časovima bi se spasavao u Honfleur, u kućicu svoje matere. 1861. kandiduje za Akademiju. Rađajući uobičajene posjete akademicima, primiše ga ljubezno Sacy i Lamartine,[13] oporo Villemain i neki Viennet, govoreći mu: "Ima tek pjesničkih vrsta, gospodine: tragedija, komedija, epsko pjesništvo, satira i krilata poezija (poesie fugitive) koja obuzima basnu, a u ovoj se ja ističem." Sainte-Beuve je volio i branio "mlade", naročito Baudelairea, ali nemaše mnogo utjecaja na izbore. Baudelaire kandiduje i po drugi put. Odrekavši se fotelja Scribeovog,[14] bezuspješno se natjecaše za Lacordaireov.

1861. već toliko strada da pomišlja na samoubojstvo. Da bi se izvukao iz financijskih kriza, nosi se dramskim osnovama. Htjede pisati drame: Don Juanov konac, Markgrof prve husarske čete, Pijanica. Crepet nađe osnovu za Delfinu i Hipolita.

1861. zahvaljuje mu pismeno R. Wagner za povoljan članak. Hvali ga (u Novim ponedjeljcima) Sainte-Beuve. (U engleskom *Spectatoru* izađe 6. rujna 1868. vrlo povoljna ocjena.)

No taj dandy se već davno otrcao. “Ja sam gajio svoju histeriju sa nasladom i tjeskobom. Sada neprestano patim od vrtoglavice i danas, 23. siječnja 1862. osjetih prijeći preko tjemena vjetar sa krila ludosti.” U travnju 1864. ode u Bruxelles, da po primjeru Thackeraya,[15] Dickensa, Longfellowa[16] i Poea štogod zasluži kao javni predavač i da uđe u veze s izdavačima. Za dvije godine ljuto zamrzi Belgiju i Belgijance. Drugovaše samo sa svojim inteligentnim izdavačem Paulet-Malassisom, đakom čuvene pariske Ecole des Chartes. 1865. skokne u Pariz. Jedini ugodni belgijski doživljaj je prijateljstvo sa Ropsom, možda ponajvažnijim crtačem iza Goze i Daumiera.[17] Bijednik piše prijateljima: “Vratit ću se u Francusku jedino slavan i ispunivši naročite obaveze.” Prevario se. Ne zaradi ništa, a obudovjela mati ga mršavo pomaže. Ne stiže više plaćati stan, opasno pobolijeva. “Francuska je — žali se — izgubila ukus za pravo pjesništvo. Voli tek gadove Berangera[18] i Musseta[19].” Piše svom skrbniku Ancelleu: “Osim Chateaubrianda, Balzaca, Stendhala, Merimeea,[20] Vignyja,[21] Flauberta, Banvillea, Gautiera, Leconte de Lislea,[22] sva mi je moderna žgadija odvratna; krepost — odvratna; “tekući stil” — odvratan; napredak — odvratan. Ne besjedite mi nikad o tome mlaćenju prazne slame.

1865. ne može više pušiti. 1866. muče ga vrtoglavica, srdobolja, drhtavica, nervozne krize. Vlasnik njegovog hotela plaća mu lijekove. U ožujku godine 1866. ode u goste k Ropsovom tastu u Namur. Tu je tumačio Ropsu i Malassisu ljepote tamošnjih hramova. Jednog dana padne onesviješten na stubama, a drugi dan opaze na njemu znakove poremećenog mozga. Sainte-Beuve ponio se vrlo plemenito u tim nevoljama. Pjesnik padaše u nesvjestice, paralizirana mu je već desna noga i ruka, mozak se razmekšao. Iz hotela ga prenesu u bolnicu milosrdnica. Gautier ga doduše brani u svom slavnom predgovoru, ali sva je prilika da je neumjerenost i nevolja glavni uzrok tim mukama, sličnim Heineovim. Sporedni uzrok će biti kobni zakon nasljeđivanja. Kaplja udari i pjesnikovog

brata Klaudija, a u Fusees, posmrtnoj ispovijesti, priznaje pjesnik: “Moji preci, idioti ili luđaci... svi žrtve strašnih strasti.”

Kada ga je obašao skrbnik, mogaše pjesnik govoriti tek pokretima. Glavaricu bolnice je sablažnjavao, toliko je od bola kleo i hulio. Prenesu ga u hotel, a u srpnju u Pariz, u bolnicu (Rue de Dome). Tu se trebao potpisati i nije znao svog imena! Brada i kosa mu podivljala, pa je sam sebe vrlo svečano pozdravio u ogledalu. — Non, non, cre non, non! — bijahu mu jedine razgovijetne riječi. Molbom Champfleuryja i znanaca primi mati od ministarstva pomoć od 500 franaka.

Baudelaire preminu 31. kolovoza 1867. u 46. godini, u bolnici i lud kao marki de Sade. Osvanu mu “slava, sunce mrtvih” (Balzac). Nad grobom govoraše i Banville. Sainte-Beuve napisa pokojnikovoj majci toplo pismo.

Baudelaire bijaše gentleman, vjeran ljubavnik i vjeran sin. Najglavnija mu je značajka stidljiv ponos. Uredniku lista Revue pisaše da je navikao sebe smatrati “nepogrešivim”. Bijaše srednjeg rasta, smeđe kose i očiju. Obično brijaše bradu i brkove. Vrlo rano je osijedio. Bijela, dugačka kosa, obrijano lice, crno ruho i dugački modri šal oko vrata davaše mu spoljašnjost propalog katoličkog svećenika. Samrtna maska vrlo liči Beethovenovoj: nos pljosnat i ravan, s razvijenim, orgijskim nozdrvama, sardonska velika usta, duboke i velike oči. Svi hvale ljepotu njegove ruke. “Ruke patricijske, navikle baratati najlakšim oruđem, crtahu počešće u zraku evokatorske krugove ili bi pratile ritamski tok fraze.”

Bio je nesrećan, vrlo nesrećan.

II.

Ideal ist, was Natur war.[23]

Hölderlin

Izvrstan prozaik, kritičar i prevodilac. On je francizovao, pofrancuzio E. Poea, europeizirao ga je, prikazao magloviti opijumski genij Tome Quinceya i opisao čarobne i enervantne posljedice hašiša. Poe ga nije osvojio tek srodnošću lapidarnog i sugestivnog stila i sižea. Ima među njima srodnosti karaktera i genija koje uzalud tumačimo Taineovom metodom. Kao da su obojica rođeni pod zlokobnim znakom Saturna, i ovakvim kobnicima proricahu astrolozi da će dovijeka biti tužni, ćudljivi, ćutljivi i samotnici, da će do smrti putovati puteve očajnosti i bolesti među strahom i dubokim, tihim strastima. Poea mu otkriše prijevodi gospođe Meunier (1848). Njemu bijaše to velik događaj kao Stendhal i Dostojevski Nietzscheu. Po krčmama i kafanama hvataše angloamerikanske jahače, kočijaše i mornare da mu protumače specijalne izraze. Prevodio je sedamnaest godina (do 1865). Taj je prijevod po sudu svih stručnjaka od najboljih u francuskoj književnosti. "Josip de Maistre i Edgar Poe naučiše me misliti."

Da ostavi samo taj prijevod i originalnu svoju prozu, dovijeka bi se spominjao u francuskoj knjizi, prvoj svijeta prozom. Male pjesme u prozi su rekmek-djela modernog "crtičarstva". Napisao ih je pobuđen prekrasnim, na žalost dosta nepoznatim crticama, gdje je Alojzije Bertrand nenatkriljivo naslikao sličice iz srednjevjekovnog grada, pune poezije večernjih katedralskih prozora. U tim pjesmicama dodiruje Baudelaire momente kojih ne može uhvatiti u harmoniju ograničene metrike. Kao novela što nije kratak roman, kao što ima sižea koji se mogu izraziti samo u jednoj jedinoj, točno određenoj pjesničkoj formi, tako ima nijansa, suptilnosti, podesnih samo za slobodan i fluidan oblik crtice. U jednoj ovakvoj skici, koje Tolstoj nije htio razumjeti, iznosi u hladnoj ironiji bolnih redaka tragičnu antinomiju između realnog i imaginarnog života. U

drugima gravira najfatalnije nijanse najnesrećnijeg velegrada. U lapidarnom, fabulističkom i simbolskom apersiju zna zgusnuti rezultat cijelog romana. Jacobsen,[24] Turgenjev, Mallarmé, Villiers de l'Isle-Adam,[25] Altenberg,[26] naš Mažuranić koriste se tim japanskim, andersenskim, impresionističkim oblikom, najpodobnijim za hvatanje trenutačnog dojma, za delikatni izraz "onoga među prstima". Već u tim crticama je Baudelaire literarni istovjetnjak Manetov, predak modernog literarnog impresionizma, koji će kasnije sa braćom Goncourtima, Verlaineom, sutonskim Carriereom i modernim crtačima i karikaturistima smatrati nijansu — tu mekanu paučinu, vežući nas trenutkom za vječnost — najglavnijim sadržajem moderne umjetnosti. Brzina i lapidarnost crtice odgovara aforističkom elektricitetu, a njene nijanse vijeku nerava.

Prem se nije bavio profesionalnom kritikom, napisa najboljih koje uopće imamo. Essay o Gautieru, prijatelju i ugledniku, izvrstan je komentar Baudelaireovoj estetici, jer ovakvi duhovi sebe slikaju i traže u drugima. "Ko da opiše život sunca? To je priča — tek što je planet dao znak života — puna jednoličnosti, sjaja i veličajnosti." Tom svečanom uvertirom počinje zahvalni članak. Baudelaire se divio Gautierovom ekskluzivnom, apsolutnom artizmu, uvjerenju da nema ništa što se ne da izraziti. L'inexprimable n'existe pas. Klasični "Teo" (Teofil) njeguje tijelo jer je kuća genija, a mrzak mu je — kao savremeniku Periklovom — "smijeh, jer izobličuje stvor božji". Gautierovo oko je mirno, tvrdo i misteriozno kao divno mačje oko. No Baudelairea ne privlači k mramornome pjesniku Komedije smrti toliko srodnost temperamenta koliko intelekt, estetika. Zapanjuje ga svjesna tehnika i teorija l'art-pour-l'art, koju autor Gospođe Maupin tako mušketarski proglasuje u doba kada čuveni jedan pisac tvrdi da — vi već pogađate — "staklar više vrijedi od tri klasična kipara". I Baudelaire je parnasovac, govoreći da "osjećajnost srca nije apsolutno nužna i korisna pjesničkom poslu". Glavno je "osjećajnost imaginacije", ukus. "Ukus za ljepotu je njemu

(Gautieru) fatum, jer je stvorio iz svoje dužnosti fiksnu ideju." — "Ja tvrdim da je pjesnik umanjio svoju pjesničku snagu, imajući moralnu svrhu, i nije nemudro reći da će ovakvo djelo biti slabo." Ovo isticanje suverenosti ljepote nada sve, ovo opetovano naglašavanje vrlo prostog i logičnog principa da je prvi i glavni cilj umjetničkom djelu estetički, ne bijaše zaludnica u vrijeme kada zavlada prozaični "gospodin Progres i gospa Industrija..., ti tiranski neprijatelji misli".

U Balzacu, monarhistu i katoliku, Baudelaire ne hvali toliko moćnog realistu koliko svog srodnika, učenika Swedenborgova, pjesnika energije i "zanosnog vizionara". Sve njegove osobe su "do grla nabijene odvažnošću. To je on sam, Balzac." Hugo opet "korača po pustinjama naseljenim njegovim mislima... On se izražava *potrebnom nejasnoćom*... Hugo je genij bez granica. Smiješak i suza u oku gorostasa — to je malone božanska osobina." Od pjesama parnasovskog fatalističnog pesimiste Lecontea de Lislea najviše mu se sviđa Božansko Ništa, i Manchy, feačka slika ekvatorskog djevojčeta.

"To je remek-djelo izvanredno, prava čarolija, gdje blista u svim zagonetnim raskošima tropska čarobnost i krasota, a sa njom se ne može mjeriti nikakva ljepota Sredozemnog mora, talijanska ili španjolska."

Dok neki tvrde da ne bješe muzikalan, Baudelaire među prvima razumije Wagnera i magistralno ga prikazuje Parizu. (U isti čas izlazi i Berliozov[27] čuveni članak.) U toj studiji su već svi principi moderne impresijske, subjektivne kritike (Lemaitre, France) i čuveni stihovi, prvi credo simbolizma i nove europske estetike.

La nature est un temple ou des vivants piliers
Laissent parfois sortir de confuses paroles;
L'homme y passe à travers des forets de symboles
Qui l'observent avec des regards familiers.

Comme de longs échos qui de loin se confondent
Dans une ténébreuse et profonde unité,
Vaste comme la nuit et comme la clarté,
Les parfums, les couleurs et les sons se répondent.

("Priroda je hram gdje živi stupovi šapuću zagonetne riječi. Čovjek ovud prolazi šumom od simbola, i oni ga posmatraju *srodnim* pogledima. Kao dugačke jeke, stapajući se u daleki sklad, maglovit i dubok, širok kao noć i kao svjetlost, taku su srodni mirisi, boje i zvuci.")

Simbol je predmet, prikazujući misao antologijom metafore, dakle metafora bez tertiuma comparationis, kondenzovana metafora s identisanim objektima. Simbolizam je vrlo star. Cijela poezija je simbolska: Rabelais, Aristofan,[28] sv. Ivan, Sveto pismo, drugi dio Fausta. Najsimbolskija je plastika, pa poezija mitološka i religiozna. Dante je najčišći i najpoznatiji simbolist, najbolji slikar misli materijalnim znacima, i moderni prerafaelite potiču direktno od njega. Njegova tri svijeta su tri glavna raskršća na tamnim putima duše. Ako je predmet znak duše, kao duh što je jezgro materije, temelj simbolizma je panteistička misao, ideja apsolutnog identiteta i monizma.

Moderni život kreće se u najgušćoj "simbolskoj guštari". Vilim Ferrero[29] (u Psihološkim zakonima simbolizma) tumači simbolske potrebe duha zakonom najvećeg uspjeha najmanjim naporom. Ima simbola mnemonijskih, intelektualnih, piktografskih (pismo, knjige, afiše). Odijelo npr. nije tek odbrana od klimatskih nepogoda, već i simbol našeg položaja društvenog, često našeg značaja i duha, a nije samo Carlyle pisao o filozofiji odijela. (Milijunar i bijednik su jednaki dakle samo u Adamovom kostimu, a kupališta su simboli socijalizma i komunizma.) Ima simbola reduktivnih, i takvi su u

posljednjoj analizi i najrealističniji opisi. Pitagora misli da je broj, tj. simbol kvantitativnih odnošaja, suština svijeta. Nauke su zbornici grafičkih simbola. Umjetnosti, navike, misli su simboli kao haljine, kuće zastave, obredi. Jedan od najdražih i najmilijih ljudskih simbola je, pored stupa i kruga, znak krsta. Križ bijaše i prije kršćanstva znak dubok i zagonetan, označujući ponajčešće sunce. Stephenson je, kažu, uskliknuo, gledajući svoju lokomotivu: "I reći da sve to vuče sunce!"

Pjesnički simbolizam je opravdan zbog nesumljive fiziološke srodnosti naših osjećajnih elemenata i zbog monističke opravdanosti metaforskih analogija. Kao u svijetu sve što je slično, kao savršen duh što bi iz jednog jedincatog atoma mogao vidjeti sve kombinacije i sva čudesa svijeta, tako su i naše senzacije od istih elemenata ili, da se izrazim baudelairski, boje odista zvuče, zvuci mirišu, mirisi sjaju. Razlika između starog i modernog simbolizma je ta što drevni simbolizam bijaše kolektivan, konvencionalan i plastičan, dok je moderni individualan i muzikalan, prevodeći u ljudski izraz "govor cvijeća i nijemih stvari". Dok se stari simbolist mogaše zadovoljiti svima poznatom simbolikom klasičnom ili kršćanskom, moderni je stvaralac novih simbola. Najbolji je dokaz za mučnost takvog stvaranja moderna relativna jalovost simbolističkih nastojanja. I veliki duh jednog Mallarméa se jalovo istrošio u tim naporima. Simbolizam ne bijaše tako sterilan radi nekih paradoksalnih simbolističkih teorija, nego jer ne bijaše uvijek posao pravih pjesnika. Baudelaireova snaga vidi se baš u tome što je njegov simbolizam razumljiv, lutajući rijetko stranputicom.

Nijedan dakle umjetnik ne izaziva kao simbolist Wagner tjeskobu vremena i prostora, neizmjernost fizičku i moralnu. "Katkada se kod te zanosne i despotske muzike čini da se na dnu morama rastrzanih magluština nalaze bezdanski sni opijuma." Wagner osvaja pjesnika klasičnim, tradicijskim sižeom i modernim stilom, jednakom snagom orgijskih i mističnih elemenata.

Kao Baudelaire, čezne Tannhauser za bolom. I Wagner je apsolutan umjetnik, pjesnički reformator, i Baudelaire citira njegove riječi: "Ko nije dobio već u svojoj kolijevci duh nezadovoljstva sa svim što postoji, neće nikada uspjeti da nađe novo." Kao Gautiera, poštovaše pjesnik Wagnera savjesnog, kritičkog umjetnika. "Svi veliki pjesnici postaju nužno, prirodno kritični."

Taj vincijevski, goetheovski, apolinski i istodobno mistični, tragični, orgijski temperamenat, nalazi Beaudelaire i u najboljem suvremenom slikaru Delacroixu.[30] On ga oduševljava "bojom nebeskom, sličnom popodnevu Veronesea".[31] Delacroix slika kao Poe i Wagner san, nerve, dušu. "On izražava atmosferu ljudske duše." Boja mu je sugestivna. I on je svjestan, kritičan umjetnik. Pisaše o Poussinu,[32] Prudhonu,[33] Charletu. I on je i primitivan i dandy. "Sa nasladom se podavaše najmaterijalnijim taštinama dandyzma i pričaše mi u šali, ne bez izvjesne taštine, da je pomoću svog drugara Bonningtona svim silama nastojao uvesti u otmenu omladinu ukus engleskih krojeva u obući i u odjeći." I Delacroix prezire ženu. "Smatraše je predmetom umjetničkim, ugodnim i podobnim uzbuditi duh, ali nepokornim i dosadljivim, ako joj ostavite prag srca, proždirući lakomo vrijeme i sile." I Delacroix se u starosti približio katolicizmu.

Baudelaireove studije o slikarstvu su klasiče, i s njima se mogu usporediti tek slični radovi Stendhala, Ruskina, Fromentina i W. Patera.[34]

U Slikaru modernog života (Konst. Guys) iznosi svoje shvatanje modernosti i realizma. Taj članak nije toliko portrait prijatelja o kojemu pisaše i Thackeray — Thackeray je sam ilustrovao svoje romane — koliko lijepa prilika govoriti o modernim ljepotama. Guys crtaše iz sjećanja, napamet, bez modela, kao Daumier. "Naš zanimljivi umjetnik izražava u isti mah pokret i držanje svečano ili smiješno ljudi i njihovu sjajnu eksploziju u prostoru." Pošto je

estetička modernost svako realizovanje nove ljepote, modernista je promatrač, "vladar, uživajući svagdje u svom incognitu". "Misao koju čovjek stvara o ljepoti opaža se na cijeloj njegovoj pojavi, aljkavi odijelo ili naglasuje pokret i zna se najzad uvući neopazice u lične crte." Ruho je, prema tome, značajka nosioca i promjenljiva fizionomija vijeka. Mislim da mi ne bi ovako mislili i ovako ljubili kako ljubimo i mislimo, da smo drukčije odjeveni. Odijelo odista pravi čovjeka. Krojač je krojio i stihove Salamuna i Dantea... Baudelaire nalazi u modernim krojevima čar "prirode više moralne i duhovne". Moderne toalete su odista sasvim kršćanske i neklasične: utilitarske i protestantske u muškim (engleskim), galantne, duhovite i katoličke u ženskim (pariskim) krojevima.

Pošto je dandy simbol mode, nije čudo te mu Baudelaire, kao i Aurevilly,[35] posvećuje sjajne paradoksalne retke.

"Dandy ne radi ništa, prezire svako djelovanje. Može li se zamisliti dandy govoreći puku a da ga ne grdi?" Dandy "čezne za neosjetljivošću. Dandy je naslada začuđavati i ponosita svijest nikada ne bivati začuđen". "Dandyzam graniči sa spiritualizmom i sa stoicizmom... Dandy nikada ne može biti običan čovjek... Dandyzam se obično javlja u prijelaznim epohama kada demokratija još nije svemožna... Dandyzam je posljednji sjaj heroizma u propadanju. Sunce na smiraju, zvijezda što gasne, on je divan: bez topline i pun melanholije."

Po svom dandyzmu je Baudelaire najtragičniji dandy svijetske knjige, dostojan potomak Petronija Arbitera i drug Chateaubrianda, markija Custinea, Pavla de Molenesa, Byrona i Charlesa Lamba. Wilde i Montesquiou de Fezensac su suvremeni baštinici njegovog literarnog dandyzma.

Iz sličnih uvjerenja hvali bjelilo (le maquillage) u blistavoj eleganciji kozerije. Scijeni, kao Novalis,[36] da kultura ima antiprirodnu tendenciju. Prirodni čovjek je gol i "otud visoka spiritualnost ruha".

“Modu treba dakle smatrati zakonom ideala što plovi u ljudskom mozgu iznad svega onoga zemaljskog, odvratnog i prostačkog mulja što ga nagomilava život prirodni, ili čak kao trajan i neprestan pokušaj da se preobrzi priroda.” Bojadisanje obraza, usana i očiju je dakle estetično i spiritualistično. “Približava ljudsko lice kipu. Kada crvenilo pali jabučice, povećava sjaj zjenice i daje lijepom ženskom obrazu tajanstveni zanos svećenice. Uostalom, opažalo se da umjetnost ne poljepšava grdobe i da služi samo ljepoti.” U ovom tonu govori o lutkama, igračkama. Tu je ona jezovita pričica kako siroče pruža kroz bogataškom djetetu svoju proletarsku igračku: kavez, a unutra — grdan, crn parcov!

Pisaše o Manetu, ocu slikarskog impresionizma, o ilustratoru Legrosu, o mladom Whistleru,[37] o Alfredu Rethelu,[38] o Daumieru, o Corotu,[39] o Landseerovim životinjama “očiju punih misli”. Arabesku smatraše najspiritualističnijom vrstom crtanja. Nije mario Delarochea, “te kaljave i gorke slike namazane mastilom i viksom”. Njegov je sud gotovo bez iznimaka sud potomstva. Među prvima proreče da će Wagner uspjeti. Jedino sa komunistom Courbetom, ocem slikarskog naturalizma, bijaše odviše strog.

Nadmoćnost njegovog ukusa najbolje se vidi iz paralele sa Heineom. Heineov sud o slikama je često tako plitak da ne zadovoljava ni laika. Prem se Nijemci hvale da je pored Hillebranda najdublje zaronio u francusku kulturu, njegovo prosuđivanje francuske književnosti je često pristrasno i banalno. Saintsimonisu Enfantina npr. zove “jednim od najvažnijih duhova savremenosti”, a kasnije ga kudi. Musset mu je najveći francuski pjesnik, ali tek — iza Berangera. Njemu se “tekući stil” G. Sandove više sviđa od proze V. Hugoa. Govoreći o tome kiklopu, uvijek je u kontradikciji, a o prijatelju Balzacu, koji mu posveti i novelu, nema ni riječi u pariskim impresijama. Jedino izrazom je Heine ravan Baudelaireu. Heineov stil je življi, prirodniji, duhovitiji, ali nemarniji i bez Baudelaireove tertulijanske plemenitosti i mjere. Kako Baudelaire pati od velike

bolesti vijeka, od nesklada između poganskog i kršćanskog, duhovnog i prirodnog, moralnog i amoralnog, egotičnog i altruističnog principa, njegov je stil kod te teme, toliko drage kontrastnom Hebrejcu, gotovo istovjetan sa njegovom najboljom prozom:

"Prebijela drevna Venera, Afrodita, kći bijele pjene, nije nekažnjeno pregazila stravične magle srednjeg vijeka. Ona ne nastava više Olimpa i žalova mirisnih mora. Ona se doduše zaklonila u dubinu divne peštere, ali obasjana plamenima koji nisu sjaj dobrostivog Feba. Zašavši pod zemlju, Venera se približila paklu i bez sumnje odlazi prilikom proklete neke svečanosti redovito na poklon Arcidemonu, knezu mesa i gospodaru grijeha."

III.

Od svih otrova najljući je duša.

Novalis

Heroj je onaj ko je koncentrovan, veli Emerson.[40] Baudelaire je sam sebe koncentrovao, izažeo u svoje djelo, i tu je njegova glavna snaga, tu je njegova istinitost i unutrašnji realizam. Ali ako je ta sabrana koncentrovanost glavna dinamična pogodba za vrijednost književnog utjecaja, druga, ne manje važna je pjesnička univerzalnost. Gledati sebe i u sebi otkriti cijelo čovječanstvo! Koncentrovan pisac je iskren, štedljiv stilist, originalan i subjektivan. Tek univerzalnošću postaje izraz sveopće ljudske duše i kolektivan ljudski simbol. Baudelaire je koncentrovan i univerzalan i zbog toga je jedna jedina njegova knjiga najveći lirski francuski događaj, prem pjesnik nije najveći lirski francuski talenat.

Baudelaire je originalan onim što obično škodi pjesničkoj originalnosti: svojom svjesnom estetikom. Sa parnasovcima ga veže suverenost forme, ali on ne dijeli u praksi njihovog mišljenja o hladnoj neosjetljivosti pravog artista. Njegova pjesma je refleksivna, objektivna i slikovita kao i njihova, a pored toga naskroz subjektivna i muzikalna, dakle doživljenija, iskrenija, subjektivnija. Njegovo djelo je kao Wagnerova drama — slika i muzika. "Najpotpunije pjesničko djelo je ono koje bi bilo u posljednjem svom savršenstvu potpuna muzika." U Poganskoj školi ovako se razračunava sa parnasovskim ekscesima:

"Prekomjerna strast za formu nagoni u silne i nepoznate nerede. Kada smo zaneseni svirepom strašću za lijepim, za smiješnim, za ubavim, za slikovitim, obamiru pojmovi o istini i pravdi... Prekomjerna strast za umjetnošću jednaka je haračenju duhovitosti... Ja znam priličan broj vjerodostojnih ljudi umorenih, rastuženih, očajnih i slomljenih poput mene tom opasnom igrom. Književnost treba osvježiti svoje sile u boljem uzduhu. Nije daleko vrijeme kada će se razumjeti da je svaka književnost koja neće bratski stupati sa naukom i filozofijom, ubilačka i samoubilačka."

To je samoubilačko kajanje Baudelaireove poetike. Uostalom, hvaleći istinu i pravdu, nije prijatelj tendencijskoj, popularnoj poeziji i literarnom industrijalizmu. Društvo mu nije dalo vjere u pravi napredak, a taj može biti samo usavršavanje individua. "Pravnog progresa, napretka moralnog ne može biti no u pojedincu i pojedincem." Taj ničeovac prije Nietzschea je više mizantrop umno no srcem. Ne vjerovaše, kao Tolstoj, da su najčitanija djela najbolja. Kao svi aristokratski duhovi bijaše uvjeren da ima dvije književnosti, kao što ima uglavnome dvije čitalačke publike. Revoluciju je štovao kao prijatelj utopije i ne zbog njenih programa, a prem je sve više i više cijenio katolicizam, preziraše tiraniju i bezenergijski, sterilni moral romantičnih Werthera i Renea. "Treba da svako od nas osjeti jedared u životu pritisak nesnosne tiranije. Naučit će je mrziti."

Mišljaše da "neizmjerna strast naša za biografije dolazi iz dubokog osjećanja jednakosti". Kao pravom artistu bijaše mu politika antipatična. "Ja nemam (političkog) osvjedočenja, jer nemam ambicije." U stihovima P. Duponta hvali "neizmjernu ljubav za republiku" kao izraz pjesnikove iskrenosti, dakle kao kritičar, ne kao političar, jer mu se najviše sviđaše pametna aristokratska vlada. Radnik kao društveni tip nimalo ga ne zanima, prem duboko osjeća sirotinjske patnje. Njegovi su sudovi o Francuskoj sve prije nego šovinstički. Toliko je tolerantan da hvali unatoč političkoj tendenciji Barbiera, primjećujući da "osobe odviše zaljubljene u korist i u moral zanemaruju gramatiku baš kao osobe u strasti". Ta snošljivost je to ljepša što pjesnik nikako ne bijaše pod skeptičnom krabuljom čovjek kompromisa, živući navlas onako kako je mislio i pisao, a pisaše i mišljaše vrlo autoritativno. "Priznajem da u umjetnosti ne mrzim prećeranosti; umjetnost mi se nikada nije činila znakom jake umjetničke naravi." "Odista, mržnja je skupocjena tekućina, otrov dragocjeniji od Borgijinog, jer je od naše krvi, našeg zdravlja, našeg sna i od dvije trećine naše ljubavi. Treba da smo škrti." Prema tome je "grditi fukaru isto što i profukariti se".

"Osim snage nema istine; ona je najviša pravda" — veli u Savjetima mladim književnicima. Taj zloglasni autor ne savjetuje uživati hašiš, alkohol i opijum. "Zdrava i uredna hrana je jedino što treba plodnim piscima." Jedno od najboljih sredstava originalnosti je iskrenost, a rad je jedini lijek od bolesti, tuge i nevolje. "Rad je manje dosadan od zabave."

Baudelaire se vajka u drugoj svojoj autobiografiji (Moje golo srce): "Ja nisam još poznavao radosti oživotvorene osnove." Smišljao je novele i romane: Pouke čudovišta, Nevidljivi markgrof, Idiotova ljuba, Žrtvenik volje, Djevičanska ljubav, Kobna slika, Modrooka Crnica. Zbog neurednog života ima toliko mrtvorođenčadi u njegovoj prozi te je vrlo teško uhvatiti dajdalsku nit njegove filozofije.

Od potpunih pesimista vijeka, od Leopardija, Schopenhauera i da Lislea razlikuje se tamnim, deističkim spiritualizmom. Njegovo je vjerovanje kao Poeovo u Heureka pjesničko i mistično, često u kontradikciji sa sotonskom i skeptičnom suštinom te poezije. Uglavnome, on je pjesnik Zla. I on smatra nesreću glavnom i neoporecivom stvarnošću, dok je svaki dan deizam optimističan. I on duboko osjeća tri apostolske tuge: tugu vijeka, tugu svijeta i tugu božanstva, ali u Litanijama Sotoni nije Nečastivi simbol Zla, nije kršćanski Sotona, nego je — kao kasnije Carduccijev[41] — princip znanja, patnje i energije, brat očajnika, čuvar životnog drveta i svjetlo naučenjaka. Taj Sotona nije negativan, nije dijaboličan, nije pravi đavo. Taj Faustov brat, u kršćanski pakao preneseni Prometej, je simbol titanskih, zagonetnih, dubokih i neispunjenih životnih žudnja, a Baudelaire vjeruje da će se i taj mučenik osloboditi, vjeruje da će se probuditi sve što je u nama tamno, zlo, satirsko i božansko, ali višom silom još okovano i gušeno, da će sve to biti srećno i pobjedničko u carstvu novih Parkleta. Baudelaire je dakle pesimist kao Aishilova[42] tragedija i nema konzekventne bezutješnosti Lukrecija i Leopardija. On je gnostik, manihejac sa jakim katoličkim senzibilitetom, i u njegovom misticizmu ima shelleyskog panteizma, kabalistike, i mudrosti Scotusa Erigene i Dionisija Areopagite, kojima je zlo pogodba za dobro. Drevni Proclus se u magli te pesimističke duše sastaje sa mističnim Poljakom Wronskim, a racionalistički individualizam se miješa sa sadizmom i spiritualističkom erotikom u dubokoj polutami Swedenborgovih iluminatskih sanjarija i inkvizitorskoj jasnoći logike grofa J. de Maistrea.

Nije čudo što taj mučenik forme postaje tiranijom estetike idealist, jer je oblik nešto nepromjenljivo i apstraktno, međa između dva svijeta, između subjekta i objekta, duše i materije. “Što je umjetnost po modernom shvatanju? Stvaranje sugestivne magije u kojoj je

istodobno i subjekat i objekat, svijet izvan umjetnika i umjetnik" (*L'Art philosofhique*. Posmrtne hartije).

IV.

Lecteur paisible et bucolique,
Sobre et naïf homme de bien,
Jette ce livre saturnien,
Orgiaque et mélancolique.[43]

Baudelaire je i danas relativno dosta nepoznat i nepriznan. Tek godine 1902. podigoše mu na grobu (groblje Montparnasse) spomenik dosta skroman i neukusan. Naročito kod kritičara od zanata ima malo prijatelja. Ed. Scherer parodira njegove stihove. "Ne poznam pisca dosadnijeg za čitanje od Baudelaira." Pjesnik je kritičaru još gori prozaik no stihotvorac. Pretjeruje u cirkumlokuciji i perifrazi. Scherer se ruga njegovim slikarskim studijama:

"Jasno je da Baudelaire sa diletantskim sposobnostima, s izvjesnim darom "chica" i "ragouta", ne bijaše umjetnik ni pjesnik. Oskudijeva duhovitošću kao i dušom, maštom kao i ukusom. Nikakva genijalnost. Nema ništa iskreno, prosto, ljudsko. Sebe smatra vrlo snažnim jer bijaše vrlo pokvaren ali u jezgru čist filistar. U prvi mah se na nj ljutimo jer kao da se s nama šegači, a kasnije opažamo da je prije svega sam svoja budala. Baudelaire nije samo znak dekadencije književne nego sveopćeg propadanja obrazovanosti. Nije nesumljivo važno što se našao čovjek da napiše četiri sveske kao što su njegove, nego da ovakvo čeljade ima i svojih poštovalaca, tj. đaka — da smo ga mi uzeli ozbiljno, da sam evo i ja zabavljen posvetiti mu članak" (1869).

I Brunetiere ga je iskasapio. “Bijedni taj đavo nemaše ništa ili gotovo ništa pjesničkog osim želje da to postane.” Lemaitre (u *Savremenicima*) nije pamfletist kao njegovi akademski drugovi, ali članak mu je začudo dosta nepotpun. Sudeći pjesnika po prozi, sa mukom prelazi preko pjesama u prozi i preko studija. Pa i iz nabacanih, naoko nesuvislih ispovijesti i pisama navodi najparadoksalnije bilješke. Sa stihovima je mnogo tačniji. “Bodlerizam” definira kao mješavinu od idealizma i realizma, najdubljeg senzualizma i kršćanskog asketstva. Priznaje da je tuce tih pjesama vrlo uspjelo.

Jedna je od najneprolaznijih zasluga P. Bourgeta da je (u Esejima o suvremenoj psihologiji) izmirio institutsku, akademijsku kritiku sa pjesnikom. No i ta prekrasna, simpatična studija je nepotpuna, jer je pjesnik najviše posmatran sa moralne i socijalne strane, kao reprezentant velike moderne krize idealizma.

Baudelaire je tu dekadent, individualist, revoltirani katolik, jedan od najvažnijih nosilaca modernih moralnih patnja. — Mlada i artistična Francuska brzo je upoznala svog učitelja i mučenika. Leconte de Lisle (*Revue européenne* 1861.) bratski pozdravlja tog “užasnog pjesnika, toga najboljega čovjeka, koji je dolazio k nama kao kineski ratnik, sa tigrovima i skrletnim zmajevima naslikanim na trbuhu”. Suptilni Sainte-Beuve pokaza se i u ovom slučaju ne samo najbolji kritičar i poznavalac mladih talenata nego i očinski zaštitnik. Autor bolnih, analističnih stihova i romana Naslade najbolje ga je razumio kada mu Baudelaire pisaše, još kao đače, u stihovima: “Ja usavrših okrutnu vještinu koju mi darova demon pri porodu: raskrvariti svoje zlo i grepsti svoju ranu.” Sainte-Beuve mu piše: “Moj sinko, vi mora da ste se vrlo napatili.” “Vi ste osvojili pakao i napravili ste se đavolom. Vi ste htjeli oteti tajne noćnim strašilima.” Divna Tuga mjesečine sjeća kritičara na liriku elizabetskog vremena.

Viktor Hugo piše pjesniku iz prognanstva (Hautevillehouse, 29. travnja 1860):

“Vi nosite u sebi, dragi mislioče, sve strune umjetnosti! Vi i opet dokazujete zakon da je u umjetniku kritičar uvijek jednak pjesniku. Vi tumačite kao što slikate: *granditer*.”

Za pjesme mu je pisao da je kroz njih u poeziju ušao “nov drhtaj” (un frisson nouveau).

“Njegovo djelo” — veli Banville — “nagrđeno je krvavim ljagama kao i život, ali njihov grozni grimiz bačen je na tkanje bogato i nježno, a hiroviti njegovi vezovi, vrcajući u tisuć divnih varnica, podsjećaju na sjajno veličanstvo nebeskih luča.”

Gautier prikaza novog i moćnog pjesnika u sjajnom predgovoru Baudelaireovim pjesmama. Ed. Thierry uspoređuje te pjesme sa vulkanskom odom koju napisa Mirabeau u Vincennesu i sa Danteovom poezijom. Barbey d’Aurevilly kaže:

“Taj bakarni stil, znojeći se krvlju, potiče od Dantea — Magnus Parens![44]... Baudelaire je mizantrop grešnog života, i često nam se pri čitanju čini da bi Timon Atenjanin bio mogao ovako pisati o ljudskoj prirodi i psovati ju, da je imao Aishilov veleum. Poslije *Cvijeća zla* ima samo dva izlaza za pjesnika: zrno u čelo ili postati kršćanin.”

Baudelaire se rodio, zlopatio i umro zbog jedne pjesničke sveske, i ovo je to značajnije i herojskije što je svoju bol svjesno gajio i sistematski njegovao. Wordsworth,[45] Southey i W. Scott ne postaju tako sistematski i hotimično lude i idioti; Lenau,[46] Holderlin,[47] Tasso,[48] Nerval,[49] Gogolj ne poludješe svirepom logikom svoje umjetnosti. Heine i Leopardi ne ljube, ne kultivišu toliko svoju bol, dok je Baudelaire — kao kasnije dosta često Nietzsche — svoj vlastiti vječni dželat, svoja vlastiti inkvizicija i svoja vlastita žrtva. Primaknuh se evo suštini “bodlerizma”. To je: imati najbolniju, najosjetljiviju dušu i unatoč tome tražiti najžešću bol kao najslađu senzaciju. “Ja ljubim moju bol, ja ljubim moje muke”, veli već Baudelaireov romantični predak, plemeniti Don Kihot. Za Michel-

Angela kažu da je odista razapeo živa čovjeka ne bi li dobio što življi dojam muka Nazarenčevih. To još nije bodlerizam, i bio bi, da Florentinac raspinjaše na križ sam sebe. Zbog toga smatram ovoga do ludila i do smrti dosljednoga pjesnika najzanimljivijom pojavom moderne artistične psihologije i estetičkog heroizma. Kršćanski martir ljubi bol, ali kao ključeve vječnih naslada. Dijabolični srednjevjekovni velikaš Gilles de Retz (Rayz) nalazi sreću u rafinovanom, seksualnom mučenju nevinosti. Baudelaire je kršćanin bez nade, dijaboličar bez vjere u moć đavola. Sam je sebi mučitelj i pakao, cijedeći iz najljuće, najsubjektivnije, najmodernije boli najslađu, najklasičniju, najepikurskiju kaplju naslade. Dublja, potpunija lirska sinteza ne da se zamisliti.

Taj magijski, opojni, pobožni i orgijski eliksir je zgusnut u lapidarnoj i zagonetnoj knjizi, nazvanoj Cvijeće zla, jer je to brevijar najmodernijih bolova, prem ima u toj knjizi kletve krunica pobožnih kao tamjan, utješljivih kao topaz, uzbudljivih kao hijacint, milosrdnih kao kalcedon i utažljivih kao rubin. U običnom izdanju nema onih nekoliko pjesama koje izluči cenzura, pa su u zasebnoj zbirci Epaves. Tu je i pjesma A celle qui est trop gaie, kojoj se toliko divio Sainte-Beuve, žaleći što nije latinska ili u Grčkoj antologiji. Kažu da i knez Urusov ima neizdanih Baudelaireovih stihova.

Cvijeće zla je poredano po naročitoj osnovi u pet dijelova. "Treba li dakle da to priznam vama, a vi to niste bolje od drugih pogodili, da sam u tu okrutnu knjigu sasuo cijelo moje srce, moju nježnost, moju vjeru (travestiranu), svu moju mržnju? Istina je da bih mogao pisati protivno i kleti se svim bogovima da je to knjiga čiste (parnasovske) umjetnosti, majmunska, pelivanska, i ja bih lagao kao brico" — piše pjesnik Ancelleu. Njegova suha i diskretna autobiografijska proza ima tu i tamo dragocjenih komentara za razumijevanje te poezije.

Baudelaireovo shvatanje žene je vrlo slično srednjevjekovnome (femina cloaca multorum diabolorum)[50] i osjećanju modernih mizogina sve do Nietzschea i Strindberga. Grofu Josipu de Maistreu

je žena "zvijer bez srca", a Leopardiju "životinja bez srca". Baudelaireovo poimanje ljubavi kao najkomplikovanije torture duše i mesa vrlo nalikuje Schopenhauerovom.

"Ja tvrdim: jedina i najveća ljubavna naslada je u svijesti da činim zlo." "Dosadno je kod ljubavi to što je zločin gdje se ne može biti bez ortaka." "Žene to više ljubimo što su nam više tuđe." "Žena je nešto protivno od dandya. Ona dakle mora da je strašilo. Žena je prirodna, dakle odurna. Ona je uvijek vulgarna, dakle kontrast dandyju."

Pjesnik nije trpio da se žene miješaju u razgovor, i čudio se kako ih puštaju u hramove. Na povratku s Istoka reče — pošto vojvoda L. nazva ženu najdivnijim stvorom: "Gospodine vojvodo, ja ne dijelim vašeg mišljenja. Žena je životinja koju treba zatvarati, batinati i dobro hraniti." Ljubiti prema tome ženu umnu je sasvim neprirodno, i tako su razumljive pjesnikove simpatije — kao i Flaubertove — za najniži erotizam. Njegovo preziranje kaćiperaka — naročito George Sandove — dostojno je najneotesanijeg Schopenhauera:

"Žena Sand je Prudhomme* razvrata. Ona je uvijek bila moralista... Ona ima čuveni *tekući stil,* drag filistrima. Ona je glupa, ona je troma, ona je jezičava. U moralnim mislima ima istu dubinu suda i nježnost osjećaja kao vratarica i uzdržavana djevojčura... Ne mogu misliti na to glupo čeljade bez grča od užasa. Da je sastanem, ne bih se mogao svladati da joj ne bacim u glavu blagosovnik**." "Tek što izađosmo iz stanja potrebe i nužde, vidimo da priroda savjetuje samo zločin" (*Eloge du Maquillage*). "Zločin, kojeg je ukus ljudsko zvijere usisalo u materinoj utrobi, jer je trebalo u svim narodima i svim vjekovima i kod svih naroda, bogova i proroka da propovijedaju moral poživinčenom čovječanstvu, jer bi čovjek samac bio nepodoban da ga nađe."

I ovo je preteča modernom Zarathustri. "Hoću reći da moderna umjetnost ima u jezgru demonističku tendenciju."

Cvijeće zla je dakle tužno, asfodelsko, krvavo i bolno cvijeće, niknuvši na rvalištu instinkta i gole duše sa kulturom i moralom. Ta knjiga je anahoretska, tragična tužbalica dioniskog, orgijskog individualiste za tamnim idealom. "Ach, wir werden hienieden in die Hohe geworfen gleich Fallsüchtigen"[51] (Jean Paul).

Baudelaire blagosilja bol, "najčišću tekućinu što čeliči junaka za svete naslade", uspoređuje pjesnika sa divovskom pticom, nespretnom na zemlji, a veličajnom i snažnom u visinama okeanskih oluja. Jedine luči na pučini života su veliki umjetnici sa njihovom čežnjom za idealom, in deum absconditum. Nema lirika koji tačnije i sugestivnije opisa glavnu bolest civilizirane duše: čamu, dosadu. Spleen je nužno zlo svake više kulture. Svi veliki bolnici XIX. vijeka, Byron, Keats, Ljermontov, Heine, Musset, Lenau, Leconte de Lisle boluju od te bolesti superiorne inteligencije. "Moja glavna mana je dosadljivost, potpuna otužnost, vječno sumnjanje" — priznaje Chateaubriand. Goethe ulazi u književnost sa spleenskim Wertherom. "Nichts ist ein grösserer Beweis der allgemeinen Verfeinerung als die allgemein wachsende Langeweile"[52] (Jean Paul).

"Dosađivati se mogu samo ljudi duhoviti" — veli Leopardi. "Dosada je, u neku ruku, najuzvišenije ljudsko osjećanje. Ne vjerujem da se iz proučavanja toga osjećaja rađaju posljedice koje su mnogi mudraci mislili pronaći. A opet, ne moći biti zadovoljan nikakvim zemaljskim dobrom i, da tako reknem, cijelom zemljom, promatrati neproračunljivu širinu prostora, broj i neizmjernu masu svjetova i naći da je sve bijedno i sićušno za snagu naše duše; zamisliti neizmjeran broj vaseljena, beskrajnost svijeta i osjetiti da je duša naša i čežnja naša još ogromnija od tog svijeta, i vazda kriviti stvarnost sa nesavršenosti i ništavila, patiti od nemoći i od praznine i zbog toga od dosade: evo za mene najvišeg znaka plemenitosti i veličine što se nahodi u ljudskom životu. Zbog toga je čama malo poznata ljudima

osrednjim i vrlo malo ili nimalo ostalim životinjama" (*Operette morali*).

Baudelaire opisuje dakle cijelu skalu groznog, sivog i polumračnog spleena i mučen čamom čezne za Nirvanom orgije i vina. Kao Pascal nosi u sebi svoj ponor i nekoliko puta je osjetio "vjetar straha na nakostriješenoj dlaci". On je uplašen od samog sebe. Heautontimorumenos,[53] bijedno ogledalo vlastite ironije. On je nož i rana, vampir svog srca, "jedan od onih velikih prokletnika osuđenih na vječni smijeh, a ne mogu se smijati".

"Et vidi mulierem sedentem super bestiam coccineam, plenam nominibus blasphemiae".[54] Baudelaire nije običan ljubavni pjesnik. On je ili spiritualist, vitez, ili orgijski libertinac i u tome kontrastu je čist romantik. Žena mu je sada sramotna, neodoljiva, bestijalna sfinga, sad opet nedostiživ uzor kao Danteova simbolska draga u *Novom životu* ili Poeova Ligeija. Normalna ljubav mu je nepoznata. Poznat je njegov nehaj za mladu, nevinu djevojku. Voli ženu iskusnu, u jesenjem naponu medejskih nagona, naročito ženu egzotičnu kao njegova mulatkinja, ona Malabarka ili gospođa Sabatier, kojoj su namijenjeni serafski, ekscelsiorski stihovi.

Baudelaireova modernost najviše izbija iz njegove velegradske poezije. Voli Pariz i "njegov ukus vječnosti, uočljiv svagdje pa i u zlu". "Slatko je kroz sumrak gledati rađanje zvijezda u azuru, lampu na prozoru, rijeke od ugljena, razlijevajući se obzorjem, i mjesec, sipajući svoju blijedu čaroliju." Ne mari sela, prirode. Pejzaž koji voli nije europski, i tu je njegova srednost sa Leconte de Lisleom, Lotijem,[55] Mirbeauom[56] itd. Baudelaire je izvrstan slikar velegradskih abnormalnosti i tu je preteča modernih naturalista.

Pariske slike su tačne, realne i pretvaraju se često u simbol kao neke Zoline. U ovim modernim pariskim impresijama je demokrat. Dok u ostalim pjesmama, govoreći o sebi, "besjedi više pjesnički no čovječanski" — kako bi rekao Latinac, u ovim skicama ne može taj

mučilac svoje duše sakriti duboke simpatije za nesrećnike. Jedina normalna njegova žena, ni đavo ni anđeo, je obično ulično djevojče u drvenim nanulama sa nakitom od nekoliko groša, mršava prosjakinja, "bijela cura kose crljene". Još toplije je opjevao staru služavku "sa srcem velikim", noseći joj na grob cvijeće "kada huji tužni listopad".

I velegradske Baudelaireove simpatije su, poput ljubavnih, kontrastne i ekstremne. Ne traži samo tragiku proleterskog, primitivnog velegrada, nego još više otrovno cvijeće najistančanijeg, najspleenskijeg, najblaziranijeg luksusa. Artistični namještaj mu je draži od prirodnih ljepota. Tako je hipercivilizovan, da mu je naša, europska priroda nepodnošljiva pa se naslađuje tek ljudskim proizvodima. Evo kakav je idealni njegov pejzaž. Tužan i crn kao Sudnji dan. Kao grad sv. Ivana Apostola što nema noći, tako ta Udina nema dana. Sama voda, kamen i kovina! To čudo je jedna jedina neizmjerna palača sa stubištima, sa nepreglednošću mramornih pročelja, doksata, arkada, vodopada, šedrvana i jezera što nijemo vjekuju u smeđem sjaju noćnog zlata. Vode, ružičaste i zelene, ograđene mrtvim mramorjem — "nepravilnoj" vegetaciji ni traga — tonu u beskrajnost sjajnih, dubokih zrcala. Ćutljivi Gangesi sipaju sa nijemog neba neviđeno blago iz noćne urne. Pod tunelima od dijamanata spava Okean. Sve je crno, sjajno i kristalno. Nigdje planeta, nigdje svjetla, da obasja tu okamenjenu tugu, sjajući tajanstvom unutrašnjeg mrtvačkog svjetla. A nad tragikom tih Babela što se nijemo i pravilno kreću "visi mir vječnosti" (*Pariski san*). "Jer ja tražim Prazno, Crno i Golo." I Baudelaireov pejzaž evo ima idealnu, tragičnu i spiritualističnu tendenciju.

Poznaje i priznaje tek suverenstvo boli. On je predestinirani pjesnik smrti. Kao na Bocklinovim svira Smrt i na njegovim guslama. Pjeva smrt dana, smrt umjetnika i smrt svih slabosti. Kao primitivni slikari, kao Grünewald,[57] Cranach[58] i Španjolci, kao Valdes Leal što po narudžbi slavnog Don Juana slika Dvije crvljive lešine, tako

Baudelaire ne preza od najsmjelijeg naturalizma da prikaže veličinu smrti i ništavilo života. U tom je stilu spjevana toliko klevetana Mrcina (Une Charogne). Pošto je taj pjesnik ležao od poroda kao na mrtvačkom odru, sjetio se u društvu drage na lešinu što ih iznenadi na šetnji. Vidi crve, sluša iz trulog trbuha kako Smrt, neumorni mlatac, argatuje na svom gumnu, i vajka se ljubi kako će i ona biti takva legavši poslije posljednjeg sakramenta pod ledinu.

žNe poznajem pjesme gdje je žalac smrti usred ljubavnog zanosa osjećan življe i tragičnije. Ko želi tu umjetnost usporediti sa Leopardijevom, neka paraleliše njihove svečane varijacije na tu staru, vječnu temu: ljubav i smrt.

Baudelaire nije čist realist ni čist simbolist. On je estet. I parnasovci su već ekscesivni umjetnici, ali tek u njemu se estetstvo razvilo do ekstrema. Dok za njih postoji priroda kao siže, njega zanima samo čovjek i umjetnost. I Gautier i Hérédia[59] opjevaše umjetnike i umjetnine, ali Baudelairea zanima samo objekat estetičan, "moralizovana priroda" — kako bi rekao Novalis. Odatle u tim pjesmama toliko estetičkih aforizama i studija gdje se slave sve manifestacije umjetnosti i ljepote, od muzike do bakroreza.

"Mirisu su možda ideje" — veli Balzac. "Cvijet je zemaljski, miris je nebeski" (Hugo). Baudelaire je prvi opjevao onaj gotovo spiritualistični karakter mirisa: ne miris našeg, običnog cvijeća nego miris umjetni, miris parfuma. Od svih lirika ima najosjetljiviji, najpjesničkiji nos. Prvi je podigao zanemareni taj organ u red oka, uha i jezika.

Originalnost njegovog estetičkog pesimizma je u estetičkom individualizmu. Leopardi je patriot. Heine i Byron slave Napoleona i naginju liberalizmu. Baudelaire pjeva samo sebe i svoje boli, a kao demokrat nije odvjetnik kolektivnih nego izolovanih ljudi i bolova. Tek u Luli mira, imitaciji Longfellowljeve pjesme, slavi vječni mir u duhu modernog antimilitarizma.

Vrlo mu je nalik E. Poe i Nikola Lenau. Sva trojica duboko osjećaju smrt. Mistični idealiste, neuropati i protivnici lažnog napretka. Imaju jaku religioznu potrebu.

Lenau nije tolik artist, prem je često simbolist. Baudelaire je plastičniji i lapidarniji, Lenau je prostiji i prirodniji. Lenauovo Crno jezero je crno, nijemo, sjajno i mrtvo kao Baudelaireov idealizovani pejzaž. Obojica vole hipohondarsku utjehu duhana i vina. Nisu pjesnici sunca već mjesečine. Često vole društvo primitivno kao Machiavelli, kockajući sa seljacima. Baudelaireov simbol boli je Sotona, Lenauov — vječni lutalac Ahasver. Obojica vole umjetnike, noć, samoubojstvo, Cigane, čamu i jesen. San im je java, a realnost boluje od njihovih bolova. Muzikalni. Baudelaireova Harmonija večeri je pravo čudo od magije ritma i rime i tek harmonija, muzika riječi daje ovoj pjesmi vječnu, melanholijsku ljepotu. Ali kako da se opiše Tuga mjesečine, divna kao ona opalska kaplja što ju razbludna mjesečina u tajnoj tuzi spušta na zemaljski krug, a pobožni pjesnik, neprijatelj sna, sakriva tu božansku suzu u njedra, "daleko od očiju sunca"!

Baudelaire, prijatelj simbolske definicije, traži što najviše karakteriše Banvillea, i nalazi lijepu, zvučnu riječ lira, vrlo običnu u njegovim stihovima. Dugo se pitah što bi moglo biti karakterističnim znakom Charlesa Baudelairea. I nađoh mu kao evanđelistu simbolsku životinju. Njegov simbol je mačak, gizdav, crn mačak. Nije dobroćudan kao Du Bellayev ili kao mačak Murr[60] tajnika i komponiste Kreislera, a nije manje užasan od Poeove crne mačke sa groznom, krvavom ogrlicom. Baudelaireov spiritus familiaris je elegantan dandy, ali njegove draguljne oči su oko ponoći pune demonskog, zlog i natprirodnog sjaja. Pored mudre i tihe ptice Minervine, pored sove je mačka jedina životinja koja zanima toga saturnskog pjesnika. Samo mačku voli među životinjama i ljudima, jer i u njoj jamačno voli sebe kao u Wagneru, Poeu i Delacroixu. Mačak je zimomoran kao ljubavnik ili učenjak. "Ljubitelj naslade i

nauke" traži tjeskobnu tišinu pomrčine kao pjesnik. Zagonetna životinja je prognano, palo božanstvo, proklet duh — ko zna! Baudelaire priča da se u njegovom mozgu šepiri mirno tugovanje jednog tragičnog, misterijskog mačka.

V.

Naš život nije san, ali treba i možda će to postati.

Novalis

Još uvijek je običaj govoriti i o velikim pjesnicima kao o "većim" ili "manjima". Leopardi sa tridesetak pjesama može nam biti draži od retorskog Hugoa. Balzac zna dosađivati pored mršavog Merimeea ili Poea. Gary je slavan kao Arvers ili Bürger radi jedne jedine pjesme. Ne uviđam po čemu bi Baudelaire bio "manji" od drugih velikana. Hugo ga doduše nadmašuje plodnošću, Leconte de Lisle grandioznošću vizije, ali nema pjesnika lapidarnijeg, tragičnijeg, umjetničkijeg i savremenijeg. "On je imao u najvećoj mjeri što nemahu mnogo veći od njega: osjećanje, skrb i tjeskobu misterija oko nas" (Lamaitre). Od svih francuskih lirika on je najsubjektivniji, iako nije kao Musset "in pulicis morsu Deum invocavit".[61] On je prvi u novije vrijeme uveo u francusku knjigu anglosaksonsku koncepciju i time je u neku ruku preteča Taineov. Među mučenicima čiste ljepote je najtragičniji iza mitskog Marsije. Indirektno je velik pjesnik energije, jer mišljaše da je i genij produkt energije. Pjesma mu je život: živi samo za pjesmu. Pored te estetičke tragedije prolazimo kao Heleni kraj enklisija, mjesta gdje udari grom. Jedini Flaubert prođe kroz sličnu estetičku torturu i zato je pjesnika sa Sainte-Beuveom među prvima razumio:

“Vi ste našli način pomladiti romantično pjesništvo. Vi ne nalikujete nikome (a to je prva od svih kreposti). Originalnost stila potiče od (originalnosti) koncepcije. Vaš izraz je sav pun misli, da pukne. Volim vašu gorčinu sa njenim jezičnim tančinama kao šamijanske šare na rijetkoj damaštanskoj oštrici. Vi razumijete dosadnost života, vi! Vi se možete time dičiti bez taštine.”

Većina modernih umjetnika su bodlerovci više ili manje, hotice ili nehotice, jer je bodlerizam jedno latentno stanje moderne duše. Bodlerovci su oni apsolutni umjetnici kojima je bol najdraže sredstvo senzacije. Puvis de Chavannes[62] ima bodlersku melanholiju i škrti simbolski stil, Gustav Moreau[63] njegovu orijentalnu, nostalgijsku viziju, Whistler sugestiju i nervozni modernizam, Rodin tragično osjećanje u momentu najzanosnijeg života. Umjetnička elita Europe brzo je vidjela u tome zagonetnom čovjeku velik estetički događaj. U djelu Grob Ch. Baudelairea slave tog mučenika poetike francuski i mnogi strani umjetnici. Nijemac St. George i Danac Sophus Clausen izvrsno ga prevode. Rodenbach ga slavi:

> ... lui, l’Episcopal
> Qui frappa comme à coups de crosse le silence![64]

Zola je bodlerovac ekscesima simbolskog i pesimističnog naturalizma. Richepin, Verlaine, Barbey d’Aurevilly, Mallarmé, Maeterlinck, Villiers de l’Isle-Adam, Lafargue, Guerin, individualist Barres: svi književni pravci i svi moderniste imaju u tom majstoru polaznu tačku.

“I što više čitaše Des Esseintes Baudelairea, to više upoznavaše neopisivi čar toga pisca koji je u doba kada je stih znao slikati tek spoljašnjost bića i predmeta, znao izraziti ono što je neopisivo, hvala sočnom i mišićavom jeziku — koji imađaše više od svakog drugoga tu čudesnu silu da hvata čudnovatim zdravljem izraza bolesna

stanja najefemernija, najdrhtavija iznurenih duhova i tužnih duša" (A. K. Huysmans: *A rebours*).

Sa Wagnerom, D. G. Rossettijem,[65] Ruskinom, Taineom i Nietzscheom je Baudelaire od najjačih komponentnih sila moderne estetičke struje.

Bijaše mučenik kulture i njen najbolniji ljubitelj. Sv. Augustin veli da je u svakome čovjeku zmija, Adam i Eva. Baudelaire je rječit primjer kako je civilizacija ojačala ova dva antiadamska elementa. Taj negativni, hiperkulturni, dijabolički je najzanimljiviji momenat bodlerizma i najveća njegova mana. Ta poetika htjela bi biti što manje naravna i prirodna, a pošto je prirodno sve, pa i bolest, smrt i abnormalnost, Baudelaire, kao romantika uopće, nije zdrav, i što je još huđe: hotimice je bolestan. Pošto je bol i subjektivna revolta jedini njegov siže, klavijatura mu nema mnogo tonova. Kao na Poeovoj nema na toj liri mnogo žica, ali taj mrzilac "gluposti sa bičjim čelom" svira orfejski.

U francuskoj književnosti mu je mjesto sa strane, usamljeno. Njegovo glasko libertinstvo nalazi se već kad Rabelaisa, Crebillona,[66] Diderota i Laclosa.[67] Stari Mathurin Regnier najsličniji mu je temperamentom i tragičnom sudbinom. Osim Lenaua i Poea najviše me podsjeća na "ovaj mali svijet koncentrovan na šiljku od igle" komponist Schumann i demonski crtač Hirova i Poslovica, duboki i grozni Goya, španjolski Juvenal.

Baudelaire preziraše modernu utilitarnu civilizaciju radi njenog antiartizma, antiindividualizma i smiješnog optimizma. Kulturan čovjek je nesrećan, to nesrećniji što je kulturniji; to je bilan Baudelaireove misli. Što je čovjek civilizovaniji, više želi i više treba, toliko je dakle nesrećniji. Javno mnijenje je bez logike i karaktera. Nisam srećniji od srednjevjekovnog vladara je jedem nepoznatom mu viljuškom i jer se vozim na željeznici.

“Gdje svi malo znaju, zna se vrlo malo.” “Jer, među nama, dragi prijatelju, vas i sve ostale smatram srećnicima, ali za moj dio, sa dopuštenjem vijeka i vašim, ja sam vrlo nesrećan i znam da to jesam, i sve novine Starog i Novog svijeta ne uvjeriše me o protivnom.”

Ovo Leopardijevo je mišljenje većine pjesnika XIX. vijeka.

“Ja tvrdim da je svijet zavjera hulja protiv čestitih, nitkova protiv plemenitih. Svijet je kao žena plijen onih koji ga zavedu, iscijede i gaze nogama... Samo sreća pravi sreću u svijetu, ne zasluga.”

I dok ovako umuje Leopardi, Byron, Schopenhauer, piše socijalist Fourier da će čovjek, usrećen njegovom naukom, dosegnuti sedam stopa visine i doživljavati 144 godine, “od kojih 120 plodnih u ljubavi”! Comte,[68] otac pozitivizma, zabranjuje baviti se astronomijom jer je “nekorisna”. Courbet, preteča naturalizma, zabranjuje slikati anđele jer ih niko nije vidio. Uzaman se Voltaire narugao Leibnizovom[69] najboljem od svih svjetova. Uzalud umovaše Diderot:

“Živjeti na krilu od boli i suza, igračka neizvjesnosti, zablude, nužde, bolesti, zlih strasti — na svakom koraku, od časa kad učimo tepati pa do časa odlaska, naš glas muca; živjeti među nitkovima i varalicama od svake ruke; stupati među jednim što vam pipa bilo, i drugim što vas plaši; ne znati odakle dolazimo, kamo idemo: evo što se zove najljepšim darom naših roditelja i prirode — životom (Pismo Sofiji Voland).

Uzalud pisaše u Engleskoj Mandeville, i Swift dokazivaše da je većina ljudi ili hulja ili luda. Utilitarac Hartley, nasljednik optimističnog Shaftesburyja, Popea[70] i Bolingbrokea veli da su “svi stvorovi sada i uvijek neizmjerno srećni”. Adam Smith računa jednog nesrećnika na dvadeset srećnika: sreća po 80 posto. Hamburški senator Brockes, utilitarac i optimist, piše: “Ne sjaji li sa te životinje u isto vrijeme sa mudrošću i svemožnošću Providnosti i ljubav za nas?” Ta rajska ptica je guska. Priestley, Condorcetov

učenik, najozbiljnije vjeruje u raj na zemlji kao Heine, ali ne kao Heine kada naricaše:

> Und Fratzenbilder nur und sieche Schatten
> Seh' ich auf dieser Welt, und ich weiss nicht
> Ist sie ein Tollhaus oder Krankenhaus.[71]

"Gorak i mračan je život, drugo ništa, a svijet je blato." Protiv ovakvih argumenata pojačanih refleksijama jednog Schellinga (*Nachtwachen*), Carlylea (naročito u antiutilitarskoj *Filozofiji svinje*), Renana, Hartmanna i Nietzschea ne čine nam se uspjeli razni usrećiteljski recepti. Nije bogzna kakav napredak ako su služile kosti Marina Faliera odista za fabrikaciju šećera. Zato mislim da je Cvijeća zla jedno od najvećih djela prošlog vijeka kao reakcija protiv antiestetičkog barbarstva, pozitivističkog optimizma, kao reakcija protiv utilitarskog, nivelističkog i antiindividualnog demokratizma.

Baudelaire je tu izmagijao čudo nepoznato najnaprednijim teorijama: da najljuću bol, najveću negaciju pretvara u harmoniju, u poeziju. Pjesnici najbolje rješavaju iskonsku borbu između pesimizma i optimizma, jer sve, pa i trulež, grijeh, bolest i smrt, nosi neprekidnu klicu višeg i vječnog životnog principa. Da taj ideal ne postoji, ljepota ne bi bila posvuda kao trag božanstva, i mi ne bi kroz grijeh i roptanje toga mrkog i purpurnog Cvijeća osjećali vječne harmonije svijeta Platonovog i Danteovog. "Divan je odista cilj poezije. Vesela ili tužna, uvijek nosi karakter utopije" (Baudelaire). Što bi bio čovjek bez tih velikih sanjara? Dan bez noći i život bez sna. Sanjajmo dakle!

Pjesme V. Vidrića

Ovu knjižicu diskretne elegancije uzeh u ruke prepun osjećaja vrlo suprotnih. Vladimir Vidrić bijaše uvijek moja simpatija, upravo moja slabost, i ocjenjujući prvu njegovu knjigu, kolebam se toliko između potpune impresije personalnosti autorove i dojma iza čitanja njegovih stihova, da mi je još uvijek veza između samog pjesnika i njegovih snova dosta tamna.

Dok "Lacko" — tako ga zovemo — bijaše još momče, nisam u njemu ni slutio eventualnog lirika. On više začuđavaše memorijom no fantazijom. Bijaše izvrstan đak bez ikakve ekscentričnosti, i ja sam od njega očekivao sve prije no kakvu pjesničku karijeru, pa sam i sada uvjeren da bi Lacko, samo da ushtije, bio isto tako dobar naučenjak kao što je fine umjetničke osjetljivosti. Nikada ga ne zaboravih u okolini koja mi se i sada čini u najvećoj harmoniji s fizičkim i umjetničkim njegovim profilom — i sada ga gledam među grozdovima, crnim, bijelim i modrim njegovog vinograda u Prekrižju. Svucite tome čvrstom čovjeku masku moderne karikature odijevanja, okrunite mu čelo vinjagama i zrelim grozdovima i uvjerit ćete se da je on i fizički srodniji knezu naših trsja, Dionizu, no šuljevitoj našoj inteligenciji birokratskog i trgovačkog tipa. Tamo, u onom župnom vinogradu, puče divan pogled na naš Zagreb — tako divan izdaleka, na ravnicu, rijeku, dolove i brežuljke, tamo u onoj vili možete čitati Horaca, Vergilove *Ladanjke* i Teokrita, tako pored hrastove šume u latiniziranom pejzažu bliži ste svijetu i oblaku.

U travi se žute cvjetovi
I zuje zlaćane pčele,

Za sjenatim onim stablima
Krupni se oblaci bijele.

I nebo se plavi visoko
Kud nečujno laste plove; —
Pod brijegom iz crvenih krovova
Podnevno zvono zove.

A dalje iza tih krovova
Zlatno se polje stere
Valovito, mirno i spokojno —
I s huma se k humu vere...

Da, te su bobice iz zagrebačkog vinograda, te sličice su naše, hrvatske, a slikao ih je mlad doctor iuris, koji je ono na Jelačićevom trgu palio zastavu tuđinskog nametnika, i koji, premda naprednjak, visoko diže barjak humanističke romantike, barjak Petrarke, Ronsarda, Spencera, barjak Keatsa, Hérédije i Hölderlina, zastavu renesanse i artizma, na kojoj ne vidim popularizatorskih lozinaka estetike gg. Marjanovića, Kosora, Miška Majera. Vladimir Vidrić je naprednjak političkim, ali ne i — poetičkim svojim načelima.

Vrlo dobro učini te izda svoje sakupljene stihove. Tako je pregledan i može se lakše ocijeniti. Dosele su ga recenzenti navodili kao vrlo reprezentativnog pjesnika. On to još nije. *Pjesme* su još uvijek diletantska poezija.

To je čudnovato, jer je Vidrić čist artističan pjesnik. On je pjesnik slike kao parnasovci, pjesnik slike historije *(Elije Glauko, Dva levita, Na Nilu, Scherzo, Pompejanska (pompejska) sličica, Pomona, Coena, Mentor i pjesnik, Perun, Notturno, Ex Pannonia, Romanca, Gonzaga)* i slikar impresije, naročito stimunga u prirodi, pejzaža, kao moderni. Njegovi su dakle lirski motivi slike klasične, romantične i moderne,

historijske i realistične, i nema sumnje da je Vidrić kao ilustrator prošlosti daleko slabiji od direktnog impresioniste. On nema onoga što nas najviše privlači historijskoj poeziji, nema boje dotičnog vremena i osjećanja karakterističnosti dotične epohe, tako silnog u učenom Leconte de Lisleu i Herediji, i historija mu služi tek kao povod da obuče u povijesni kostim kakvu fabulu ili događaj koji za dotično vrijeme nije ni najmanje karakterističan. *Coena* je tako opis ručka koji bi mogao biti i grčki i fenički i perzijski. *Scherzo* je običan opis staračke pohote, i da bi učinio pikantnijom tu banalnost *(Suzana na kupanju),* Vidrić je prenosi u Palestinu i daje pohotljivcu ime jednog proroka. *Na Nilu* nema nikakve geografske i historijske preciznosti, pjesma bi se lijepo mogla zvati i Na Dunavu ili Na Eufratu, i jedina specijalna egipatska oznaka je ime Nila i ime kraljice Nefris. Iste opaske vrijede i za *Dva levita.* Ništa baš ništa u toj pjesmi, pa ni sam događaj nema karaktera starohebrejskog i treba čitati Flauberta pa da se potpuno osjeti nemoć tog historijskog snobizma. Od svih tih klasičnih motiva nosi izvjesno klasično obilježje tek *Pompejska sličica,* i nakon Géromea, Stucka i tolikih slikara-pjesnika taj genre je u Europi već stara moda.

Romantične slike Vidrićeve još su banalnije i konvencionalnije. *Romanca* nema osim imena ništa španjolsko, kastilsko i srednjovjekovno. To je obična lirska kaprica, prenesena u maursku Španiju, kao što je mogla biti prenesena u ma koju drugu zemlju gdje vlada običaj dvoboja, podsjećajući na Heineove španjolske maskerade, toliko površne i ležerne da ih je Voj. Ilić i Milorad Mitrović kod Srba vrlo vješto kopirao. U Heineovom kaprici oznom genreu je i konac *Gonzage:*

Baš tako ga vidjeh slikana — —

Odnošaj pjesnikov prema prošlosti je često ironičan. Kako već jedared rekoh, takva ironija je tako jeftina da je uzalud tražite kod

pravih umjetnika. Pošto je smiješno sve što se ne slaže s našim uvjerenjima — smiješnima u svoje vrijeme novim nazorima — smiješna je cijela prošlost od naivne *Ilijade* pa do neotesanog Luthera, od Juvenalovih Rimljana, pa do gospodina Pickwicka i naprednog Bouvarda i Pécucheta. Kad je dakle tako, kada je sve prošasto smiješno, Vidrić je trebao biti konzekventan, trebao je ismijati ona dva rimska starčića što se ljube, kao i Španjolce što se tuku itd., jer ozbiljno prikazivane njegove historijske osobe i događaji nisu manje apsurdni od rimskog pjesnika što počinje karijeru s guskom *(Mentor i pjesnik)* ili isposnika Gonzage što se na crkvenim dverima uplašio lijepe grešnice koju je međutim — kao u ironijskim Franceovim slikama *(Jongleur de Notre Dame)* uzela u zaštitu viša mistična sila. Humor je dobar vođa kroz sadašnjost, ali vrlo rđav čičerone prošlosti, iz tog prostog razloga što je historija, prošlost, više tragična no smiješna, premda je lakše ismijavamo no što je shvaćamo. Voltaire se narugao Orleanki, ali to još ne znači da je ona odista smiješna i da je smijač razumio povijest. Ma što pjevao Vidrić o katoličkim svetiteljima, ne može me uvjeriti da je smiješnost najglavnije obilježje sv. Alojzija Gonzage. Diogen je za moj račun smješniji. Želite li prikazati vjerno historijsku sliku, morate se prenijeti — štono riječ — u duh vremena, i pošto *Gonzaga* nije spjevan u pobožnom duhu Gonzagina vremena, taj lirski portrait je lažan pored sve zabavnosti. Karikature nisu historijske slike. Ako je glavna odlika pravog umjetnika poistovetovanje s opisanim predmetom, dar stostrukog života, talenat opetovanja tuđih najraznolikijih egzistencija artist pjesnik će — kao Goethe i parnasovci — o Helenu pjevati kao Grk, o Rimu kao Latin, o svetitelju kao srednjovjekovni vjernik. Pošto takav posao zahtijeva osim velike fantazije veliku dokumentaciju, dobro poznavanje dotičnog duha vremena, veliku objektivnost i savršenu umjetničku indiferentnost, sasvim je naravno da je prošlost lakše čitati kao zbornik nenaprednih i nemodernih naivnosti no kao "učiteljicu života", manifestaciju duše koja nije smiješna ni onda kada to tobože

jest. Razumjeti je teže no smijati se. Nevježama je smiješno sve što ne razumiju. Smijeh nije uvijek dokaz superiornosti, jer postoji i smijeh glupana. Ma što mi rekao Vladimir Vidrić, u njegovom ruganju reprezentantima prošlosti vidim samo jednu komičnu figuru: g. Vidrića, koji traži satirične motive u povijesti, kao da mu ih ne pruža savremenost; koji se smije Gonzagi, a štedi moderni Zagreb, uvjeravajući nas vrlo naivno da su anđeli protektori interesantnih dama kod kojih su klasične samo venerične bolesti. Kad je već riječ o jednom svecu i jednoj bludnici, čudim se kako je mogao čovjek od ukusa naći smiješnim pravednika na račun jedne drolje. Glorifikaciju tih horizontalnih trgovačica vlastitim mesom nalazio sam uvijek, pa i kod Dumasa Sina i Dostojevskoga, nedostojnom duha koji prašta sve zločine osim zločina proti ljubavi. Tim kreaturama se prašta jer tobože odviše ljube. Iskustvo nam veli da ne ljube nikako. To svakako zna i Vidrić. U toj glorifikaciji bluda na štetu askeze htio je biti malo "fanfaron du vice", malo nemoralan i "epatirati" filistre. Kako nisam filistar, mene ta gospođa s kamelijama pored sveca nije nimalo zapanjila. Zapanjio me artist koji traži tako djetinjaste efekte. Kada je već autor *Pjesama* htio i tu pokazati svoj naprednjački klerikalizam, trebao je opisati vulgarniju crkvenu figuru od Gonzage i pored nje iznijeti zanimljiviju osobu od "blijede i noćne kćeri". Kad već i pravednici mogu biti smiješni, meni se čini da to nikada ne mogu biti pored jedne "šmizle". Vidrić mora da je ostao vrlo naivan kada nalazi poezije još i kod takve ženskadije, i njegovo bi mi zanimanje bilo razumljivije da je medicinar.

Moderne slike sviđaju mi se u toj poeziji više od historijskih. Iskrenije su i prostije. Mitologijske figure u njima su obično čobanski Pan i Silen, pa kako je zbog jakog prirodnog osjećanja, zbog svog naturizma, Vidrić naivan i u historijskim svojim reminiscencijama, te personifikacije drevnog i danas već toliko zakržljalog primitivnog antropomorfizma djeluju kao iskreni refleksi jedne poganske duše. Vidrić nije klasik svojim obrazovanjem — kao npr. sasvim nepoetični retor Tresić Pavičić — ali je — što je najglavnije — klasik

poganstvom svoje duše, naime gole i osjetljive za sve nijanse misterija u pejzažu. I tu se doduše osjeća prejak utjecaj nekih poznatih slikara, naročito Böcklinov *(Jutro, Silen),* ali *Dva pejsaža* (pejzaža), *Bosket i Kipovi* imaju delikatnih štimunga kakvih nema u našoj poeziji, kakvih nema ni Vojislav Ilić i kakvih nalazim tek kod modernih lirika Guérina i Samaina, naročito kod ovog posljednjeg, u gracioznim herkulanskim sličicama njegove poganske *Vaze:*

Je rêve d'une île ancienne;
D'une île grecque d'une nom d'or pur,
Ouverte — rose — sur l'azur
De quelque mer ionienne. [72]

Evokacija nevidljivog života što besjedi familijarnim govorom u 2. dijelu ležerne pjesmice *Dva pejsaža* — kao vizija, trenutna i opojna, starog penatskog božanstva, pored krijesnica rosnog i mjesečinastog vrta slika očaranog od ljubavi, pijanog od života pjesnika koji nuđa ljubovci — ptičicu da je ona

Ispusti zorom kraj grma,
Koj' odmnijeva sav od pjesama,
Jer u ljubavi cvjeta —

— i nadasve divna slika melanholijskog smrkavanja u parku gdje kipovi gledaju za oblacima i tonu u tugu noći kao čežnja Hölderlinova, kao tragični Heineovi bogovi u sutonu poganskog bogomraka —

Dok tâvni — šúmē i tuguju
Gordi i neveseli.

Laki na nebu oblaci,
Svijetle pahulje dana,
Lebde i gasnu nad jablani.
I dalje od šumnih grana,
Nad livadom — blijede i putuju
Put tihih i neznanih strana.

A gledaju za njima kipovi
U grmlju i sa čistine,
Pobijeljeni. — Lire kamene
Stisle su ruke njine:
Hladni su bozi ljubavi
I zamiču hladni u tmine —

ti diskretni i štedljivi momenti su divni i sasvim su gotovo nepoznati u hrvatskoj lirici. Vidrić je izvrstan impresionist pejzaža i premda je njegov pejzaž još uvijek dosta nerealističan kao Vojislavljev i pun antropomorfističkih akademskih reminiscencija, on je već sada prvi naš lirski pejzažista, mnogo naivniji od rococo-pastijera Begovića i mnogo prostiji i direktniji od Nikolićevih lamartinada.

Vidrić simbolist i alegoričar mnogo je slabiji od pejzažiste. Slika *Grijeh* je vrlo konvencionalna i više slika no lirika, a *Plakat* nije nikada slika pjesnikova, jer on nije pjesnički "vrač", "uklet silen", jer onaj mitski grad (u vodi, kao Heineov) nema ništa zajedničko s tom poezijom i, najzad, jer je druga strofa te reklamske slike apsurdna:

A podno stijena sjaji timor-šuma,
I ledna, sniježna ruši se i sniva
U plavet doli —

Kako može biti šuma — timor? Kako može rušiti se i istovremeno snivati? Uostalom, u *Plakatu* ima nečega vrlo modernog, mjesečarskog, pierrotskog i clownskog, što nalazimo u Banvilleovim i Verlaineovim pjesničkim kaprisama.

Iako veli da ljubi, Vidrić nije ljubavan pjesnik. Ima srdaca što su — kako veli Samain — "odviše nježna za ljubav", a Vidrićeva lirika nije direktna kao prava ljubavna poezija. Erotizam, vrlo bujan i romantičan, naslućuje se tek ovdje pod simbolom slike. U *Bosketu* je ljubavna izjava u obliku naivnog (dubrovačkog) starog trubadurstva, a u završnoj pjesmi slika sebe pjesnik s romantičnom mandolinom o ramenu kao minnestrela, minnesängera gotske imaginarne drame:

Tako silazim, gospojo,
Stubama tvojega grada.

U *Pjesmama* ima i jedna *Narodna,* ali bez ikakve vrijednosti. Vidrićeva naivnost nije pjesnička naivnost narodne pjesme. On je primitivan, ali nije narodan. Cijela njegova lirika oskudijeva osim toga onim čime se narodna pjesma toliko odlikuje: snagom i čistoćom jezika, pa zato pored sve svoje umjetnosti nije umjetnička. Vidrić je artist izborom sižea, ali je vrlo nevješt izvođenjem. Što su ti štimungi ljepši kao slike i impresije, to su neuspjeliji kao pjesme, kao harmonije. Vidrić nije nimalo muzikalan i vrlo diletantski vlada tehnikom riječi. Dobar slikar, banalan versifikator. Dzeusa zove sasvim kakofonski Zevs, čelo je tio, mjesec odskakuje. Ima nakaradnih neologizama kao crn (supstantiv za crno) i jezičnih nepravilnosti kao trznula se je (trznula se), jaše (jaši), se je zadivio (zadivio se). Ima neotesanih stihova kao:

I sloni uz nju, bijel i sijedih vlas'.

Atributi su mu često banalni, konvencionalni, služeći tek zapušavanju praznina u stilu. Kastiljanka je "bjeloputna, lijepa". Dzeus je "divan bog". Oluja je "demonska", vino "slađano", polje "zlatno", mijeh "omašan", oblaci — "(svijetle) pahulje (dana)", žena "krasna", mjesec "blijed", vile "bijele". Osim toga Vidrić tako slabo poznaje muzikalne vrijednosti riječi i harmonije našeg izraza da su nam gotovo sve pjesme sasvim disharmonijske nepravilnošću ritma i rime. On sasvim kakofonijski rimuje "planine — oblačine", "robinjicu — Njemicu", "silazi — prolazi", "sjen — Silen". Vidrićeva glavna mana je nepoznavanje našeg akcenta i tako se nigdje ne slaže ritam njegovih riječi sa shemom strofe. Shema npr. *Ex Pannonia* je ova:

— U U — U — U
U — U — U U — U
— U U — U — U

U — U — U U — U

U — U U — U — U
— U U — U — U
— U U — U — U
— U U — U U — U

— a Vidrić je se nikad gotovo ne može držati, pjevajući npr. u posljednjoj strofi:

— U U — U — U U
U — U U — U — U

— U — U U U U — U

U — U — U U — U

U — U U — U — U U
U — U U — U U — U
U — U U — U U — U
U — U U — U — U

Dakle u toj pjesmi slaže se ritamski u prvoj i posljednjoj strofi samo četvrti stih:

I zemlju orali plugom (prva strofa)
I moja gospoja Flava (posljednja strofa).

Ta velika disharmonija vlada u većini tih pjesama kao naravna posljedica nepoznavanja akcenta. Tako je u lijepoj posljednjoj pjesmici početak prve strofe (U — U U — U U — U) različit od početka druge strofe (U — U U — U — U U) samo zato jer Vidrić ne poznavaše akcenta riječi lagàno (akcentirajući je làgano) i pokvarivši tom omaškom harmoniju cijele pjesme. Pošto pored toga pjesnik konzekventno riječi sa *ie* piše fonetski (bijelo, lijepo), pa i tamo gdje je ta dvoslovčanost na uštrb osnovnoj shemi ritma, u toj zbirci nema ni jedne jedine pjesme uspjele ritmom. Ta konzekventna ijekavština pokvarila je i ritmom pravilnu pjesmu *Plakat.* Kad je već riječ o riječima s tim nesretnim *ie (ije)* koje se u nekim krajevima izgovaraju, kao u Hercegovini, kao jedna dužina, kao jedan vokal, pišimo ih u prvom slučaju sa *j,* a u drugome bez toga *j.*

V. Vidrić je dakle vrlo zanimljiv pjesnik, ne vladajući još na žalost dosta suvereno jezikom. Ima više osjećanja no fantazije. Opisuje, ne

izmišljava. Premda ne poimam kako je u jednoj pjesmi *(Bosket)* mogao znati da mu sjena pada na pola lica, on je u tim stihovima vrlo jednostavan i prirodan. On je klasik poganskim osjećajem prirode, romantik trubadurskim erotizmom, modernist delikatnošću svog impresionizma, podsjećajući na Heinea, na Goethea: ("gle mjesec sja — i tvoj se bijeli put") i na romantiku Böcklinovog klasičnog pejzaža. Te *Pjesme* su veliki pokušaji, mali uspjesi. Vidrić još nije gospodar jeziku. Kada to postane, imat ćemo dobrog pjesnika.

Hrvatska smotra, 1908.

Narodna kultura

Nedavni govor dra Đure *Arnolda* potaknuo je nanovo kod nas diskusije o narodnoj kulturi, pa o narodnoj umjetnosti. Želeći nam jedinstvenu kulturu, konstatovao je uzroke njenoj zaostalosti u razložnosti naših najbitnijih nazora i načela, upućujući nas na jedinstvenu kulturu helensku i na uzor naše narodne poezije. Kritičar Savremenika s tim je pogledima tako polemisao, da ih je — kao svoje usvojio, što ja ne mogu učiniti mada se slažem sa drom Arnoldom o glavnome: o potrebi što intenzivnije nacionalne kulture.

Vječna superiornost helenske kulture je pored antibarbarskog, antituđinskog nacionalizma u njenom estetstvu, kalokagatiji, ekskluzivnom kultu ljepote. Grci su prvi umjetnički narod povijesti, prva rasa, stvorivši socijalni tip umjetnika, artista. U Heladi nije ljepota, kao u savremenoj Europi, luksus i svojina rijetkih, izolovanih pojedinaca, već potreba, prva i glavna potreba cijelog naroda. Od svih stališa stališ je umjetnika i pjesnika tamo najugledniji, i sa socijalnim srećnim položajem grčkog artiste jedva se mogu usporediti ugledni umjetnici renesanse ili modernog Pariza. Sva je mitologija i filozofija helenska prožeta tim besmrtnim estetstvom, a ljepota, vjera u savršenu ljudsku ljepotu osnov je grčkoj religiji kao i kasnijem racionalizmu. Olimpa ne nastavaju bozi, već najljepše Grkinje i najskladniji Grci. Helenizam je i u antropomorfnoj svojoj religiji vjera u vječnu ljepotu harmonijskog, estetičnog humaniteta, vjera u višeg, čovjeka, spoljašnjosti Fidijinih kipova i duše heroja u tragedijama.

Moderna narodna kultura ne može više imati toga nacionalnog jedinstva i originalnosti kao klasične kulture, napose kultura grčka ili stara indijska. Engleski narod, geografski najizolovaniji, primio je

poput svih evropskih naroda mnogo više kulturnih pobuda iz tuđine no iz Engleske. Već samo kršćanstvo, temelj cijele evropske nacionalistične kulture, nije produkat nijedne evropske rase, pa je primljeno i prema psihičnim potrebama udešeno kao proizvod semitske a ne arijske duše. Kršćanstvo dakle s jedne, a moderna nauka, promijenivši iz temelja vascijelo evropsko društvo, sa druge strane, dade svim nacionalizmima u tolikoj mjeri istovetne osnovne pojmove i životne vrijednosti, te danas svi obrazovani narodi imaju jedan isti kulturni cilj koji, dakako, ostvaruju prema zasebnim svojim rasnim sposobnostima i potrebama. Ma koliko se to činilo paradoksalno, danas se može mirne duše reći da su nacionalne kulture po svom postanku i izvoru plod tuđinskog utjecaja. Ono što je u narodima najbolje, plod je spoljašnjih kalamova. Gotski stil je niknuo u Franceskoj, ali je postao narodni stil svih zapadnih literatura i preporodio je sve nacionalne moderne kulture. Nema ni jedne evropske književnosti a da nije nastala pod utjecajem tuđe. Prema tome je studij tuđih kultura najbolje sredstvo za podizanje svoje, i najbolji nacionalista onaj, koji je dobar Evropejac.

Pa kakve bi svrhe i imala nacionalna kultura, da se njom može koristiti tek jedan narod? One vrijednosti koje vrijede tek jednoj rasi, inferiorne su vrijednosti. Samo ovakva narodna kulturna stečevina koja može postati sveopćom i čovječanskom, samo takva stečevina je velika narodna stečevina. Hegel je Nijemac, ali je koristio ruskom nacionalizmu, oplodivši kritiku Bjelinskoga i djelujući tako na stvaranje ruskog romana. Schopenhauer je — Hrvat, jer je djelovao na shvatanje nekih naših pripovjedača. Kulturna nacionalna ekskluzivnost, "kinezština", dolazi otud što se zamjenjuje pojam političke i kulturne narodnosti. Ako su narodnosti suprotne, dušmanske pojave kao grupe zasebnih interesa političkih, one su kao kulturne grupe velika harmonija koja se zove čovječanstvo, gdje ni jedan narodni glas, pa bio i najslabiji, nije suvišan. Čitajući Petöfijeve rodoljubne zanose, u nama se budi ljubav za vlastitu otadžbinu. Italija renesanse nam je politički škodila, ali zar bi bez nje

imali stariju našu literaturu? Franceska XVIII. vijeka drži u kulturnom vazalstvu Njemačku; Fridrik Veliki zna samo franceski, Lessing, Winckelmann, Schiller i Goethe traže uzore u tuđim kulturama, a danas znamo da je ta "tuđinska" epoha bila u Njemačkoj klasična, njemačka, od koje Nijemstvo živi i danas. Franceska na vrhuncu svoje evropske kulturne hegemonije, za vlade Louisa XIV, nije imala uzorom baš ništa narodno i francesko. U arhitekturi i muzici ugledaše se u Talijane, kao i u slikarstvu; u literaturi u klasike — u odijevanju se nisu obazirali na pučke mode, pa ipak se ta tobože imitatorska epoha danas hvali kao najfranceskija, stvorivši jedinstvo čistog franceskog stila tamo od proizvoda krojačkih i stolarskih, pa do djela Mansarta, Lesueura, Pascala i Molièrea.

Od svih kulturnih čimbenika danas je odista narodna samo literatura, jer je determinirana, obilježena razlikama dotičnih narodnih jezika. Pa ipak, koliko su neoriginalne literature sa čistog nacionalnog gledišta! Sve su proizvodi tuđih utjecaja, pa dok su u književnostima originalni samo stilovi načini izražavanja, naučne metode ne poznaju više narodnosti, dok je stil modernog graditeljstva, slikarstva pa i muzike u tolikoj mjeri sve nenacionalniji i istovetniji da ga u nacionalnom smislu gotovo i nema. Gotika, barok i renesansa danas su svojina svih naroda. Beethovenova *Pastoralna simfonija* oduševljava svaku nenjemačku moralnu energiju. Iste slikarske pravce i škole nalazimo danas u svakoj naprednijoj narodnosti. Danas je kultura to nacionalnija što je evropskija. Najjači, najvitalniji nacionalizmi su oni koji su najmanje nacionalni, jer snaga narodne kulture nije u sposobnosti odbacivanja, eliminacije, već u moći primanja, apsorbiranja što više tuđih kulturnih elemenata. Prevedite ga dobro na hrvatski, i Sofokle, Dante i Cervantes bit će hrvatski pjesnici. Shakespeare je danas možda više njemački no engleski pjesnik. Byron je po svom utjecaju više Poljak ili Rus no Englez. Whistlera i E. Poea više su shvatili Francezi no Amerikanci, i oni su u Franceskoj faktično adoptirani kao i veliki Beethoven ovih

dana. Wilde je danas, kad ga ignorira licemjerna Engleska, evropski, naročito njemački pisac.

Pošto dakle ni najveće kulturne nacionalne sile nisu u stvari narodne, ima li što naravnije no da se kulturice ili polukulturice kao hrvatska, srpska ili bugarska, oboružaju u interesu vlastite egzistencije tuđim kulturnim stečevinama kao moderni Japan? Biti u kulturi samo Hrvat znači biti vrlo jadan Hrvat. Čovjek, poznavajući samo hrvatske kulturne stečevine, ne bi možda mogao biti ni sasvim naobražen čovjek. Tuđa kultura je najbolji dio hrvatske savremene kulture, i kao ostali narodi mi možemo svoju kulturu stvoriti samo upotrebom tuđih kulturnih elemenata. Najbolja patriotska škola je tuđina. Renan je bolji učitelj hrvatstva od svih naših novina. Djevica Orleanska može biti hrvatskim, kao što Brut i Caesar bijahu franceskim idealom. Najmoćnija narodna kultura je ona koja ima pogodaba da se okoristi svim nacionalnim kulturama. Pariz, Berlin ili London nisu produkti jedne, no svih kultura. Mi ćemo biti tek onda kulturni, kada sve moderne kulturne glavnije struje nađu izraza u našem jeziku, kad hrvatstvo kao kultura franceska ili njemačka bude jedan abrege, okvir za težnje vascijelog kulturnog čovječanstva.

Kod nas se često i prečesto zamjenjuju pojmovi “narodno” i “narodsko”, narodno i pučko, kao da je narodno samo ono što nije inteligentno, što prema tome u narodnoj kulturi i ne sudjeluje, upravo sudjeluje tek pasivno. Klase koje treba tek kultivirati prikazuju nam se kao nekakva škola prave narodne kulture, kao naši učitelji. Seljak bi po toj logici imao biti glavni narodni kulturni faktor. Ne upuštajući se u dokaz apsurdnosti takvoga shvatanja, držim da je inteligenat isto tako Hrvat kao njegov neinteligentni zemljak, a možda i mnogo više. Narod, puk može više naučiti od nas no mi od njega. O kakvoj kulturi nema kod našeg seljaka na žalost još ni govora, a narodna poezija može biti dokaz za kulturnu sposobnost, ali ne i za kulturu narodsku. Ima divljih, nekulturnih

plemena sa divnom narodnom poezijom, i poznata je činjenica da *dodirom sa kulturom iščezava narodna pjesma,* jamačno iz tog prostog razloga jer je plod primitivnosti, barbarstva, a ne kulture. Upućivati dakle moderna kulturna nastojanja na narodne umotvorine, znači upućivati kulturnost na izraze nekulturnosti ili polukulture. Ma koliko se uzdizala vrijednost našeg narodnog pjevanja, ono je tek izraz primitivne, našoj sasvim oprečne, ako i bliske duše, a narodna pjesma nije ljepša od umjetne.

Odista lijepih pjesama narodnih ima vrlo malo, a umjetne su najzad i one, s tom razlikom od "umjetnih" što im je anonimni autor nepoznat. Narod kao cjelina nije ništa stvorio. Kao u umjetnoj, i u narodnoj poeziji stvoriše sve ljepote bogodusi pojedinci, nepoznati pjesnici, i narod je djela njihova tek čuvao, dotjerujući ih ili — kvareći. Nije sve narodno što je pučko i seljačko, a ni sve narodne pjesme nisu pučke. Naročito junačke jamačno ispjevaše više gospode, junaka i hajduka no seljaka. Pa ni narodni pjevač nije originalan, narodan. Dokazano je da su glavni motivi u svim narodnim poezijama istovetni, potičući iz arijske, indijske kolijevke. Mnogi naši narodni junaci su tuđinci kao Sibinjanin Janko i Kastriotić.

Što se pak tiče hvaljenog idealizma i morala našeg narodnog pjevanja, mi znamo da barem u našoj umjetnoj literaturi nema ni traga onim masnim i premasnim golotinjama kakve narod zna izbacivati kod kola, na prelu ili uz čašicu vjernu drugaricu... Ako te paprene poskočice nisu štampane, one ipak na užas naših moralista ulaze u narodnu poeziju. Pa ni jedinstvenog nazora nema naša narodna pjesma, jer je produkat plemena od tri vjere, od tri nazora, da ne spominjem stare, napola poganske pjesme narodne.

Narodnu kulturu ne stvara jedinstvo mišljenja nego snaga narodne energije i narodnog ideala. Taj naš narodni ideal ni danas još nije izrađen, hvala nehrvatskom i fantastičnom ilirstvu, te imamo već pol vijeka na nesreću našu dvije kulturne struje: jednu koja kod nas traži

čistu hrvatsku i drugu koja kod nas uvodi hrvatsko-srpsku, jugoslavensku slavensku kulturu. No željelo i tražilo se što mu drago, posljednjih je godina — po priznanju najkompetentnijih naših ljudi — naš kulturni niveau svakako spao. Uzrok je toj našoj dekadenciji bez sumnje kampanja proti idealizmu, dakle i proti entuzijazmu, a ta kampanja k nama nije došla iz Evrope već iz — Praga.

Narodne novine, 13. 5. 1909.

Lijepa naša domovino

Blizu župnog mjesta, kamo se doskora spremamo na Vrazovu proslavu, u Klanjcu, nedaleko od Vrazovog Cerovca, otkrit će se sutra spomenik drugom pjesniku iz ilirske plejade. Kao Kvaternik i Šenoa, Mihanović je doduše Zagrepčanin, zaslužio bi spomenik u ovom gradu, na Harmici, gdje je i rođen, ali priređivači te apoteoze kao da osjetiše da je pjesnik naše himne svuda u Hrvatskoj kod kuće i da zagorski ladanjski okvir u srebru bratske Sutle više odgovara njegovoj poeziji od današnjeg donjeg grada Zagreba, mađarskog kolodvora nehrvatskih trgovina. Klanjac je još uvijek čisto hrvatsko mjesto, stara kula pravaške opozicije, još uvijek stare, ilirske spoljašnjosti, a Mihanović, ovjekovječen umjetnošću njegovog rođaka Frangeša, gledat će svakog ljeta staru, slatku, opjevanu sliku koju jamačno u duhu gledaše u tuđini na žalovima Egejskog mora.

Žanju srpi, mašu kose,
Djed se žuri, snope broji,
Škriplju vozi, brašno nose,
Snaša preduć mâlo doji:
Pase marha, rog se čuje,
Oj, oj zvenči, oj, u tmine,
K ognju star i mlad šetuje: -
Evo t' naške domovine!

Krasna naša himna ima sve oblike i formalne nedotjeranosti starije lirike. Mada joj je osnovni shemat trohejski osmerac prema kojemu je i komponovana, pjesnik se te osnovne ritamske melodije kao svi

stariji naši lirici nije strogo držao, ispjevavši loših stihova, izmiješavši kajkavski naglasak sa štokavskim, npr.:

Oj hrvàtska zemljo mila.

*

Mila si nam ti jedìna.

*

Mila kuda si planìna.

*

K ognju star i mlad šetùje.

*

Pjesme glasno rog odbìja.

*

Mi smo u domovini... (Nema jedne stope.)

*

Ni l' to naših jauk turòbni.

*

Tko li moleć smrt nazìva.

*

Véseli se tužna mati.

*

Uostalom, i narodna pjesma pozna takvih licencija, nedopuštenih umjetnoj poeziji, mada ih je pun i jedan Preradović - o Vrazu i drugima da i ne besjedim! - pa kako se *Lijepa naša* kao i *Još Hrvatska* ne da pomisliti bez melodije, te disharmonije između ritma i naglaska mogu se oprostiti tim budnicama, jer su odista postale narodne pjesme, jer se pjevaju, a ne čitaju.

I patriotizmi su različiti kao sve simpatije, pa su patriotske pjesme, naročito himne, vrlo važni dokumenti za psihologiju naroda. Srbi, kako je poznato, zabacili su staru konvencionalnu srbijansku himnu,

i njihovi pjesnici nisu usuprot nagradi mogli ili htjeli stvoriti nove. *Šumi Matica* je banalnost tekstom i muzikom. *Onamo-namo* je patriotizam čežnje za neoslobođenim krajevima u vulgarnoj ariji talijanske koračnice pretvorene u elegiju smiješnim produženjem takta. Divna Haydnova himna, muzikalno najveličajnija od svih što postoje, identificira patriotizam s apoteozom kuće Habsburg. Ruska i engleska himna je molitva. Patriotizam se tu javlja kao religija. Marseljeza je patriotizam shvaćen kao heroizam i kao revolucija. Divna ta pjesma učinila je više za Francusku i slobodu svih ljudi od svih knjiga zajedno. Prve vojničke pobjede novih ideja nad tiranijom i apsolutizmom izvojeva taj budnički ditiramb kod Valmyja i Jemappesa, kao što je Friedrich osvojio Šlesku pjevanjem protestantskih korala s kojima pobjeđivaše Cromwell i Karlo XII. I japanski vojnik uči heroizam tirtejskim patriotskim stihovima. Dobra pjesma je izvor najsilnijih energija, i dok druge himne većinom slave domovinu kao vjeru ili kao čovjeka, kao zajednički simbol religiozni ili moralni, za hrvatsku dušu je silno karakteristično što Domovina Mihanoviću nije toliko načelo borbe i pravde, što mu domovina nije toliko čovjek i narod, koliko zemlja, divna, lijepa naša domovina sa ravnicama i planinama, vedrim nebom, blagim noćima, toplim ljetom, bistrim vodama, sa ladanjskim mirnim životom žetve i paše, sa pjesmama i seljačkim idilama. Narod u toj himni nije glavno, spominjući se tek kao proizvod lijepe te domovine, vedar kao njeno nebo, blag kao njene noći, topao kao njen klimat, bistrook kao njene vode, rumen kao vino i krepak kao njene gore. Narod je Mihanoviću seljak, radnik, pa zovući ga u boj iz čestite ekloge njegovog ladanjskog posla, pjesnik je konvencionalan, vidi se da nije ni najmanje ratoboran, optimistički vjeruje u pobjedu, vraćajući se u posljednjoj strofi i opet k Savi, Dunavu, njivama, hrastovima i domovini: k zemlji našoj kao našem grobu. Humanošću i demokratizmom svoga patriotizma je Mihanović toliko savremen i moderan da će to ostati, "dok nam njive sunce grije, dok nam hrašće bura vije". U toj pjesmi nema militarističkog i konfesijskog tona. To

je demokratska himna radu, prava seljačka davorija, priznajući rat tek kao potrebu samoobrane i ne prikazujući patriotizam tek kao solidarnost sa narodom nego mnogo više kao solidarnost našu sa zemljom, sa pejzažem hrvatskim. Rad i zemlja! To je cijela hrvatska poezija, poznata samo narodu s arijskim civilizovanim nagonima. Nomadski patriotizam je patriotizam bez zemlje, bez stalnog krova, bez korijena, patriotizam Židova, patriotizam naroda bez domovine. Kao Mihanović, osjećahu prama domovini svi pravi naši ljudi. Gunduliću je domovina "dubrava", dakle šuma, ladanje, zemlja naša u uskom okviru zlatne republikanske stare slobode, a već kod Hektorovića se patriotizam javlja kao ljubav prema onoj prirodi koju obitava poezija naše duše i hrvatskog narodnog čistog jezika. I Kranjčeviću je Domovina demokracija, puk i zemlja, samo što on ne vjeruje više tako optimistički kao Mihanović u pobjedu, nalazeći Hrvatsku sposobnom tek za jedan veliki grob slobodne hrvatske misli, jer se ilirska Hrvatska oduševljava za budnice, a moderna - za requieme (i uspavanke).

Mihanović voli dakle nadasve Hrvatsku kao prirodu, dakle njene prirodne ljepote. Hrvatski patriotizam je prema tome prije svega naturističan. Taj zdravi element u poeziji prirode je otkrio najprije Rousseau i za njim ostali romantici sa Chateaubriandom, Byronom i engleskom Jezerskom školom, već tako reći on sam. Ideja patriotizma, ljubav domovinska izmirila je prvu hrvatsku romantiku sa društvom (narodom) i sa prirodom (Hrvatskom), spasivši tako stariju našu poeziju od svjetske boli, od pesimizma i od egoističnog individualizma, stvorivši od naše književnosti najjače sredstvo za narodni preporod i za obranu od tuđinštine. Hrvatska priroda, naše ladanje daje zdravlja našoj knjizi, i vječna je Mihanovićeva zasluga što je otkrio taj momenat hrvatskog pejzaža sa Vrazom u Samoboru i Demetrom na Grobničkom polju.

Od modernih slabo tko u tome slijedi divnu nauku Preporoditelja. Interes za divote hrvatskih krajeva u književnosti prije pada no raste,

i neprolazna je zasluga Dragutina Hirca što je apostolskim upravo marom prošao lijepu našu domovinu uzduž i poprijeko, popevši se na sva naša brda i opisavši kao prvi naš Baedeker sve prirodne naše ljepote zanosom rodoljuba i stručnošću najboljeg poznavaoca hrvatske flore, u čemu je išao stopama ilirca Vukotinovića i Ivana Dežmana. U istom pravcu su budili smisao za hrvatske prirodne krasote prof. Vjekoslav Klaić, prof. dr. H. pl. Hranilović, Lopašić i Dalmatinac Ivan Lovrić, pa njima treba zahvaliti buđenje smisla za hrvatski turizam i pojavu lijepih monografija, kao što je iscrpljivo nedavno djelo profesora Franića o Plitvičkim jezerima." ..... A moja se duša krilila svim krajevima domovine koje sam dosada prošao; ona je opet oživljavala u naručju prirode gdje vazda najradije boravim ma gdje god bio, pa mi duša i bolna bila, uvijek mi ju je priroda uzdizala, uvijek sam se zamladio" - veli učitelj i turista Hirc kao veliki geograf E. Reclus, našavši u planinama, u prirodi, onu energiju koja se gubi u korupcijama gradskog društva i života.

Domovino, lijepa naša domovino, dogmo skepse, čežnjo naše ropstva, simbole naše duše, vezo naša sa bogom i čovječanstvom, jedina dužnosti i najviši naš zakone, zipko i grobe, kruše naš svagdašnji, slatko mlijeko jezika majčinoga, drevna kraljevino o koju se na skrletnoj krpi kockaju vjerolomnici kao za roba afrikanskog, draga, sveta, gažena, mučenička zemljo naša Hrvatska! I tamo gdje je hrvatska misao ugusnula pod žuljevitim pločama misirskog robovanja, bdije Genij Domovine i govori kroz tišinu šume, putovanje oblaka, ritam rijeka i pjesma ptica riječi utjehe usnulim sinovima. Jer teško otadžbini gdje je kao u Hrvatskoj slovo nijeme zemlje slobodnije i zdravije od misli i riječi narodne!

Tko da odgonetne pouku što nam je pružaju čari lijepe naše domovine! Tko da pročita nauk prošlosti izmučen u urvinama Omišlja, Kraljevice, Knina, Trsata, Cesar-grada, Oštrca, Kalnika, Baga, Krka, Nehaja, Pedlja, Turnja, Ozlja, Krstinje, Jajca i Severina? Što snuje Jadransko more pod Vrbnikom i otuđenom Rijekom do

divne Boke i oko lokrumskog samotničkog smaragda, i kakva je tajna, misterijska snaga krša te djecu svoju veže uljem masline, vinom loze, ljubavlju ružmarina, slavom lovorike, pjesmom javora šestilja, čednošću ljubice, tihim životom drhtavog kuša, smilja i kovilja? Koja lekcija knjige je jača od simfonije što nam je daje smreka, kosodrvina, bor i jela Velebita i Gorskog kotara, pa lipa, bukva, grabar, brijest, klen, jasen, jagnjed, trepetljika i topola naših divnih prašuma i hrastovih šuma? Koje nježne vile Hrvatice ostaviše svoje rosne, mirišljave tragove na maglicama jutarnje livade kojom drhti kaloperka, slakovica, ružmarinka, djetelina, mak, grahorica, tratinčica, dok uz potok drhti tuga visibabe kraj nevinosti bijelog đurđica što miriši po netaknutom snijegu? I nad našim vodama, nad Savom, Dravom, Kupom, Neretvom, Krkom, Vrbasom i Dunavom lebdi Duh Gospodnji, koji je u Hrvatskoj duh hrvatski, a velebitske šume, planine kao Risnjak, Biokovo, Sljeme i Bitoraj, Sahara primorskog golog Podgorja u antitezi sa ponositom Slavonijom i kitnjastim Srijemom fruškogorskih lipa, manastira i vinograda; Grobničko pusto polje pa Obedska bara sa rojevima močvarica ptica, ždralova i samotnih orlova; Plitvička jezera, slapovi Slunjčice i buk Krke kraj bisera tihog Visovca, Tihog na vodi samostana; špilje, ponikve, ponorice, Kninsko i Lonjsko polje, Dalmatinsko i Hrvatsko zagorje; divna skloništa kao Trakošćan, Maksimir, Dubovac; stare naše kurije, plovanije, šljivarije i slamnati, mahovinsti krovovi u šljivicima i voćnjacima oko bijelih tornjeva i zvonika u pjesmi ševe, juričice, slavuja, prepelice i u gukanju grlice pod gorama ili duž rijeka i potoka sa vrbom mačkovinom i jasikom kraj njiva, oranica, voda i ritova punih bandera, bulješa, linjaka, deverika, čikova i somova; - srebrenasti ozon što trepti nad znojem ilinjdanskih njiva; gorske magle i jesenji oblaci, morske bure i vjetrovi; pospani snijeg nad pjesmama pobožnog Badnjaka, Zagreb, Sarajevo, Dubrovnik i... dalje: modra Avala i strmi Triglav, slovenačka Mura i krvava kosovska Sitnica: sve, sve je to propjevalo, probudilo se i zakliktalo kroz himnu osloboditeljicu prvog budioca koji je kao Du Bellay iz

francuske Plejade XVI. vijeka također napisao prvu riječ u slavu, čast i obranu svoga jezika. Jer i jezik je produkat naše zemlje kao mi, kao savski šljunak ili bjelolist i pjenišnik hrvatske Alpe. Hvatski jezik je proizvod odnošaja Hrvata prama Hrvatskoj, prama hrvatskoj prirodi, prama polju, gori, šumi i zraku, prama našim cvjetićima i našim tihim planetima što "kolo vode" kod Preradovića, i zato naš jezik ima sve posebne boje, zvukove, oblike i osebine naše zemlje: buran kao senjska bura, mekan kao dvojnice, zanijet kao procvjetala grana ružmarina, tužan kao kraška pustolina, veseo kao tambura i dubok kao mrak naših šuma i tragika našeg mora. Samo lijepa naša domovina mogaše stvoriti ljepotu divnog našeg jezika, divotu naših riječi krasnih kao naši otoci, "lijepi vrti morem plivajući".

Dr. Branko Drechsel izdao je onomad o Mihanoviću brošuru, vrlo poučnu, punu fakata, ali inače dosta profesorsku i do pedanterije suhu. Pjesnik naše marseljeze bijaše pravo zagrebačko dijete, dobar đak, ali "levis" nije htio učiti mađarski kod stjepana Racza, profesora "der vaterländischen Litteratur", bio je u Beču istodobno sa Vukom i D. Davidovićem, kao austrijski konzul volio se nesrećno s Anom Obrenović, služio je dalje kao diplomat u Turskoj, baveći se filologijom tako uspješno te otkri dragocjenih rukopisa kao Zografsko evanđelje. Iza kratkog boravka u Zagorju služio je u Bukureštu. Vrativši se i opet kući, umrije u Novim Dvorima kod Klanjca. U sonetima Milim pokojnicima zaboravio ga je i Preradović, pa smo zahvalni dru Drechsleru što nam je iznio čitav zanimljivi život i rad toga austrijskog diplomata koji spjeva himnu skučenoj Hrvatskoj.

Zapjevajmo tu ilirsku budnicu junačkije no ikada, jer se iza jednog života ljudskog povraća isto onako crno i nesrećno vrijeme kao u dane kada je Jelačić pošao u obranu prava Hrvatske, postavši u stvari branilac nezahvalne bečke reakcije. U obrani najprimitivnijih, vjerolomno gaženih naših prava bit ćemo ovaj put manje bezazleni i manje optimistični.

Magla, što li, Dravu skriva.
Nije l' to naših plač turobni?
Tko li moleć smrt naziva:
Il slobodni, il su robni?
"Rat je, braćo, rat, junaci,
Pušku hvataj, sablju paši,
Sedlaj konjče, hajd, pješaci,
Slava budi gdje su naši."

6. kolovoza 1910.

Umjetnost i nacionalizam

Dr B. Wiesner Livadić potužio se nedavno u *Savremeniku*, raspravljajući o narodnosti i o umjetnosti, na preveliku nacionalističnu tendenciju naše umjetničke kritike, pa je — kao što to obično biva — imao pravo i nije imao pravo. Naša kritika je odista odviše nacionalistična kada ocjenjuje umjetničke proizvode tek nacionalistički ili čak strančarski (što biva u većini slučajeva), a premalo je nacionalistična kad u traženju da umjetnost posluži potrebama narodnim ne pita slaže li se umjetnik sa duhom, sa stilom narodnim. Jer, samo ono je umjetnina što je izraz, što je simbol izvjesnih osobina komplikovane i zagonetne ali jedinstvene i individualne psihe narodne. Ma što rekao g. Wiesner Livadić, Hamlet je Englez kao svi ostali Shakespeareovi junaci. Englez svojim spleenom, svojim humorom, svojim puritanstvom i svojim cantom. Svaka prava umjetnost je nacionalna iz tog prostog razloga jer internacionalna umjetnost ne može postojati, budući da nema internacionalnog umjetničkog izraza: izraza koji bi bio razumljiv u jednakoj mjeri svim narodima svijeta i koji ne bi bio svojom genezom nacionalan.

Nisu sve vrste umjetnosti nacionalne u jednakoj mjeri. Najnacionalnija je književnost i poezija, jer je vezana posebnim narodnim jezicima. Muzika, arhitektura i plastične umjetnosti nisu toliko determinirane izrazom, ali su kao i literatura izraz posebnih karaktera i duša narodnih. Jest neki arhitektonski stilovi (grčki, romanski, gotski) postadoše međunarodni, ali su po svom postanku nacionalni. Nacionalizam i internacionalnost nisu kontradiktorni pojmovi u umjetnosti, kao što pokadšto nisu ni u politici.

Baš zbog toga što svaka prvoklasna umjetnina, produkat uvijek narodan, može postati međunarodnim dobrom, nacionalizam umjetnički (usuprot nacionalizmu političkom) nije negacija tuđih vrijednosti. Naprotiv. Baš bogatstvo i raznolikost narodnih posebnih kultura je pogodba za veliku simfoniju sveopćeg međunarodnog napretka. Danas je Evropa kulturnija no u doba kad joj se nametaše po jedan jezik i po jedan stil. Kako je svaki narod žica na glasnoj liri humaniteta, svaki predstavnik posebne narodne duše je već time ujedno reprezentant čovječanstva. Molière, Dante, Goethe veliki pjesnici i umjetnici su nosioci genija svoje rase i samo kao takvi narodni kristalizovani duhovi mogahu postati svjetionici humaniteta.

Taj nacionalni momenat u umjetnosti je već davno utvrđen, a Taine ga je pokušao sistematisati svojim teorijama po kojima je umjetnik i umjetnina rezultat rasnih, geografskih i društvenih, dakle u prvom redu nacionalnih prilika. Ne ulazeći u to koliko je ta metoda tačna za tumačenje pisca kao kolektivne jedinice i nedovoljna za utvrđivanje svega onoga što je kod umjetnika individualno, posebno, nekolektivno i iznimno, nema sumnje da umjetnina može biti nacionalna ako i nije posljedica nacionalnih utjecaja. Umjetnina nije tek rezultat društvene akcije na umjetnika, već izraz njegove reakcije.

Umjetnik nije tek posljedica, već je istodobno i uzrok društvenim utjecajima, pa je umjetnik to veći što je veća nerazmjernost između tih utjecaja, te se može reći da je velik umjetnik onaj koji je više djelovao na narod no narod na njega. Narodni umjetnik može prema tomu biti reprezentant narodnog mišljenja i osjećanja, ali može biti i reakcija proti idealu i ukusu narodnom, pa će ipak ostati narodan iz tog jednostavnog razloga što je i on narod kao dio dotičnog naroda. Edgar Poe se bunio proti svim vrijednostima ondašnjeg amerikanizma. Usuprot utilitarizmu bijaše fantast, usuprot pozitivizmu idealist, usuprot amerikanskoj demokraciji aristokrat. Preminuo je neshvaćen, pa je ipak najnacionalniji amerikanski pisac

čistih amerikanskih odlika kao što su originalnost, želja za bluffom, osjećaj za neviđenost i bizarnost, krajnji individualizam, smisao za tehničke i naučne pronalaske. Popularnost nije nacionalnost. Goethe ne bijaše popularan. Narod je umjetnik tek u svojim pojedincima, vrlo često nepoznatima i nepriznatima. Narod je barbar kao kolektivnost. Narod nije spjevao narodne pjesme kao narod već kao nepoznati pojedinac, pa ima tek toliku vrijednost kolika mu je produktivnost boljih individualnih vrijednosti. Ima duhova u kojima je narodni duh cijelog naroda, a ima naroda bez narodnog duha.

Hrvatski narod imađaše ovakvih perioda u redovima svoje neinteligentne inteligencije. Umjetnik može biti narodniji od svog naroda jer je uvijek izraz potenciranih osobina narodnog temperamenta.

Svaka je dakle umjetnost nacionalna, pa tražiti od umjetnosti da to bude isto je što tražiti od leda da bude hladan, i od vatre da bude vruća.

Kako je svaki nacionalizam oblik borbe, u toj borbi ima udjela i umjetnost bilo direktno bilo indirektno. I umjetnost je oblik dominacije, osvajanja, kulturne međunarodne borbe, izraz vitalnosti i životne sposobnosti narodne, forma otpornosti duha narodnog, ali samo toliko koliko ostaje čista umjetnost, koliko nije tendencijska u službi neumjetničkim ciljevima. Shakespeare je osvojio Evropu, za učenje engleskog jezika učinio je više od svih engleskih admirala i političara, bio je najveći pomagač širenju engleskog nacionalizma, ali ne zato jer je najveći engleski nacionalista nego jer je prvi dramatičar modernog čovječanstva. Talijanska plastična renesansa nije osvojila svijet jer je nacionalistička nego jer je kao najdotjeraniji izraz duha talijanskog ostvarila uzor humanističke ljepote.

Francuska književnost ne bi mogla gospodovati Evropom ekskluzivno do Napoleona i djelomično od Napoleona pa do danas da je širila samo ideal nacionalizma francuskog. Najveći njen utjecaj bijaše baš u vrijeme klasika i enciklopedista, u doba Racineovo i

Diderotovo, kad u francuskoj knjizi nacionalistične žice tako reći i nema. Od njemačkih pisaca učiniše najviše za širenje njemačkog duha, njemačke misli, dakle za indirektno širenje njemačkog nacionalizma dusi koji se na taj njemački nacionalizam baš obaraju: pisci kao Goethe, Heine, Schopenhauer i Nietzsche. Drugim riječima, svaka prava, velika umjetnost je patriotska, pa velik umjetnik može a ne mora biti patriotičan.

U novije doba zamjenjuje se nacionalizam sa patriotizmom, pa kako je svaka umjetnost nacionalistička, traži se da svaka umjetnost bude patriotska. To ne znači samo tražiti od umjetnosti, koja je prije svega slobodan izraz ljepote, da bude tendencijska i neumjetnička, već je i ograničavanje emocijskih umjetničkih sredstava. To je isto kao da se zabrani kakvom Lisztu i Paganiniju sviranje u više skala od jedne jedine. Umjetnik, prikazujući život i čovjeka u njegovoj cjelini i djelujući na čitavoga čovjeka, postizava to sugestijom na cjelokupni ljudski senzibilitet, na cjelokupnu dušu, u kojoj je patriotski nagon tek jedna nota, jedna žica, te bi umjetnost koja bi bila samo patriotska zadovoljavala tek malu, minimalnu potrebu naše emotivnosti. Pjesnici koji su samo patriotski pjesnici slabi su pjesnici, a ne treba zamjenjivati pjesnika slobode s pjesnicima domovine, jer domovina i narod može biti negacija one prave slobode bez koje nema ni umjetnosti. Vascijela Engleska digla se proti Byronu, a Heinea ni danas ne priznaje velik dio Njemačke.

U novije doba ima nacionalističkih, patriotskih doktrina, koje se u tobožnjem interesu čistoga narodnoga stila dižu proti svim nenarodnim umjetničkim utjecajima, kao da ima čistih narodnih umjetnosti i kao da ima naroda jedinstvenih, čistih kao rasa. Osnovni motivi svih narodnih poezija su u jezgri istovetni. Originalne narodne poezije nema, kao što nema ni originalne umjetne poezije. Ostati dakle u narodnoj tradiciji, znači ostati pod onim spoljašnjim izvannarodnim utjecajima pod kojima je ta tradicija nastala. Osnovne duševne emocije kao strah, ljubav, vjerski zanos, hrabrost

itd. jesu kao i estetičke potrebe kod svih naroda u suštini iste, pa je i sadržaj umjetnosti uglavnom isti, mijenjajući tek oblik, tek izraz prama determinizmu posebne narodne duše, te je sasvim sporedno prima li umjetnost svoj sadržaj iz naroda ili izvan naroda. Sva indoevropska, arijska plemena imaju isti mitos u svojim narodnim pričama. Shakespeare je uzimao sižeje iz svih literatura, a Hamlet je napisan pod utjecajem Montaigneove filozofije, Corneille je đak Španjolaca, Racine Euripidov, klasici francuski su đaci antike, romantici su pod dojmom njemačke i engleske književnosti, pa ipak nitko neće poreći čistog nacionalnog obilježja poeziji La Fontaineovoj i Mussetovoj. Ruski roman je nastao pod dojmom neruskih literarnih struja, pa je ipak ruski nacionalan, jer se svaki nenacionalni dojam može pretvoriti u retorti jakog narodnog umjetničkog temperamenta u novu narodnu umjetničku vrijednost, u novi izraz.

Najjače, i najvitalnije su upravo one umjetničke kulture koje su — kao Goethe — pristupačne što većoj množini takvih utjecaja, dajući im oblike posebnog narodnog izraza, jer je sadržaj sporedno a izraz — nova modifikacija tog sadržaja — glavno. Zbog svega toga je imitacija, puko podražavanje stranim umjetničkim uzorima suvišnost, jer je opetovanje a ne obrađivanje, jer je puka formalnost a ne doživljaj, jer je kopiranje a ne stvaranje — poput mnogih naših starijih dalmatinskih knjiga. Naša umjetnost će samo onda biti nacionalna kad bude evropska, tj. kad će biti originalan hrvatski izraz, posebna nacionalna forma duha punog najevropskijeg sadržaja. Samo slabi dusi se boje — kao slabe industrije — strane konkurencije, pa posižu za protekcionističkim metodama ekskluzivnog nacionalizma.

Ima jakih umjetničkih temperamenata koji u svom silnom patriotskom osjećanju precjenjuju domaću i omalovažuju tuđu umjetnost. Dostojevskome se sviđaše samo ono što je rusko. Sa puta grdi Pariz, Italiju i Njemačku na korist Rusije. I Gogolj postade sličan šovinista, a baš ta dva pisca prikazuju Rusiju kao pakao. U najnovije

vrijeme javlja se takav ekskluzivni nacionalizam kod prvoklasnih pisaca najkulturnijih naroda, ali tek kao posljedica antinacionalnih i čak antiumjetničkih raznih importovanih doktrina. Kipling je imperijalista kao i bivši socijalista D'Annunzio.

Barres i Maurras u Francuskoj bore se proti kolektivističkim, antinacionalnim tendencijama i proti njemačkom kulturnom utjecaju, jer taj germanski utjecaj na višu francusku kulturu i umjetnost odista može djelovati tek inferiorno, dakle destruktivno. Velike narodne kulture kao francuska i engleska mogu biti ekskluzivno nacionalne, mogu svoju umjetnost ograditi kineskim poslovičnim zidom, jer su na čelu cjelokupnoj kulturi svijeta, pa su ipak njihove umjetnosti i danas pod tuđim utjecajima: Shaw pod njemačkim i ruskim, Rodin pod talijanskim, dok Beethovenova muzika poplavljuje Pariz.

Kad je tako kod velikih, kako da bude drukčije kod nas malih naroda, kad se kod nas umjetnička nacionalna ekskluzivnost ni zamisliti ne da?

Naša umjetnost će dakle tek onda biti narodna u pravom smislu kad bude velika, kad bude u velikom i čistom hrvatskom stilu. Narodne naše melodije još nisu umjetnički obrađene i još ne nađoše svog Chopina.

Naši slikari već proučavaju hrvatski pejzaž, a naše kiparstvo je u Meštroviću našlo novih izraza za naš historijski heroizam, a u Frangešu novih oblika za naš poljski rad i za savremene naše energije. U književnosti se sve više pazi na čistoću hrvatskog jezika i stila. Naš narod, umjetničkim darom jedan od prvih u Evropi, nadaren u najvećoj mjeri talentom pjesničkim, muzikalnim i plastičnim, u umjetnostima kunatori i kuburi, jer mu je u životnoj opasnosti sam njegov jezik i narodni život. U takvim užasnim prilikama treba da je svaki Hrvat, dakle i svaki umjetnik, branilac časti i sudbine svoje domovine, jer samo oslobođena otadžbina može biti pogodba za slobodnu narodnu umjetnost. Interes slobodne

umjetnosti hrvatske nameće dakle svakom našem umjetniku patriotizam kao prvu i najsvetiju dužnost a opominje li naša kritika umjetnike na tu dužnost nad dužnostima, ne griješi proti načelima slobodne umjetnosti, već ih — naprotiv — brani.

Obzor, 28. 1. 1912.

Futurizam

Među savremenim omladinskim pokretima (Kubiste, Paroksiste, Interpsiholozi, Unanimiste, Vuci, Kriticiste itd.) nesumnjivo najveću prašinu dižu futuristi. Već 20. veljače 1909. izašao je u Figaru njihov "manifest", a danas imaju već oko 50.000 pristalica. Nikad još ni jedan pokret nije u Italiji izazivao toliko skandala, nikad još nijedna struja nije toliko "epatirala filistra". F. T. Marinetti, njihov vođa, daje interviewe prvim žurnalistima svijeta, u Italiji ima pristalica kao poznati kipar Vincenzo Genuto i kao čuveni pisac i profesor L. Capuana, a njegova djela (Osvajanje zvijezda, Uništenje, Krvava munja, Kralj Bančenje, Grad od mesa, Električne lutke itd.) doživljavaju u pariskom (Sansot), i milanskom (Poesia) izdanju mnogo izdanja. Futurist Mafarka, "roman afrikanski", napravio je silnu senzaciju, jer je njegov pisac kao Flaubert, Baudelaire i Maupassant imao za sebe reklamu cenzure i sudbenog progona, znajući kao Wilde i D'Annunzio književni uspjeh spojiti s uspjehom senzacije i skandala. Rođen u Egiptu i odgojen kosmopolitski, francuski, baštinio je lijep imetak, pa njegovi podvizi nemaju ništa zajedničko s eventualnim materijalnim interesima i spekulacijama. Uz njega su pjesnici S. P. Lucini, P. Buzzi, A. Palazzeschi, E. Cavacchioli, Govoni itd., slikari U. Boccioni, C. I. Carra, L. Russolo, G. Severini, muzičari kao Balilla Pratella što ga nagradi jury s jednim Mascagnijem, kao zastupnici talijanskog pragmatizma kao filozof i publicist Papini. F. T. Marinetti držaše predavanje u uglednom londonskom Lyceum-Clubu, štampao je u najuglednijem liberalnom madridskom listu futuristički proglas Španjolcima, Đački dom u Parizu frenetički je odobravao njegovoj odi Automobilu u trku i danas futurizam nije nacionalna već internacionalna znatna struja,

koja može biti paradoksalna i smiješna, ali je dosta važna već stoga što postoji.

Već florentinski pragmatista Prezzolini (*Giuliano il Sofista*) slavi kao novi sofista u *L'arte di persuadere* laž i umjetnost laganja, a futuriste tek nastavljaju tu filozofiju šarlatanizma, pa Marinetti posvećuje svoju knjigu o šarlatanizmu D'Annunziovom "rugalačkim sjenama Cagliostra i Casanove". Futurizam je literarna otvorena, iskrena barnumština, posljednja riječ književnog "arivizma" i štreberstva, bezobzirna borba za uspjeh pod svaku cijenu, ulaženje amerikanizma u evropske književne običaje, ostavljajući u najnovije doba traga i u našoj književnosti. Neki mlađi pišu tu i tamo futuristički, a i najnovija djela Iva Vojnovića odaju futurističke tragove. Marinetti se tuži da je D'Annunzio, plagiravši već sve evropske literarne mode, plagirao već i futurizam. Futuristički pokret nije dakle tako bezazlen i smiješan kako to misle naši novinari, naročito neki dr. C. u Agr. Tagblattu, ako i nije tako važan kako to tvrdi Marinetti sa družinom, nastavljajući u obliku modernizama međutim i sistem starih varalica i talijanskih šarlatana, pa priznaje sa Cagliostrom: "Iskusio sam da su samo zbog toga tu ideali laži, sav tamni humbug što ga ljudi stvaraju u sebi i oko sebe da otud izvuku korist prevejanci." Već Machiavelli preporuča taj sistem laži i varanja političarima, a talijanski pragmatizam i futurizam uvodi ta makijavelistička načela u literarni život, dižući se istodobno proti "švindlu" i industrijalizmu umjetničkom, hvaleći kao ljepotu sve ono što starija estetika smatraše grdobom, kao oni za koje reče Gautier: "Ima srdaca, osvojenih tužnom sklonošću za grdobu". Južnjaci sa svojom maštom su rođeni laže i paralaže kao Tartarin Taraskonac i Ljubišin Kanjoš Maćedonović, pa nije čudo što kod Talijana, rođenih hiperboličara i klasičnih meridionalaca, kult istine nije tako razvijen kao kod hladnijih naroda siromašnije imaginacije što mnogo teže zamjenjuju laž s istinom, šarlatanstvo s umjetnošću, vrijednost s uspjehom.

Dok sve slične struje bijahu tek preporodi književni ili umjetnički, futurizam nije samo revolucija literarna i artistička, već cijeli sistem, pokret istodobno politički, filozofski i socijalan, što još doduše nije sistematisan već iznesen u sakupljenim Marinettijevim predavanjima i proglasima pod skupinom programskim naslovom *Futurizam*, u francuskom i talijanskom izdanju.

Futuriste su pjesnici energije i glavni elementi njihove poezije su hrabrost, srčanost i pobuna, dok je literatura — tobože — dosele slavila samo nemoć, san, nepomičnost. Svijet je dobio novu ljepotu, ljepotu brzine, i automobil je ljepši od *Samotračke Viktorije* (u Louvreu). Futurist je pjesnik motora, slavitelj automobilskog kočijaša i aeroplanskog krmilara. Samo borba je lijepa, i svako remek-djelo mora imati agresivno, napadačko obilježje. Treba dakle slaviti rat, "jedinu higijenu svijeta", militarizam, patriotizam, anarhistički teroristički pokret, "lijepe ubilačke ideje". Treba uništiti muzeje, knjižnice, moralizam, sve kukavnosti oportunizma i utilitarizma, pjevati gomile kod posla ili revolte, pa veliki posao savremenog industrijalizma. Kao naši modernisti devedesetih godina, futuriste, sve mlađi ljudi, u 34. godini u najgorem slučaju, zovu sebe Mladi i Jaki. Umjetnost može biti samo nasilje, okrutnost i nepravda. Treba ubiti staru romantičnu mjesečinu i njenu religiju očajnosti što uništava smisao za savremenost i mlade energije.

Osjećanju nove ljepote najviše smeta "paseizam" (tradicionalizam), pa se futuriste kao nekad naši naprednjaci obaraju proti historizmu i tradicionalnosti. Marinetti zbog toga kulta prošlosti u Londonu napada neprijatelja industrijskih oblika Ruskina, aristokraciju, čuvaricu starih vrijednosti, pa englesko "apsurdno štovanje bogatstva" i lažnu moralnost koja je uništila Oskara Wildea. Svi Englezi su u dvadesetoj homoseksualni, i to odlično, ali je smiješan engleski snobizam i kult tjelesnog vježbanja na trošak duševne kulture.

Futuriste kao apostoli rata i nasilja simpatišu s anarhističnom terorističkom praksom, ali ne s njihovim antimilitarističnim idealom mira i narodnog bratstva. Kako je žena i ljebav najveća smetnja muškom razvitku, jedna od glavnih nauka futurističkog evanđelja je preziranje žene koja smeta razvoju njihovog multipliciranog čovjeka. Ljubav je sasvim neprirodna pojava. Prirodan je samo nastavak pasmine, ostvarljiv i bez ljubavi koju pjesnici izumiše pa će i uništiti. Sifražetkinje su najbolji pomagači futurizmu, jer će žena prijelazom na druga, neerotička polja prestati kvariti i uništavati mušku energiju kao ljubavnica i opasna igračka.

O jednakosti spolova moći će se govoriti tek onda kad žena bude fizički i duševno ravna čovjeku. Politički upliv feminizma uništit će parlamentarizam, tu iluzornu instituciju sa "zastupnicima" gomile nesposobne za ma kakvo izbiranje. Futurizam prezire svaku politiku koju će s vremenom uništiti feminističko vjetrenjasto i osjetljivo spletkarstvo. Već sada mogu humoriste čeznuti za bartolomejskom noći ženskog svijeta. Porodica će iščeznuti, čovjek će biti sretniji bez nje i već je to djelomično ostvareno. Danas pametni ljudi u četrdesetoj nadomještavaju ženu kakvim psetom. Čovjek budućnosti će svog sina stvoriti bez žene, konstruirat će ga kao stroj, poznavanjem novih prirodnih zakona.

Žena je dosele identificirana s ljepotom, a futurizam propovijeda umjesto toga ideju mehaničke ljepote, ideju estetike mašinizma. Stroj se već humanizuje, dobiva osjećaje. Moderni mehanizam stvorit će novog čovjeka, natčovjeka i nečovjeka, bez glupih naših bolesti kao moralna bol, dobrota, nježnost, ljubav i ostali otrovi. Novi taj ljudski tip što će jamačno imati krila koja već sada "spavaju u mesu čovjeka", bit će prirodno okrutan, sveznalica i ratoboran, dobivši čak nove organe. Već danas ima ljudi što živu gotovo bez ljubavi, u "uzduhu boje od čelika". Iz književnosti treba dakle izbaciti vječno ljubakanje i uzdisanje, zavodničkog don Juana i smiješnog čovjeka s rogovima. Riješivši se ljubavi, čovječanstvo će se osloboditi i jadnih

porodičnih osjećanja kao sinovska i materinska ljubav, pa treba širiti slobodnu ljubav koja je obična tjelesna funkcija kao jesti i piti. "Pomnoženi čovjek" futurizma sačuvat će, kao što se može sačuvati želudac, sve do smrti svoju spolnu snagu.

Futuriste se odriču simbolista i "posljednjih ljubavnika mjesečine" kao Poe, Baudelaire, Mallarmé i Verlaine, jer su i pjesnici tradicionaliste, jer mrze mašinizam, jer simpatišu sa vječnim stvarima, vjeruju u remek-djelo, djelo pisano za vječnost, jer pjevaju nostalgiju za vječnošću, prošlošću i ženom, jer su sentrimentalni, skeptični i pesimistični. — Umjesto te čežnje prošlosti imaju futuriste poeziju "grozničavog čekanja" budućnosti. Proti pojmu besmrtnosti i trajnosti zastupaju u umjetnosti ideju postajanja, prijelaznosti i prolaznosti. Historici su krivotvoritelji i škodljivi sakupljači suvišnosti, a prošlost je nužno zaostalija od budućnosti. Staru poeziju udaljenosti treba zamijeniti tragičnom lirikom po svudašnjosti i svestižne brzine. Estetika pejzaža je "stupidni anahronizam" i najljepše okolice su mjesta velikih industrija kao Manchester, Lens, Belgija, Milan i druga tvorničarska mjesta. Zato treba pobijati utjecaj pjesnika kao D'Annunzio sa njegovom poezijom distancije i uspomene, fatalne žene i ljubavi, putenosti i kršćanskog duševnog sadizma, tradicionalizma i arheološkog antikvarstva, Fogazzarovu sakristijsku umjetnost, pa i mucavi idilaski sentimentalizam Pascolijev. Vezani dosadašnji tradicijski stih treba zamijeniti slobodan stih, a skeptični i pesimistični filozofski determinizam stvaralačka intuicija, slobodna inspiracija i vještački optimizam. Preteče futurizma su rijetki nosioci nove ljepote i novog shvatanja kao Zola, Walt Whitman, Rosny Stariji (*Bilareral, Crveni val*), Fabre u Pozlaćenim mješinama, autor Trusta P. Adam, O. Mirbeau (u drami *Poslovi su poslovi*), "stvaralac slobodnog stiha" G. Kahn i pjesnik industrijskih ljepota i gradova Verhaeren. "Proti umjetnosti apstraktnoj, statičkoj i formalnoj postavljamo umjetnost neprestanog kretanja, napadačke borbe i brzine."

Futuriste se odriču i Nietzschea jer je tradicionalist, branilac klasične veličine i ljepote, poganstva i mitologije, pa proti tome "grčkom natčovjeku rođenom u prašini knjižnica" dižu " čovjeka pomnoženog sa samim sobom", neprijatelja knjige, prijatelja vlastitog iskustva, đaka Mašine divljačkih nagona, intuitivnog, drskog i nasrtljivog. Potres je najbolji futuristički saveznik. Rat na nož Novcu, Opreznosti i Podražavanju, rat Kukavičluku, tim genijima savremene "umjetnosti". Rat školama i profesorima! Trebalo bi uvesti zavode za odgajanje djece u vječnoj smrtnoj opasnosti. Pravda, božanstvo, jednakost i sloboda su gluposti.

Samo izviždana djela valjaju i samo izviždanost je znak talenta. Publiku dakle treba prezirati, naročito publiku premijera. Djela koja se odmah sviđaju nemaju apsolutno nikakve vrijednosti. Ljubav, ljubavni romani treba da u književnosti, naročito u kazalištu, ostanu sporednosti epizodnog obilježja. Ništa ne vrijede komadi "dirljivi" i historijski. Na pozornicu treba dovesti novo carstvo Stroja, velike trzavice modernih nemirnih gomila, nove struje i nova naučna otkrića. U literaturi treba ubiti stvaranje zbog zarade i novca i izbaciti iz kazališta glupi običaj povlađivanja, pa se Marinetti hvali: "Iznoseći vam ta futuristička uvjerenja, milo mi je znati da moj genij, često javno isfućkan u Francuskoj i Italiji, neće nikad biti zakopan pod teretnim povlađivanjima". Tek što je nešto gotovo, tim samim je svršeno, zastarjelo i mrtvo. Ništa nije ljepše od kuće što se gradi. Progres je u pravu i onda kad ima krivo. Slava čovjeku što oživljuje u topu, kao kosturi mandžurijskih junaka, upotrijebljeni za barut, za novu ubojnu dinamiku u japanskim tvornicama. Uzor futurizma je čovjek-futurista, što će, sjedeći u futurističkoj kabini, kao na glasoviru imati pod svojim prstima ne samo sve sile zemlje Italije, pretvorene u industrijsku poslušnu snagu, već će zarobiti i upravljati svim u poslušni stroj pretvorenim silama Jadrana, uništivši Austriju proti pangermanizmu. Štoviše: Futurista, posljednja riječ Progresa, bit će vrsta novog boga, bit će čovjek što će se prirodnim silama tako koristiti kao što se služi materijalom sadašnjeg svog tijela, koji će

eksterioriziratи svoju volju, svoju volju nametnuti prirodnom zakonu i tako silom industrijskog razvitka postati gospodar Budućnosti, gospodar materije, prirode i svijeta, zamijenivši zakon Providnosti, Sudbine, Fatuma, Kobi zakonom svoje osobne volje!

Futuristički slikari bacіše u svijet prvi svoj proglas 8. ožujka 1910. u turinskom kazalištu Chiarella i tu "se izmijenilo isto toliko pesnica koliko i misli". Ne slika se više kakav momenat "sveopćeg dinamizma", već sama dinamička senzacija. Konj u pokretu nema četiri, već dvadesetak kopita i to treba naslikati: pojavu kretanja u cjelini, a ne u trenutku. Portrait ne treba naličiti modelu i slikar nosi pejzaž u sebi. Ne valja slikati ljudsku figuru već samo atmosferu oko nje. Dosele su slikari vazda prikazivali pojave pred nama, a odsele će biti sam gledalac središte slike. Nema slikanja bez "divizionizma", bez unutrašnjeg dodavanja slikanim pojavama. Sa slikarskog tog gledišta automobil na ulici navaljuje na kuće, ostavljajući ih, kuće se bacaju na auto i gutaju ga, a naša tjelesa (kod sjedenja) ulaze u divan i divan ulazi u nas. Zato ne treba imitovati, valja se buniti proti "harmoniji" i "zdravom ukusu", valja se ponositi nadimkom "luda", treba slikati predmete s uvjeravanjem da pokret i svjetlost uništavaju materijalnost tjelesa. Među tehničkim novostima ustaju futuriste i proti slikanju golotinje, gole žene, jer je isto tako nezdravo i dosadno kao i brakolomstvo u književnosti.

Sličan muzikalni program napisa Balilla Pratella, primivši uostalom iz natječaja Baruzzi jednoglasno nagradu od 10.000 kruna za operu *La Sina d'Vargoun*, što je vrlo uspjela u bolonjskom kazalištu Comunale. Italija nema po toj teoriji velikih glazbenika kao Debussy, Dukas, Charpentier, Edw. Elgar, R. Strauss, Musorgskij, Rimski-Korsakov, Glazunov i Sibelius zbog glupih i tradicionalističkih konzervatorija, pa velikih izdavača i muzikalnih poduzetnika. Valja uništiti vladanje pjevača i ljudski glas ne smije biti važniji od orkestarskog instrumenta. Svaki muzičar mora biti ujedno autor svog libreta (kao R. Wagner). Treba ukinuti crkvenu glazbu zbog

bankrota svih vjerovanja. Kontrapunkt i fuga će biti zamijenjeni harmonijom polifonijskom, logičnim stapanjem kontrapunkta i harmonije. Dosadašnji ritam plesa bit će nadomješten polifonijom u slobodnom poluritamskom tempu. Treba izraziti muzikalnu dušu gomila, velikih industrijskih radionica, parobroda, automobila i aeroplana u glorifikaciji stroja i pobjedničkom trijumfu elektriciteta.

Te misli šire, upravo nameću futuriste najživljom štamparskom i usmenom propagandom, izazivajući i uzbuđujući općinstvo svim sredstvima, pretvarajući svoje javne nastupe u nerede i skandale, kao ono u tršćanskom kazalištu Rossetti, u milanskom lirskom kazalištu, u Turinu, u napuljskom kazalištu Mercadante itd. Sve te manifestacije svršavaju šakama, miješanjem vlasti, pa se tako futurizam nameće javnosti silom demonstracija i nereda. Da se vidi kako ti gospodari budućnosti osvajaju sadašnjost, evo njihovog prvog proglasa Mlečićima: "Mi odbijamo staru Veneciju, izmoždenu boležljivim vjekovima nasladama, mada smo je dugo ljubili i posjedovali u čemernosti dugog nostalgijskog sna. Mi odbijamo Veneciju Stranaca, tržište antikvara i staretinara varalica, privlačivu tačku snobizma i sveopće gluposti, postelju skrhanu nebrojenim karavanama ljubavnika, skupocjenu kadu za kozmopolitske kurtizane. Mi želimo izliječiti i izvidati taj grad truleža, veličajnu ranu prošlosti. Mi želimo osokoliti i oplemeniti mletački puk, lišen pređašnje veličine, mortinisan jadnim kukavičlukom i poniženim šuškanjem svojih malih sumnjivih trgovina. Mi želimo spremiti rađanje Venecije industrijske i vojničke, što bi mogla prkositi i uhvatiti se ukoštac na Jadranskom moru s vječnom našom neprijateljicom: Austrijom. Požurimo se i ispunimo male smradne kanale ruševinama starih, klimavih palača. Spalimo gondole, te ljuljačke za kretene i podignimo sve do neba impozantnu geometriju velikih metalnih mostova i tvornica s vlasuljama od dima da bismo svuda maknuli sanljivu krivulju drvenih arhitektura! Neka već jedared dođe sjajna vlada Božanskog Elektriciteta, što će spasti Mletke od njihove potkupljive hotelske mjesečine..." U istom tonu

očitala se lekcija historijskim ljepotama Rima i Firenze uz reklamu silnog prosvjeda i skandala.

Futurizam nije ništa novo. Stara prilično otrcana religija progresa, evolucije Hegelove, Darwinove, Spencerove, opjevane već do sitosti u Verhaerenovim stihovima "I vrebati sat kada zlatne večeri tihano bude usnulo lijepo krilo dubokih molitava da dadu znaka novoj vjeri što čini svijet čovjekom i čovjeka svijetom ("multiplikovani čovjek" futuristički) i što se polagano nameće i u sebi ostvaruje" (Molitva u *Suvremenim ritmovima*). Cijeli filozofijski program futurizma u programskoj pjesmi *Prema budućnosti* (u zbirci *Les Villes tentaculaires*): "... Crvena tvornica blista gdje sjahu tek polja; dim u crnim valovima siječe crkvene tornjeve; duh čovjekov napreduje i večernje sunce nije više hostija u božjem zlatu što pobožanstvuje..." Uostalom, sam Marinetti je u nekom interviewu (*Les Temps*) priznao da futuriste nisu ništa novo pronašli i da je futurizam tek "uzdizanje originalnosti i personalnosti", pa u tim teorijama vrijedi tek ono što je tradicionalno, neoriginalno i tuđe, dok je smiješno i apsurdno ono što je originalno i futuristično. Uostalom, futuristi se već unaprijed brane od prigovora tvrdeći da oprovrgavati se znači živjeti.

Uzaman se ti protivnici i istodobno branioci šarlatanizma odriču Nietzschea kao tradicionalista i klasika, jer njihov pomnoženi čovjek nije drugo no prekršteni Übermensch. Već Novalis i Renan sanjaju o čovjeku budućnosti, o futuristu kojemu će biti organom sve svladane prirodne sile. Već Wagner je pravio Zukunftsmusik kao i oni. Već Turner slikaše industrijske vidike (kao zapadnu londonsku željezničku stanicu). Nije istina što Marinetti tvrdi da su simboliste ljubitelji nepomičnosti, protivnici mehaničke kulture i ljepote, jer je i Verhaeren simbolist, jer je stari simbolist Villiers de l'Isle Adam futurist (u *Evi budućnosti*), jer je Poe bio dobar fizičar, a simbolist Griffin pjeva: "Naša umjetnost nije umjetnost crta i sfera." Već Vaucanson, čuveni mehaničar XVIII vijeka osim automatskog flautaša izumljuje futurističku patku, naime patku što jede i

probavlja pravu Natpatku, a drveni Nirnberžani, već onda futuriste, nastoje sastaviti čovjeka što bi bio "razuman kao seoski paroh". O budućnosti ne pjevaju samo stari proroci, nisu futuriste samo prorok Ilija i sv. Ivan u Apokalipsi, već i vizionarski crtač W. Blake u XVIII vijeku i V. Hugo u svojim humanitarnim snovima i vizijama. Već davno prije tih futurista opjevaše mašinu Poe, Jules Verne i u novo doba Wells, dok je Guyau s mnogima drugima davno prije nalazio estetiku industrijalizma. Slobodan stih nije pronašao futuristički prijatelj Gustave Kahn, jer je poznat najstarijoj ljudskoj poeziji kao i Whitmanu i Heineu. Već stari alkemičari su kao Goethe futuriste, sanjaju o homunculusu: čovjeku rođenom bez žene u laboratoriju.

Tako i futuristička teorija borbe nije tek dosadna varijacija pjesme o vječnoj borbi za život, već je stara kao i ljudska misao, sasvim je "tradicionalistička", pa je među inima naglašuje već drevni Empedokle, dok je već Heraklit utvrdio teoriju o vječnoj futurističkoj efemernosti i promjeni, a Pitagora i Platon hipotezu o evoluciji i progresu. I futuristička pjesma o potrebi preziranja žene je otrcani tradicionalizam. Katonu Starijemu je žena nužno zlo kao mudrom Salamonu, Euripidu, sv. Pavlu, crkvenim ocima, Sdhopenhaueru i Nietzscheu. — "Žena ima ropsku ćud i sluša samo bič" — veli uzor furutističkog šarlatanizma Balsamo, narečeni grof Cagliostro. Uostalom misli li najlošije o ženama same žene, kako to tvrdi sarkastični Chamfort, o ženama sude futuriste sasvim kao žene, a Marinetti svakako precjenjuje pse, preporučujući ih futuristima umjesto žena. Već romantični slikari (Delacroix) bijahu slikari pokreta, ili — kako bi rekli futuriste — brzine, ali nisu bili tako naivni da slikaju sve, već tek jedan trenutak u kretanju, jer slika nije muzika i ne može reproducirati promjene u cjelini, niz promjena, već tek jedan momenat u pokretu, budući da pokret nije jedna slika već naglo nizanje nebrojenih slika od kojih će umjetnik zapamtiti i zabilježiti tek glavnu i najznačajniju. Konj i u trku ima tek dvije (!) noge i futuristički tobožnji verizam je tek slikanje optičkih iluzija najprimitivnije reprodukcije, pa dok ti silom originalni i razbijački

novotari prenose u slikarstvo muzikalni izraz — reprodukciju promjene, brzine, reprodukciju vremena — unose u muziku slikarstvo — naime reprodukciju prostora i mjesta. Da su ti antitradicionaliste, što tradiciju pobijaju tradicionalnim teorijama i doktrinama, sasvim tradicionalni kao apostoli nacionalizma, energije i militarizma — ideja starih kao što je stara ljudska historija — nije mi jamačno potrebno dokazivati. Ta starinska tirtejska pjesma — "nejunačkom vremenu uprkos" — je danas u modi (hvala Bismarcku, Disraeliju, Nietzscheu, Barresu, Kiplingu itd.), pa ju već D'Annunzio prije futurista pjeva za dešpet Austriji.

Futuriste skupiše dakle najzvučnije ideje s kolca i konopca, našavši tek novo ime za zabašurivanje poznatih starih doktrina, tako starih da su već npr. naši napredni đaci Masarykovi u ime naučnog pozitivizma negirali historizam, tradicionalizam i artističnu poeziju u korist tendencijskoj literaturi sasvim kao taj Marinetti. Futurizam je kao književnost stara Zolina naturalistička doktrina, ali ne u epskom i opisnom, već u lirskom, već danas preživjelom bombastičnom stilu personalnog impresionizma u simbolskoj parafrastičnoj retorici. Kao etika je futurizam stari kult energije, ali ne u finom obliku intelektualne i moralne već militarističke brutalne kapitalističke surove superiornosti. Kao nacionalizam je futurizam to isto bez shvatanja da je narod produkat prošlosti. Kao nova estetika je to obična inžinirska poezija, zamjenjujući barbarski lijepo sa korisnim i ne shvatajući da je obični poljski cvijetak ljepši od svih fabrika svijeta, jer sve tvornice svijeta ne uspješe do danas fabrikovati ni obične organske stanice, jer cijeli moderni industrijalizam ne može — kao obična seoska livada — stvoriti jedne obične ljubičice.

Ne ulazim u sve očevidne kontradikcije i pretenzijske smiješnosti futurizma, jer je jasno da je kult industrijalizma negacija militarizma, da je kult militarizma negacija individualizma, da je potpuni mašinizam negacija svake poezije, itd. Ako je bilo i dobrih djela

izviždanih, to ne znači da su sva isfućkana djela dobra i da su uspjela samo isfućkana djela. Kad futuristi već toliko preziru publiku, što joj ne okreću leđa ponosno kao Flaubert i Nietzsche i što toliko trče za zviždanjem? Ni estetički analfabeti neće vjerovati futuristima da je najveća ljepota u Zagrebu kožarnica, da su šoferi i aeroplanski krmilari glavni ljudi budućnosti, da je žena rudimentarna pojava zrela za istragu, da će se iskorijeniti osjećaji kao dobrota i simpatija i da će čovjek budućnosti, novi Prometej, biti lutka, običan automat kao Patka Vaucansonova.

Pa ipak pored svih tih besmislica futurizam, produkat čistog francuskog utjecaja na mladu Italiju, ipak nije besmislica u cjelini, kao pokret. Pojava svih novotara vrijeđaše sličnom paradoksalnom mladenačkom pretencioznošću. Slične proteste izazvaše romantici, simboliste i dekadenti. Ruskin, ustavši proti biciklu, "jer bog htjede da čovjek stupa polako", pa B. Shaw sa novim kazalištem Gore čela. "Ne vežimo se nikad prošlošću, ni u djelima ni u mislima" — veli Emerson, a njegov kvijetistički đak Maeterlinck nas poučava da odbijemo sve savjete prošlosti, da je u svakom napretku glavni posao uništavanje tradicionalizma i da ne krzmamo do krajnosti upotrijebiti naše rušilačke sile. Žena, Flaubertov "prizor vječnosti", odista je već dosadila sa svojim smiješnim muškaračkim zahtjevima i sa vječnim ljubavnim litanijama u modernoj umjetnosti, sa svojim M. Prevostima i vječnim Norama. Moderni esteti i artisti odoše često predaleko u svom preziranju savremene tehničke kulture. Duh imitacije i rutine odista škodi umjetnosti kao i stvaranje za novac i laskanje ukusu glupe kese i glupe gomile. Naročito u Italiji, klasičnoj zemlji umjetničkoj, ubija taj tradicionalizam i merkantilizam originalnost i pravu umjetnost; te ne spadoše na niske grane samo muzika i plastične umjetnosti već i literatura, pa vidimo među snobovima, šarlatanima i plagijatorima i takav sjajni dar kakav je Rapagnetta, narečeni D'Annunzio.

Istina, i futuriste pate od domaće talijanske bolesti, od deklamatorske megalomanije i šarlatanerije, ali oni su i u tim svojim manama iskreni, zastupajući kao slavitelji industrijalizma, kao pjesnici modernog rada i energije onu novu Italiju koja je napučila Argentinu i stvorila, ako i tuđim kapitalom, sasvim modernu industrijsku kulturu u Lombardiji i Liguriji. Ako smo mi proizvod prošlosti, ona je već u nama, pa što da se na nju naročito još obaziremo? A što je najglavnije, Talijani su na glasu kao kukavice i bježiregimente, što već dokazuje i taj futuristički kult energije i militarizma (jer se samo narodima bez hrabrosti mora naročito preporučati junaštvo), pa će Marinettijevo propovijedanje najprije u omladini, a kasnije u masama nesumnjivo uspješno suzbijati legendarno talijansko poltronstvo koje je već uostalom Marinetti "doživio i opjevao" u svojoj *Bici kod Tripolisa*.

U svakom slučaju je futurizam dokaz za epigonstvo i relativno nizak stupanj omladinske talijanske estetičke kulture. Cijeli uspjeh te gospode dolazi od herojskog ignorovanja vlastite smiješnosti. Daroviti inače Marinetti, sin egipatskog kapitalista, reprezentira poeziju mladog buržuaskog bogatog baštinika što snobovski igra Spartanca i istodobno Amerikanca, slavi industrijalizam i tehnički militarizam budućnosti, koji pjeva vlastiti automobil (Dion Bouton ili milanska firma?) i slavi brzinu, ne pomišljajući da se pješke bolje i više vidi no iz "autobusa", i ne obazirući se na talijansku antiautomobilsku i antifuturističku rečenicu: Tko ide polako, ide zdravo. U svakom slučaju pravi literarni uspjesi nisu — kao automobilski — uspjesi brzine i vlastite reklame.

Futurizam je svakako mnogo veća obmana no "paseizam" (tradicionalizam), jer nam je prošlost poznata djelomično, futuristička budućnost nikako, pa želite li novu teoriju (u stvari novu riječ), stvorimo prezentizam, što intenzivnije osjećanje sadašnjosti.

Obzor, 23. 3. 1913.

Kod kuće

"Cum repeto noctem, qua tot mihi cara reliqui
Labitur ex oculis nunc quoque gutta meis..."[73]

Treba biti odgojen Zagrepčanin i treba biti petnaest godina daleko od Zagreba, pa da se osjeti, da se razumije, da se zavoli taj čudan grad. Kada sam strven nevoljom ili pod užasnim dojmovima novinskih vijesti o sve većem propadanju moje Otadžbine uzaman tražio sna u tuđim, kao nevjerica, kao nedohvatan i čaroban san činila mi se eventualnost da bi se ipak jednom zdrav i živ mogao povratiti u grad gdje jedva imaju za Zagrepčanina glas ljudi, gdje zidovi i krovovi govore jezikom Domovine i prošlosti. I sada mi se zna dogoditi da sanjam kako ležim bolestan i nemoćan, bez igdje ikoga, u pariskoj mansardi ili u vlažnom ćumezu beogradskom, sa perspektivom boemske bolnice i bezimenog groba, pa kad se budim, suho lišće orahovo šušti u poznatom vrtu, zviždanje iz tvornice zove radništvo poznatim zvukom, kroz mekoću jesenskog uzduha ide u susret novom danu Angelus kao prastara, uvijek ista starogradska molitva, sunce se diže na istom mjestu na Šalati, nalijevo od Kalvarije, a pod glavom - jedini jastuk gdje se može počinuti: jastuk domaćeg krova, meki, topli vanjkuš zagrebački!

O, da sam i stranac, Zagreb bi mi se sviđao kao malo koji grad. Sa životnim oblicima embrionskog velegrada ima sve prednosti zdravog i slikovitog ladanja. Postane li Zagreb hrvatski Pariz i bude li se i dalje ovako razvijao, dosegnuvši svojim palačama i tvornicama Savu i ispunivši svojim zgradama lijepi prostor od Černomerca do

Maksimira, naši poetični i prirode željni potomci zavidat će nam na vremenu kada prolažahu našim ulicama kola natovarena mirisom sijena zagrebačkih sjenokoša, kada je Zagreb, bijeli naš Zagreb, bio grad vrtova, zraka i svjetla. Jer Zagreb je prama velegradima europskim još pravo ladanje, pa kada bijaše riječ o zagrebačkom groznom "traču" i o Stubici, pravo reče prijatelj: - Znate li za razliku između Stubice i Zagreba? Stubica je grad, a Zagreb je selo.

Kao pravo veleslavno povijesno mjesto je Zagreb faktično sastavljen od četiri, upravo pet gradova (ili sela). Gornji grad, slavni Grič (gdje stanujem ja i Pavel Rauch), ima sasvim poseban karakter i posebno obilježje kao Kaptol, Nova Ves i Vlaška ulica. To je stari Zagreb, to su stari Zagrebi, prolazeći u modernost sasvim posebnog Dolnjeg grada nijansama Duge, Mesničke, Bakačeve ulice i proletarskog Potoka, gdje zagrebačka omladina odvajkada skupo plaća blagodati mađarskog erotizma. Jedino pariski kejevi na učenoj Seini i flanerija po talijanskim drevnim trjemovima varoškim pruža raskoši zagrebačke šetnje. Na čitavom svijetu nema možda šetališta, hrastovog šetališta kao Tuškanac. Drveće u renomiranoj Bulonjskoj šumi kraj Pariza je prava karikatura našeg Tuškanca, o maksimirskim divnim dubovima, punim sjene, okrepe i mira, da i ne besjedim. Ne znaš je li ljepši izlet na Savu, opjevanu bukolikom kista Kovačevićevog, ili u sela Gračane i Šestine, u Maksimir, Vrapče ili Podsused, Strossmayerovo šetalište, Cmrok, Mirogoj: župni, utješljivi vidici, a sve to kao sakriveno pod zelenim, misterijskim ćutanjem Zagrebačke gore sa Sljemenom, odakle se u biljuru etera kao kruna hrvatska i svila banskog junačkog barjaka prelijeva zlato nikada neosvojenog, nikad nepregaženog našeg rusaga: Reliquiae Reliquiarum! A želite li zakloništa, eno vam grabrovog drvoreda pod lipama Sv. Ksavera ili remetske kotline, gdje su grane još pune meditacija templara u zatišju bukovačkog Pana. - O beata solitudo, o sola beatitudo![74] - kako bi rekao Maeterlinck sa devizom svog ljetnog zakloništa, prijašnjeg benediktinskog samostana. Što bi dali

velegrađani, Londonci i Parižani, da mogu kao mi Zagrepčani živjeti dvostrukim, gradskim i ladanjskim! Bogatiji Beograd nije samo zato inferiorniji od Zagreba jer nema takvog reda, čistoće, i tako konstantne gradske tradicije što nam dade Šenou i Ivana Krst. Tkalčića, nego i zbog toga jer nema tako lijepih šetališta, tako raznolike i uređene okolice, tako krasnog drveća. Hrast je još uvijek simbol našeg zdravlja i hrast još nije isječen u našoj općini, dok se drugi gradovi diče drvećem što kao divlji kesten brzo raste i nema povijesti. Drugo je ležati pod ovakvim efemernim drvetom, a drugo počivati pod hrastom, rođenim sa Reljkovićem i Marijom Terezijom, a možda i sa Vramcem i Marulićem. Sjena takvoga drveta je sjena prošlosti, sjena Hrvatske, i zato nam je genij Domovine najbliži pod hrastovima i gromom oprženim lipama, koje poznaju kronike o kojima debeli njihovi hladovi tek slutnjama šapuću kroz lišće i vjetrove. Zagreb, grad drveća, ima još uvijek obilježja glavnog grada šumovite, primitivne, poetične zemlje i zato su toliki njegovi stanovnici prave pravcate bukve, ne znajući e nijesu dostojni grada gdje nastavaju.

Priznajem da mi se Zagreb mnogo više sviđa od Zagrepčana. Zagreb je Zagreb, Zagreb je hrvatski glavni grad tek imenom. Velikog dijela naše aristokracije koja nekada napučivaše cijeli plemeniti Grič od Opatičke do Kapucinske i Visoke ulice, nema uopće u Zagrebu. Ti renegati narodi vole biti posljednji u Kečkemetu ili Rekawinkelu no prvi u Zagrebu. I trgovina zagrebačka je u tuđim rukama. Pođite Ilicom od Jelačićeva trga do Mesničke ulice: sramota, bruka, same strane firme i tuđa, tuđinska imena! Naša Akademija još uvijek nije hrvatska! Hrvatske industrije uopće nema. Vlada je danas također protuhrvatska, kao i komunikacije, koje usred najljepšeg Zagreba vrijeđaju mađarštinom državne željeznice i invazijskog kolodvora. Dolnji grad tako je impregniran tuđinstvom, da Dolnji grad i nije više pravi Zagreb.

Jedini zavod od realne koristi je Obrtna škola. Ostali zavodi stvaraju zavisnu inteligenciju, popove, profesore i beamtere. Imamo i zavod za fabrikaciju histerije i ženskog proletarijata: Licej. U kazalištu govori svaki glumac drugim naglaskom. Kada je židovski praznik, svi su naši dućani zatvoreni osim firme Frank i Sinovi. Naš promet je kukavan i osim commis-voageura gotovo i nema putnika u Zagrebu. Pravo provincijalno mjesto gdje ne možeš naći ni svjetskih novinara kao Journal des Debats i velikih svjetskih revija. Hrvatskog salona gdje bi se davao ton hrvatskom društvenom životu, nema u tom nesrećnom gradu. Posilović i Rauch imaju sobe, a ne hrvatske salone, a tko ima salon u Zagrebu, ima salon švapski i židovski. O javnoj biblioteci ili pučkom sveučilištu ni govora. U književnosti brane demokratski listovi nečuvenu tezu da hrvatski književnik ne mora pravilno znati hrvatski. Višeg hrvatskog društva u Zagrebu nema, pa je društveni viši roman ili fina društvena komedija zagrebačka pium desiderium, neizvedivost.

Hrvatski karakter ima u Zagrebu tek purgarija i proletarijat, ali ta purgarija i to probuđeno radništvo polagano ali sigurno osvaja od tuđinske misli i kapitalizma tuđinskog taj lijepi, stari, dobroćudni grad snagom hrvatska i snagom demokracije. Onog časa kad u Zagrebu onemogućimo svaki izbor tuđinskog izmećara, onog časa je u cijeloj Hrvatskoj tuđem izmećarstvu odzvonilo! Prvi izbori će pokazati je li Zagreb - Zagreb i hoće li nam usred Zagreba sjesti za vrat narodni izdajice!

Pa ipak, i to je sreća: moći doživljavati lijepe jesenske dane u Zagrebu mjesto u tuđini. Čisto ne vjerujem da sam ipak kod kuće, da je klopotac iz daljine - klopotac zagrebačkog trsja i da su tornjevi što iz daljine izgledaju kao puževi rogovi, tornjevi hrama gdje sam na sv. Potvrdi dobio prvu ćušku!

Vidici i putovi, 1907.

Kod kuće
plač četvrti

Verštek, verštek - aber niks
ređen... ja natirlik... ajn pauer.

Kovačić

Brda, oj draga, stara naša brda!

Zora. Vozim se ispod gore. Stenjevec je prva moja stanica na tom hodočašću. Tu se rodio moj pobratim, čuveni mudrac Kerempuh (Petrica), naš Nasredin-Hodža, Gil Blas i Eulenspiegel, rođak Grabancijašev, sin nekog Klauza i Anke Ništarić. Bijaše triput kršten (prvi put kod zagrebačkog Sv. Duha). Tako dobi trostruku pamet, i nije čudo te mu srpski vladar pokloni za dosjetku zlatne potkove. Ni ovaj velikan nema još spomenika u Zagrebu. Nije još ni akademik, prem je duhovitiji od dra Maretića, koji đakom pjevaše i pripijevaše kao Kovačićev Radimir Bombardirović Čajkovski aliter Imbrica Špiček iz Vološčine ovako:

Hrvatskome blago rodu!
Blago miloj otadžbini,
Za spas njezin, za slobodu
Sve će dati njeni sini,
Blago tebi, rode moj,
Njih mi imaš dobar broj.
U vagon hrupi žandar.

- Dragišo Lapčeviću, u ime zakona, vi ste uhapšeni!

Skočim, ali stražmeštar me pod Susedgradom zagrli "u pol plača, u pol smijeha".

- Kaj si me već pozabil, betek vlaški? Ja sem ti ponovljeni i preporojeni Petrica Kerempuh. Na, ječ puricu, vujžgi cigaretu. I šnofanca imamo ak im se šnofa, mladi gospon. Otrpi gupčec i člabekuj, pasja verica. Filekah i žganec nemam, a ovu racicu, hoču reči puricu, sem gepčil, hoču reči dobil od gospona baruna Raucha v Lužnici. Joj, mamica, suh si kaj trta i špičast kakti verđinija. Moj Miškec, hoču reči Jožica, kak su dima mamek i japica? Joj, vražji moj štromer, hoču reči falot, ti još uvek facirend? Viš, pod onim bregom, blizu trsja pokojnoga gospona Čakaniča, tu ti je pokojni Hudmanić, bog mu daj duši lahko, potkoval jednu babicu, a tam dole, na Jelačičevom gruntu je drugoj babi zdignul kikle v kujft i bombardiral ju je z jajci, hoču reči s celom košarom kokošjih jajec, ak ni nutru bilo puranskih, racičinih, paunovih i drugih jajec, gde se igraju skrivača mali pipipi, hoču reči drobni piščenci iliti piceki. Potegni, ak se žejen, i ječ, ječ, naj se špinčiti i smejati, pasja capica! Anda pomisli si, dragi Lojzek, Gustek, hoču reči: ja idem vloviti jednoga mužeka i znaš zakaj?

- Zakaj, dragi moj Peterlinček?

- Išel ti je mužek z svojom kusicom v Zagreb prodati žmehkoga odojka i, kad je došel v kvantir k jednomu velikomu gosponu, ostavi kusicu f tremu gde si je na ormaru frkal rep jen veliki i grdi jopec. Naš Stubičan se fiži pogajal, kada ti za petram božji počme pred vrati kusa cvileti, hoču reči javkati, tuliti i zdihavati, kakti da joj šinter zub spukavati, vuha štucati ili kurtasti rep dati prihaja. Mužek na vrata - imal je kaj videti - i počme kleti: - Iš nesnaga kosmata, iš fačuk prokleti! Ak se po lujftu prekopičeš, ak se znaš z nogom fseknuti i za vuhom buhe trebiti i počesati, ak z gosponi cukor i pomorandže ješ i ak se na repu zibaš, štujdiraš, po zraku soldačke kunšte delaš i z kuharicam i inuši se hincaš, ti ne smeš z moje kusice

bedaka delati i nejno poštejne vzemati. Ti nisi človeku spodobni jopec, ti si pajcek, Krajnec grintavi! Lepe stvari su te gospoda navčila! - I mužek jopca za rep i za glavu, pak ti ga zaguti. Dojde veliki gospon z puškom, i Stubičan funda gospona, kuhtiča, inuša, deklu, kuharicu, vujde kroz oblok f šumu, i sad bu došel na galge.

Sada razumijem zašto puk voli čapkune, mangupe i fakine. Oni su humor, dvorska budala Njegova Veličanstva Naroda. U mukama ga nasmijavaju, u nevolji ga hrane pšenicom dosjetke, Caesar i Mirabeau bijahu veliki fakini kao Shakespeareov Henrik IV, Hugoov Valjean i Gavroche, pa Fegaro, Bezgaćnici i holandijski Prosjaci. Fakin je uskok, hajduk, boem i pustolov, šala, energija, revolta, i zato je naš puk njegov instinktivni jatak i branilac. Mefisto, velik gospodin, velik je mangup, i ne vise slučajno pored Spasitelja u sirijskim tjeskobama dva razbojnika. Jer da gospodin naš Isukrst dođe danas u Zagreb pa da stane iz naših hramova, škola i redakcija šibati bezočnu trgovinu sa svetinjama, da navali na zagrebačke sofiste, književnike, farizeje i saduceje kao neškolovan tesarski sin, da mu na Zrinjevcu naše Magdalene peru noge kolonjskom vodom i parfimiraju kosu pariskim mirodijama, da za njim dođe na koncerte četa odrpanih đaka, bogalja i bjesomučnika, gospodin naš Isukrst bio bi proglašen vagabundom, odležao bi svoje u buhari ili bi bio bez pasoša šupiran tako odakle se ljudi vraćaju tek za ćef gg. Hinkovića i G. Gaja.

Naš kupe je već pun. Licitari, opančari, zagrebački kočijaš, gospođa, sobarica. Sve to ide u Krapinske toplice "metati roge". Dok cio ostali svijet, dok neurastenijska, umorna Europa pije svježu goveđu krv, boreći se svim sredstvima protiv beskrvice, blaženi moji zemljaci ozdravljuju kad im se s leđa pusti nekoliko litara krvi. Šteta što ta zdrava krv teče samo u brijačke rogove.

Bregovi, oj dragi, slavni naši bregovi!

Mogu li vas uznositi iza tolikih vaših pjesnika? Ko hoće znati što je klasična, prava Hrvatska, neka dođe u tužnu i veselu Arkadiju.

Seljak dobar kao dobar dan, vrijedan kao krtica, ali nepismen, zaostao i bigotan. Marija Bistrička, kažu mi, nosi rentu kao najmodernija tvornica. A taj novac daje i daje bijednik u gaćama, košulji, žutom ko zemlja kaputiću i pohabanom okruglom klobučiću. Rochefoucauld bi i danas u izubijanom tijelu i paćeničkoj fizionomiji toga glebae adnexusa konstatovao vrst domaćih životinja. Pa ipak, taj puk je živ i bodar kao gorski vrutak i dao nam je najbolje ljude. Jer hrvatsko i puntarsko je to pleme, trapeći se i gladujući u divnom kraju, u pejzažu Toskane i vinorodne Francuske. Nedavno se vidjelo da još ima plamena krv Gregorića i Pasanca. Pokazaše mi junaka seljaka, proburaženog skroz-naskroz kroz pluća bajonetom ranjenog serežanina. Žandar preminu, a mali, žilavi Jurek Zagorec osta živ.

Srebrna zipka, zlatni ketač,
Vu noj se zible Jurek bez gač.

Pravi pjesnik te tvrdoglave rase je nezaboravni Ante Kovačić. Tek u Zagorju ga čitah, ne mogavši ga naći u tuđini. Da, ovaj sinčić muzikaša Jožice Kičmanovića, došavši u Zagreb u zobunčiću s limenim dugmetima, je tip Zagorca, tip Hrvata, "zobajući slova kao slatke pilule", on je tip geneze narodne inteligencije. Niko kod nas ne opisa tako tačno metamorfoze seljačke duše u kaputašku. U jednom djelu upotrebljava Kovačić zakonik balzačkim majstorstvom, a opis ranjenika u *Fiškalu* ne zaostaje iza čuvenog sličnog opisa u *Fiziologiji braka*. Taj nenadmašni slikar hrvatske šufterije je iza Šenoine smrti jedini pravi naš - i hrvatski i srpski - romanopisac.

Drugi opisuju seljačku spoljašnjost, a Kovačić je našem seljaku zavirio pod kožu kao Šenoa purgaru. *Ladanjska sekta* je za naše malogradske prilike dokumenat kao Lazarevićeva *Školska ikona* i Sremčeva satira za srpske. Dok drugi opisuju kukavelje, Kovačić, stendhalska duša, crta pored najvećih slabića najmoćnije značajeve. On je jedini pjesnik hrvatske savremena energije, a hrvatske energije

ima, jer bez nje ne bi bilo Hrvatske. Sofija Branec je od najzanosnijih figura ženskih što ih uopće poznam. Stil Kovačićev je u posljednjim, zrelijim radovima tako sočan, slikovit i karakterističan, da se od svikolikih hrvatskih i srpskih pisaca može s njime usporediti samo A. Starčević. Jezik mu je bolji od svih kajkavaca pripovjedača, vrlo čist i istodobno pun karakterističnih provincijalizma. Prem zove rasol "sok od kisela kupusa", nema pisca na slovjenskom jugu sa prozom boljom od njegove. I on je nehotičan, vječan ritam kao svi dobri prozaici. Zar fraza: "Srce mi puče, duša podivlja, zamrzih ljude i sav svijet" - ne zvoni kao stih? "Ruka njenog druga vonja kiselinom znoja i ljutinom nekog teškog mirisa kano u naših seljaka kada se odmaraju iza mučnoga poljskog rada..." A frapantna tačnost posmatranja spojena je kod rijetkog tog duha s humorističkim senzibilitetom i ditirampskom fantazijom." ... I njezin šapat i njezini koraci izgubili se u tamnoj noći, kano što se gubi zadnja pjesma smrtno ranjene ptice u uzvišenoj tajni svemira... Izgubili se..."

Tako u Hrvatskoj ne piše niko. Tako pisaše Carlyle, đak Jean Paulov, i jedno mjesto u *Registraturi* vrlo je slično čuvenoj i često citiranoj viziji u *Sartoru Resartusu*:

"... Ovako bi doista bio umovao moj rođak (kumordinar), da nije stajao u starom aksiomu po kojemu je zemlja četverouglasta ploha a sunce potrebni nebeski lampaš koga nevidiva ruka svakoga dana vuče sa jednog ugla na drugi iznad naše zemlje te ga negdje u dalekom moru utrnjuje..."

To je groteskno i grandiozno, pa još u kumordinarskoj lubanji oko natovarenog stola, nad zagrebačkim pijanim mecenatima. Kovačićevi radovi nemaju poezije zagorskog pejzaža i poezije nijanse, vidi im se da su improvizacija čovjeka žuhkog poput znoja njegovih žuljevitih sela. Taj čovjek nije možda slutio kolik je umjetnik, poludio je od ljubavi za svoj narod, nemajući nekrologa ni u onom broju Vijenca gdje mu je posljednji roman! Nema spomenika, pa ni u djelima Đ. Šurmina i u izdanjima Matice!

“Sva narav ubavoga i krasnoga Zagorja jedna je pjesma”. I u toj pjesmi nema ništa tuđe najintimnijem karakteru hrvatske duše. Poezija starih, sa zemljom i vegetacijom izjednačenih krovova, jeftini sjaj Madone na raskršćima, prijazni Hvaljen Isus ispod krotkih očiju, mirišući na bagoš - bregovi, oj sjetni, bijedni naši bregovi!

Duša moja čaroban je kraj,
Gdje jablan čuva gnijezda plemića,
Gdje vjetar nosi lipe miris žut
I blage pjesme predvečernji sjaj.

Polje, žubor, brežuljak i gaj
Od tajne boli ko da vječno pate,
Jer tu se rodi Kovačić i Gaj,
Taj krasni kraj je Gupčev zavičaj
I krvav uzdisaj.

Propali dvori - ko mjesec po danu!
Stid ih što ih ostavio sin
Oršića hrabrih, starih Keglevića,
A kroz dvorski bršljan, rezedu i krin
Ceri se Jevrejin.

Duša naša zagorski je kraj,
Gdje jadnik kmet se muči zemljom starom
Uz pjesmu tica, kosaca i zvona
O, monotona naša zvona bona,
Kroz vaše psalme šapće vasiona:
Harum - farum - larum - hedervarum[75] -
Reliquiae reliquiarum!

Petrica se nevjerojatnim načinom preruši u profesorčića, a prašna kola već nas nose u Zlatar.

U tom mjestu odista osjećate da ste u opozicijskoj varošici, u izbornom kotaru pokojnog Kumičića i pod kurijom pl. Pisačića.

Mjestom dominira župni dvorac kao savojski chateau, a dolje crkva pred kojom se lane (1904) morahu seljacima zakleti okolni junkeri da "ne buju više mađaroni". Garava snašica od nekih 15 godina odrvenila se na naša pitanja i gleda mjesto odgovora u naše cipele očima ko kupine. A u dvorištu biju se kokoti, mačići se igraju s tolerantnim bundašem, a sunce, kao nov patakun, igra se sa crnim biljegama na mekoći njihovih snježnih trbušića. Bujna malograđanka motri nas preko plota kao krava sol.

Pijemo, pijemo, kao da smo u Zagorju. Petrica pokazuje kod stola kunšte. Priča kako se velika zagrebačka gospoda nedavno na tajnim svojim sastancima pokazivahu toliki prijatelji djece da ih jednog dana upecaše i nabijahu kao Šenoini purgari obruče na grofovskim leđima. Jedan visoki prijatelj malenih dođe - da ne mora u Lepoglavu - na neko vrijeme u ludnicu, a drugi je još dugo po Zagrebu nosio masku crnih naočara. I u ovoj drevnoj grofiji muža Katarine Branković, silnog od silnijeh, visokog, žutog velmože Ulrika krvavih očiju, rastao je mnogi naš Gilles de Retz i marquis de Sade, kroz kosti im trava pronicala!

Čitajući Die Verlasse, patriotski roman grofa Rikarda Sermagea, tražim po našem savremenom plemstvu i ne nalazim patriotskog grofića Gustava, dok sve vrvi frivolnošću njegovog brata Leona. Kupamo se u potoku u hladu od vrba. Poljskom stazicom eto gospođice, a za njom sluškinja sa rubeninom za kupanje. Frajlica jamačno mišljaše da je sama. Nebo ko djevičansko oko, sunce po granama ko zlato po božićnim orasima, a nepoznata gospodična zapjeva kroz rosno jutro tanko i glasovito, te Petrica zamuti potok

uzdasima, a ja se, očaran i srećan, pritajim kao žabac i sjetim na Odiseja i Aretu, božici sličnu kćerku blaženog otoka.

Osvježeni otpješačimo i već smo nadomak Ivančici.

Gdje se Oštrac k maglam diže,
Gdjeno rog tuče, frula sviri,
Jagoda se o vlat niže,
Nek mi se ondje duša smiri...

Odista, ako ima u svijetu odmorišta hrvatskim kostima, tu, u tom sjajnom, drhtavom, u azuru okupanom zatišju, tu bi se najumornija duša mogla smiriti. "Mio ti je kraj u gorah zelenih..." Da je moja ta oronula kuća sa starošću mahovine oko tornjića sa limenim zastavicama, živio bih običajem otaca, oženio bih se, radio bih sa narodom i pisao bih kao grof Oršić ili mudri vlastelin Montaigne.

Pored žute ceste šumarci, zemunice, vrela i potoci, djeca u košuljicama, blage bakice, pozdravljajući nas raširenim očima, pa modro, modro cvijeće od lana i bijelo, bijelo od krtole sa žutim i zlatnim očima. A zrak struji, zuji, zvuči, šušti s vjetrom, mušicama, prhanjem krila, garavim gakanjem i hrapavošću gavrana i kreštalica, treperenjem nostalgijskih mirisa, svečanim okruzima sokolova, goveđom teškom sapom, kukurijekanjem i ševeljenjem sjajnih gumana, dalekom, dalekom čežnjom pjesme seljaka, klepala, tobolaca, srpova i kosa, njiskom konja, brencanjem brente i ibrika, klokotom vodenica i pljuskom bujica, prašnim šumom točkova, jecanjem bukoličnih dvojnica, škripom vretena, užeta i žrnjeva, drhtanjem rose, lišća, smilja i majčinih dušica. A sjetni, nemirni oblaci i visoke magle lelujaju se kao snovi nad razvalinama i planinskim zelenim i eternim vrhuncima, a pošto zabruje sa župnih humaka podnevna zvona, genij zemlje zakuca vam u orajenim grudima, i kroz suzu zanosa slušate pastoralnu himnu postojbine.

Gore, oj drage, nesrećne naše gore!

Pogled se otima prema onom zapadnom klobuku: Čeh, Leh i Meh! A iza Krapine, kao zlato u starinskoj ladici, tu je Klanjec, zipka A. Kovačića i neprežaljenog Broza, koji nam je profesorom prvi otkrio suvremenu ljepotu hrvatskog jezika, učeći nas da je najveća i najteža umjetnost pisati jezikom Hektorovića, Botića i Mažuranića. Na ovoj žutoj cesti gledahu još nedavno seljani visoka kola sa kavalirom i ženom kraljevske krvi. Ona dođe u sanatorij, a njemu prilijepiše na leđa mjesto plemenitog imena sramotnu brojku robijaške anonimnosti... Danas je tuđinac vlasnik i starodrevnog Lobora, a Matačić Keglević napunio je Europu slavom lijepoga i rijetkog romana.

Na kamenu kraj kapelice na brdašcu. Nad nama lipa, nad lipom Ivančica, a pod nama, malo niže, žut, jednokatan župni dvor. Kod primitivnog, vrbovinom povezanog plota pojavi se izvjedljiva seljačka služavka, a iz doma izađe mlad, prijazan duhovnik na kojega se sjetih dok još bješe "orfanotrofac".

Velečasni gospodin Cesarec priđe nam prosto, pravi pastir gostoljubive zagorske pastve, a seljačka, crveno vezana mu košulja, zagorski dijalekat i demokratski način sjetiše me na Savojskog i Wakefieldskog vikara, na Dostojevskove svećenike i narodne popove srpskih pripovjedača. Hrvati imaju danas dvije crkve, narodnu i gospodsku, glagoljašku i furtimašku, Seigerschmeidovu i Strossmayerovu. Putem do crkve razgovaramo o seljačkom skomračenju, o eventualnom kupovanju i parceliranju propalih šljivarija u korist naroda, o potrebi zagorske banke, jeftinog kredita, knjižnica i pučkih, kajkavskih novina. Zagorac je zub te zemlje i ne da se iščupati bez velike boli. Kao Racineov pravdaš, kao francuski seljak ne odvaja se od grunta, ne možeš ga kolonizirati. Gdje je Hrvatska najbjednija, tu je najhrvatskija.

Penjemo se uzbrdicom pod starim lipama. Na ploštini vrha četverougla ograda sa rokoko-tornjićima u svakom uglu. Koliko svježine i mira na cintoru u svilenoj, mekanoj travici, stvorenoj za počinak vjekova! Toranj nije u stilu, ali unutrašnjost crkve - prava divota! Tiepolo, Watteau i Boucher, samo što naše grofice i grofovi na stropu i zidovima nisu nimfe i čobani u stilu hrvatskom, već svetitelji i svetice u svili i vlasuljama, u čipkastom sjaju frivolne elegancije Adrijane Lecouvreur, kardinala Bernisa i gospođe Demailly. I dok sam među dražesnim, malo otrcanim pozlaćenim rezbarijama mislio na Lujev "Jelenski vrt" i na "male kuće" u Parizu, na Crebillona i nesrećnog Laclosa, na ministra Maurepasa "koji vladaše kao žena i istim sredstvima", na Mariju Leszczynsku i Mariju Antoinettu, reče sa plafona donatorica, presvijetla grofica Erdödy:

> Le Soleil est malade
> Et Pompadour aussi,
> Ce n' est qu'une passade,
> L'un et l'autre guéri.[76]

Župna crkva u Belcu je krasan svjedok kulture. Uresiše je lepoglavski remete, i to je živ dokaz da je najrafinovanija kultura kod nas nalazila utočišta i onda kada je Hrvatska proživljavala najgore dane.

Oprostivši se s ljubaznim župnikom, dođemo do strmog vinograda, i Petrica me povede u klijet. Pijemo. Petrica pjeva starodrevne mokre pjesme koje je, veli, čuo od fratara i od ispičuture grofa Patačića. Sjedio je na buretu, i odjedared mu spade ruho, i zapanjen opazim da ima jareće noge, rožiće kao satir naše stare dubrave i bradicu kao Mefisto. A kad uze gajde, naduvši ih kao orguljaški mijeh, i zasvira da sam premro od slasti i radosti, naiđe vlasnik vinograda, mlad i

kićen gospodin, zavijen u srneću kožu, ko da dolazi iz kreveta ili sa kupanja, malacno blijed, očiju kao san, sličan da Vincijevom sv. Ivanu Krstitelju, djevojačkog lika, uvojaste kose ispod vijenca od zimzelena. U ljevici mu jelova grana, u desnici zlatna posuda, sjajući u pomrčini zvjezdolikim grozdovima. A za njim jarac svilorunac i veseli, mješinom radosti natovareni magarac, krmilar na glasu.

- Ja sam Dionis, grof ovog mjesta - poteče mu s usana kao ulje. - Da si mi zdrav, stranče, u ovoj opatiji, gdje životarim zaboravljen od svijeta... Sada će doći u plesu i muzici moja golišava čeljad, znojeći se vinom i mlijekom. Već je tu mjesec, vladar demona, pamćenja, straha i tišine, međaš između neumrlosti i smrti. Zlo, hrana svijeta, večeras neće biti na bjelokosti mog stola. I sada se, kao ono prvi put, priroda raduje, gledajući sjenu čovjeka na zemlji i lik na vodi. Tuga je boja zla. Čovjek je smrtan bog, bog je besmrtni čovjek, i zato se, čovječe, spremi na čas besmrtnog uživanja. Sedam nebeskih krugova šalju nam sedam kaleža punih radosti.

I kao oluja, oganj, grad i dažd nahrupe egipani, satiri, svirale, majmuni, sileni, tijade, kolede, mimalone, vile, dodole, rusalje i jarci u metežu od pjene, pjesme, vina, dahira, čegrtaljaka, praporaca, ijukanja i sladostrasnog jaukanja. A satir Petrica zarumenjenih šiljastih ušiju mahne bahantski okorjelim, bezuhim, trokrakim štapom od smokve, čuvarom vrtova, i zametne orgijski ples, sličan kolu planeta, kličući jekom od vrhunca do gorskog vrhunca:

- Tvoj sam zagorski svjetlonoša, Jakhos, Jakhos, iako mi oko glave ne sja kruna sunca; Bromios, Bromios! Letim vinskom stazom od Raka preko Jarca do bogova, Ailinon, Ailinon! Mrtav je Kronos, otac nužde, slobodo, slobodo! Popijmo haos, eter i Ereba crne valove, Zagreus, Zagreus! Jer tu je Dionis, momak, ženskar, podzemnik, čedo aždajino, rosa nebeska, gospodar groba, jači od vremena, oslobodilac, junak i div! Tiranin! Kralj! Raznesi mi meso i kosti, ubijco Likurga i Orfeja, ijuju! Akroforos! Adam Kadmon! Sine stegna, dijete plamena, meroski remeto, gromovniče Ilijo, Merline i

Asmodeju, Eudemone i Kakodemone, tužni pjevaču, oče duša i magije, smijaču, čarobniče!

Iza svake rečenice pripijevaše vrzino kolo:

- Dođi, Dionise, lakonogi junače, jaki biče, u hram sa darovima.

I reče mi knez Dionis:

- Uđi, grabancijašu, u ritam ovog kruga, jer danas mu je malo ko dionik. Nezahvalni žreci Galilejčevi htjedoše me uništiti, morah se kriti po knjigama, šumama, samostalnoj buradi i navlačiti iskušeničku kostret, ali novi askete brzo postadoše moji najbolji bahanti. Jer dok bude vina, djece, djevojaka, pjesnika i pčela, meni neće ponestati sljedbenika, i vazda će kogod nasititi lovca duše, dobrog pastira. Ovaj arkadijski kraj odiskona mi je od ponajdražih kao Srijem i ilirska vinorodna ostrva. A ti, sinko, budi mi glasnik kao Melamp i rječiti ćutanjem Pitagora, budi mi orfičar i gimnosofista, jer živiš u mom ognju kao salamandar, imajući drskost Marsije, mog frigijskog svirača. Uzmi, napij se duše i ritma iz harmonije moje ambrozijske vaze!

- Lotose egipatski, kedre libanski, ružo trakijska, zaštitni tamjane nad ovim hrvatskim trsjem! - stanem mu se moliti kroz zanos vina i slast suze. - Ne znam hermetike, nisam posvećen u misterijsko tvoje slovo, ne sviram na sirinzi i nemam rutave noge, ali od svih božanstava tebi najvjernije služim, oče vaze s očima sunca u crnom vinu! Tebe radi otjeraše me naši Skiti u slobodne šume i u krajeve smijeha i stila, i otrovali bi bili moju dušu da mi nisi dao vlagu humora, štit maske i vatru entuzijazma, božanski Tragedo, cvjetni Uskrse! Ne nosim ti, kneže, mirte i smokava u sjaju amfore i žrtvenoga brava, nisam Lidijac da ti dam tisuću goveda, pozlaćenih kreveta, zlatnog posuđa i skrletnih haljina. Povedi me, geniju, u zagonetke tvojih putova! Pokaži mi krilate bikove sa satrapskim bradama, grad gdje se ne radi, srećno pleme Atlantida, bogove od abonosa i od mermera, mrave zlatoljupce veće od lije i manje od psa, tamjan-drvo što ga štite zmije krilatice, narode kozonoge, krvopijske

i što pišu na koži i papiru. Pokaži mi zlatnu i crvenu, orlu sličnu pticu Feniks, zlatne i mjedene Egbatane, hramove sa stupovima od zlata i od smaragda. Vodi me u staru Atenu, jedini grad sa kipom Milosrđu. Aj, Silenov gojenče, svijet je sve gluplji i ružniji. Vino postade otrov, fukara tiranin, žena muško, a zemlja je sve jednoličnija, manja i dosadnija. O Bakhos, veličanstveni Eleutherios, daj da duše današnjih retora odu u svinje! Ti što praviš od magarca proroka, pretvori naše proroke u magarce! Daj nam drskost djece Japetove i ne daj da crni gavrani zagrakću nad domom naroda moga! Tvoje vino neka nas bodri dokle teče sunca i tvoga nježnoga mjeseca! A meni daj ugledati ljepotu kao srećnicima: Parisu, Anhisu i Adonisu. Bože duše i smrti, vodi mi duh palingenezijom svijeta da ga očisti trzanje smijeha i tvoje tragike. Daj mi bodri san što dolazi s Okeana kroz rožna vrata, i u snu me nauči, visoki Orle, umjetnost poezije, jer jedino ona daje sreću sna i zaboravnosti. A mojoj djevojci pokloni sreću proljeća i ne daj zumbulima uvenuti na nevinom joj čelu, bože mladosti! Nad smeđom glavom raširi joj melodijska krila tvoga bijelog labuda, a dušama našim pokaži zajednički put u sjenu tvoga blaženog luga, milosrdni Poimandre, ljudski čuvaru!...

... Zbogom, o bregovi, panski, stari naši bregovi!

1905.

Dva grada

Mada se u novije vrijeme kod nas više no prije vodi računa o Srbiji a u Srbiji o nama, ima ih malo koji se odista uzajamno poznavaju. Srpski književnici koji bi uprste poznavali našu knjigu, i obratno, velika su rijetkost, pa čak ni u glasilima što propovijedaju potrebu međusobnog kulturnog upoznavanja ne nalazimo primjera takovom radu. Da ne spominjem drugih listova, evo u Savremeniku, nosiocu ideje jugoslavenske kulturne uzajamnosti, nije izašao ni nekrolog znamenitim, nedavno preminulim piscima kao Glišić, Mitrović, Matavulj i Domanović. Taj nehaj će odsuditi i onaj koji ne kaska utrinom slavosrpske politike, jer ma koliko bili različiti hrvatski i srpski politički putovi i interesi, jedinstvo književnog jezika upućuje nas (i unatoč nama) na zajedništvo kulture.

Kako je Zagreb vidljiv simbol naše, a Beograd srpske inteligencije, politike i društvenog života, naša plemenska sličnost i - još više - razlike! - najvidljivija je u životu i spoljašnjosti ta dva glavna grada. Ja poznam ovaj kao i onaj, nalazeći u jednome baš ono čime oskudijeva drugi.

Zagreb ima lijepe kuće i stanove, Beograd ih nema - barem ne u tolikoj mjeri. Beograd ima električni tramvaj - Zagreb ga nema. Zagreb ima dosta lijepih javnih sala za koncerte i javne produkcije, Beograd ih nema. U Beogradu je meso jeftino, u Zagrebu skupo. Beograd ima domaću dinastiju, Zagreb rijetko kad ima domaćeg bana. U Zagrebu se govori njemački, u Beogradu više francuski. U Beogradu ima žena premalo, u Zagrebu odviše. Zagreb ima Jugoslavensku, Beograd - Turin "Jugoslavenskog Pijemonta" - ima Srpsku akademiju, Zagreb ima operu, Beograd tek orfeum, nazvan operom. Beograd ima ljepši položaj, Zagreb - okolicu. Tamo se više

pije crna kafa, ovdje - vino. Tamo su odijela skupa, kod nas mnogo jeftinija. Ovdje se ne svira kod dramskih međučina, tamo se svira. Zagreb ima tradiciju, Beograd je nema. Mi imamo Glazbeni zavod, oni imaju Cigane koje nam već i izvoze. Beograd ima diplomatsku, Zagreb - slikarsku i kiparsku koloniju. Ovdje su naprednjaci pokretaši, tamo su naprednjaci konzervativci. Tamo su i Rumunji Srbi, tu su i pravoslavni Nehrvati. U Zagrebu ima mnogo hramova, u Beogradu ih gotovo i nema. Tamo i socijaliste slave sv. Savu, a ovdje ni furtimaši ne svetkuju hrvatskog kojeg narodnog sveca. Tu je danas elegantnije biti demokrat, tamo - aristokrat. U Beogradu nema, u Zagrebu ima plemstva. Zagreb je - birokracija, Beograd je sve prije no birokracija. Tamo se bolje glume smiješni, ovdje ozbiljni komadi. Tu je povrće i meblirana soba relativno dosta jeftina, tamo - nesnosno skupa. Tamo je odvjetnik svaki svršeni pravnik, tu je advokatura neki monopol. Tu je Zapad sa svim političkim zaostalostima Istoka, tamo je Istok sa svim demokratskim orgijama Zapada. Tamo radi Narodna skupština u staji, a ovdje debatira Sabor u kokošinjaku. Beograd je golemo selo sa prijestoljem i važnošću u međunarodnoj politici, a Zagreb je stari grad bez zaslužene važnosti u monarhijskoj politici, nemajući ni toliko europske cijene kao Cetinje.

Beograd ima više slobode, manje poezije od Zagreba. Trgovački grad tipa napola još orijentalnog, sa svom banalnom prozom trgovine, bez moderne poezije velikog industrijalizma. Dok Zagreb vrvi krasnim šetalištima i parkovima najrazličitijeg tipa, beogradski inače krasni Kalimegdan nije veći od našeg Zrinjskog trga, a mali, primitivni Topčider nije sluga Tuškancu, a nekmoli Maksimiru. Samo jedna beogradska dijagonalna ulična pruga usred grada je kako-tako taracana, a inače je cijeli grad popločen “kaldrmom”, kamenicama kao polutke od kupusa! Svi su spomenici osim Fernkornovog Kneza Mihajla ispod kritike. Tek tri kafane su europskog stila; sve pak one nebrojene prčvarnice su jazbine, zimi smradne, nevjetrene i zadimljene, stvorene da i optimista navedu na

samoubilačke misli. Novo groblje je moderno ali staro, oko crkve sv. Marka iza Konaka (kralj. dvora) je stjecište danguba i kesaroša, pravi sakrilogij, ironija na spomen pokojnika, pustoš kao današnje naše Jurjevsko groblje, a grobnica nesrećnog Aleksandra i Drage je svojom neuglednošću i zapuštenošću ironija na sam monarhijski princip. Slikarska galerija je tek u pelenama, ali Etnografski muzej je još krasniji od našeg sličnog u Trgovačkoj komori. Dućani su bogatiji, ali neukusniji od naših, a već zna se da knjižare, kao što je Hartmannova u Ilici, nema u nekim velegradovima. Većina je beogradskih redakcija na dvorištima i po stanovima za nuždu, mada neki tamošnji bulevarski, "petparački" listovi reprezentiraju sjajna trgovačka poduzeća. Njihovim privatnim vlasnicima je stalo do čistog prihoda, pa štede na skupoj stanarini i saradnicima. Politika se u moje vrijeme dnevno prodavala u 12.000 primjeraka i po mom računu nosi taj list vlasniku, gosp. Vladislavu Ribnikaru, oko 30.000 K godišnje rente. Naprednjačka beogradska omladina poklonila je prije nekoliko godina Pravdu gosp. Adamoviću (nekad uredniku Srbobrana) i danas je gosp. Adamović imućan, bogat čovjek. Društvena familijarnost, posljedica socijalnog demokratizma i oskudica svake aristokracije, društvenog autoriteta, razvijena je u Beogradu do karikature, slaveći u slobodnoj štampi često prave orgije. Tako nema možda u Srbiji javnog čovjeka a da ga npr. Mali žurnal, list gg. braće Savića, nije uvrijedio, i nema novinara na našem planetu koji su zbog toga dobili više batina od te gg. braće Savića. Nedavno je jednoga gosp. Savića strašno izmlatio vlasnik i urednik Štampe, gosp. Svet. Jakšić, oženjen čovjek, jer ga Mali žurnal proglasi - nesposobnim za bračne dužnosti. Sasvim je naravno da je uz takove prilike ono malo beogradskih domova s aristokratskim pretenzijama vrlo zatvoreno i vrlo zakopčano. Elita se osjeća usamljena i skoro bojkotovana od zlo tumačenog i zlo izvođenog demokratizma, pa vrlo mnogo putuje, kao Englez nezadovoljan domaćom klimom, dok obitavaoci lijepih gradova ne vole putovanja, kao srećni Parižani (i manje srećni, ali zadovoljni Zagrepčani). Zato

ćete naći u Beogradu uz salon pariškog finog finog tona opanak i plebejstvo, ponoseći se prostaštvom, a u nepreglednoj povorci uličnih neukusnih i smiješnih toaleta, odijela i po koju gospođu "dernier cri". Dok su u Zagrebu lijepe dame na glasu, u Beogradu su muškarci, naročito časnici, poprečno ljepši i elegantniji od tamošnjih žena. Pored sveg demokratizma je beogradska omladina u orijentalnoj odvojenosti gospođice od mladića i drugovanja, a nevini mladenački flirtovi postoje u većini slučajeva tek kod vjerenika. Naravno, to ne znači da je tamošnji ženski svijet moralniji od našeg. Oprezniji je (da ne reknem licemjerniji). Dok se na Zagrebu i danas lijepo vidi zabluda našeg zamjenjivanja politike sa kulturom prema geslu "prosvjetom k slobodi", u mnogim kulturnim, naročito estetičnim stečevinama nemarni Beograd je simbol srpske predrasude da je politika - kultura, upravo demokratska, radikalna kultura, i da je politika put k toj kulturi ("slobodom ka prosvjeti".) Činjenica je da mi sa našim neznatnim, u Pešti "ošamarenim", prikraćenim financijama, trgajući sebi tako reći od zuba, imamo neke kulturne institucije kojih nema bogati, trgovački Beograd, prijestolnica slobodne i bogate zemlje, i da je prosječni ton našeg zagrebačkog društvenog života unatoč balkaniziranju naše štampe i najnovije politike ipak na višem stupnju. Mi imamo bolje kazalište, oni - bolju Narodnu skupštinu. Mi imamo bolje činovnike, oni - bolje političare. Mi imamo odviše, oni premalo autoriteta. Oni imaju odviše, mi premalo slobode.

Pa ipak, tek danas vidim koliko mi je omilio Beograd, i na čast nam služi što to mogu reći u starčevićanskom feljtonu. U Beograd naučih biti Hrvat, kao Srbi što su bez razlike svi tvrdi nacionaliste: tamo sam tek posto pravi pravaš. Srbija je meni dala utočišta i tamo se navikoh na bezgraničnu skoro slobodu, na slobodne gestove kakovih pojedinac ne smije kod nas ni slutiti. Kao pravaš mogao sam se koristiti najširom beogradskom tolerancijom, tako širokom te da sam kao poznati starčevićanac mogao raditi kao feljtonista kod Pašićeve Samouprave. Pošto je srpska intelektualna elita mahom iz

francuske škole, ja sam kao francuski đak bliži beogradskom nego zagrebačkom današnjem inteligentnom i intelektualnom tipu. Čuveni književnici, čuveni Jovan Ilić, Janko Veselinović, Stevan Sremac, Glišić, S. Matavulj, počastiše me, neznatnog siromaška, svojim prijateljstvom kao i mnogi najbolji nosioci mlade, nove Srbije, kojima Hrvatska nije više falsifikovano srpstvo, a hrvatstvo proizvod austrijanštine...

Pa ipak, lakše je Beograd hvaliti iz Zagreba no iz - Beograda. Drago mi je što sam tamo bio, ali još mi je draže što nisam tamo ostao, kao naši Hrvati: pukovnik Binički i Orešković, čuveni general Horvatović, gimn. direktor Kozarac i najveći srpski prirodoslovac, naš Primorac Pančić. Vrijedi li Beograd, vrijedi za nas samo kao škola hrvatske energije i hrvatskog nacionalizma: kao zagrebačka prispodoba.

Oko Lobora

Početkom ožujka 1907.

Oblaci, teški, crni, zabrinuti oblaci. Oblaci kao misli. A pod oblacima i u oblacima gluhonijema, mrtva Ivančica. Sjećam se na dofinejske i savojske, na francuske slične gore, kao i ove pune velikih uspomena, velikih pouka, starih kaštela i naroda tamne, zemljane boje. Zemlja bo je mučni i žuhki tiranin pa obilježava svog sina i slugu. Na čelu mu brazda njenih beskonačnih briga, na koži mu boja njene ilovače i njenog zdravlja, na nogama i rukama tvrdi pečat žuljeva, pa kada seljak zabrinuto korača, vidiš kako ga zemlja mučiteljica i hraniteljica, majka i kraljica, privlači, pribija i zabija o svoje tvrdo tle. Taj zakon privlačivosti je više no fizički. Prah si bio i u prah ćeš se okrenuti. Tvoje tijelo, duša, srce, tvoje biće past će kao zrelo sjeme na starinu ove naše grude, i teško onome tko ostavlja jalov grob! Teško onome tko majci ne vrati više no što od nje primi! I trava i drač i zimzelen i vrba žalostinka će sa cipresima pričati da je to mjesto prokleto i da tu leži luđi čovjek od kralja kozjih ušiju. Jer Hrvatska si bio i u Hrvatsku se moraš obratiti, neharni sine hrvatski!

Sivi i mutni, mutni i sivi oblaci, a dobra cesta me vodi dolinom među brdima prama Loboru, grofovskom dvoru. Osim francuskoga sjeća me opisani ovaj kraj na bliže i bliskije pejzaže: na Šumadiju, na sela Baćevac, Šiljakovac i Borak, gdje također lutah, prisluškujući tamnim riječima zemlje ispod tamnih oblačina ispresijecanih zvucima uplašenih ptica selica. Tamo Kosmaj, opjevan u pastirskoj idili Jovana Ilića, ovdje krajevi Bogovićeve pjesme i idile Fr. Markovića. I tu narod u ruhu teških zemljanih tonova kao u

Šumadiji. I ovaj i onaj puk je buntovan, voli veselje, piće i nije iskorjenjiv, a glavno mu je obilježje osjećanje pravde i pravice, prelazeći u bolest nasljednog parničenja, inata i jala. Ove gore dadoše Gupca i Gaja, one — Karađorđa i Miloša. U selu Borku je držana prva srpska ustavna skupština, a ove gore bijahu glavni bedem hrvatskih pravica. I pjesma je, naročito starodrevna, slična, skoro ista, i kada zaleleče onaj dugački, neopisivi pripjev *Oj!* kao vječni pratilac našeg narodnog života i čuvar naše zemlje, ovo i nije više pjesma, nego prastara, u naše tupo doba zalutala jeka — sa kojih li stepa i kojih mitskih Karpata! — ovo nije riječ, nego čežnja ovo nije glas i slovo ljudsko, nego vapaj, uzdah, klik i hropac ove mrke, crne zemlje, ove teške naše zemlje. Što je u tome dalekom, skurom i mutnom grlu? Zvuk zipke ili glas groba glas kruha ili zvuk glada, znak života ili vapaj smrti? Kletva ili blagoslov, molitva ili buna? Nema, o nema riječi za opis toga tona kad u predvečerje, pojutarje ili u jednoličnosti podneva doluta ispod krovova ili drveća na vjetru prema zavjetrinama, pa luta i plovi, i luta znojno i krvavo nad monotonijom zemlje, u monotoniji zraka, pod monotonijom neba, u monotoniji vremena, kao monotoni refrain monotone beskrajnosti i vječnosti. I dok se opetuje tragični, kao u helenskim tragedijama horski i pučki, kobni i sudbonosni *Oj!* — u dubokoj istovetnosti dalekog dvopjeva, umorni putnik i nesrećni hrvatski tučak zastajkuje, roni u sebe, dušom mu koledaju drevne božice, Svantevid pali bajne kresove na svetim žrtvenicima, kraj ceste sjede knezovi i vojvode u prnjama, zlatnim i skrletnim, pored grabe sjede kraljevski slijepci sa mjesečinastim čelom i bogovskim bradama, pričajući o onome što je nekad bilo i bitisalo. A preko krovova, brda i kroz mutan zrak lete večernje ptice, lete i nose tugu tih starih prastarih zvukova, lete i nose bol, čežnju, bezrječnu pjesmu naše zemlje u suton, u sumrak, u mrak, u duboku, gluhu i tajanstvenu noć. U noći si nikla i u tami iščezavaš, zagonetna jeko davnine, tugo duše, glasniče naših grobova, teška pjesmo naše teške zemlje. Kao magla se dižeš i kao magla padaš. U tebi ima ševine nevinosti, djevojačke

bezazlenosti, momačke ljubavi i prastarog naslijeđenog prokletstva. Kao sunce pjesmo hrvatska, draga i teška pjesmo naše brazde, kao sunce ideš iz noći u noć, rođena u tami prošlosti, da potoneš u dubini narodne budućnosti. Jer ti si zemlja, ti si narod; zemlja, javljajući se kroz grlo hrvatskog težaka.

Narode, ti si teška, monotona, izmučena i daleka pjesma, pjesma dublja od riječi, teška pjesma zemlje, naše teške zemlje, teška pjesma zemlje Hrvatske.

Ali koja razlika između srpskog i hrvatskog ladanja! Tamo turovi, tu gaće; tamo previše, tu premalo slobode. Tamo hajduci, tu žandari. Tamo crkve prazne, tu — pune kao košnice. Tamo plemstvu ni traga ni glasa, tu plemstvo još uvijek gospoduje. Tamo nitko ne razumije glasa propalih viteških urvina i ruševina, Čeda Mijatović bezuspješno pokušavaše biti srpski Šenoa (u *Rajku od Rasine*), dok mi imamo pravih potomaka savremenika kneza Lazara i osobnih znanaca Stevana Visokog ili Đurđa Brankovića. (Da nisam A. G. Matoš htio bih biti Drašković.) U Srbiji su seljaci gospoda, kod nas su još uvijek raja. Naša je umjetnost — naročito pripovijetka — moderna i građanska (ili aristokratska), njihova je demokratska i tradicionalna. Nitko ne opisa kod nas jednoličnosti seljačke kao Janko Veselinović u *Seljanci;* nitko u nas ne proslavi poljskog rada i ne shvati patrijarhalne veličajnosti oranja kao pokojni Milovan Glišić u *Prvoj brazdi.* Nas još uvijek tišti spahiluk, latifundij — u Srbiji ga nema a agrarno pitanje je tamo najrješenije u Europi. Šumadija je raj seljački kao Radićeve — samo njemu korisne — utopije — Zagorje je odvajkada seljački pakao. Ali ceste su tu kao stolovi, a u Srbiji — da polomite vratove. Narod je uglavnom tu zdrav i uljudan, tamo surov i sifilitičan na prostoru od tri naše županije. Ovdašnji ljudi su bogomoljci, ali su čestiti i pošteni, dok je Srbija i lane dobila svjetsko prvenstvo u ubijanju i teškim zločinima. Tamošnji domaćin i dobar gazda ne zna za govedsku juhu, bijelu kafu i krevet, spava na minderluku i ne umije ljudski živjeti, dok imućniji Zagorac živi i

nosi se kao građanin. Tamo Cincari, tu Židovi. Ovdje činovnici, svećenici i plemići, tamo orgije stranačkih administrativnih anarhija. Tamo sloboda apsolutne demagogije, tu sloboda apsolutističke uprave. Tamo ekscesi neinteligentne slobode, tu ekscesi učene servilnosti. Tamo tiranija lažnih patriota, ovdje tiranija laži i tuđinskih izmećara. Tamo militaristički zavjerenici i krvavi 29. maj, [ZZ] tu civilni nagodbenjaci i suhe odgode Sabora. Tamo aktivna, tu pasivna opozicija. Tamo odviše političkog nereda, tu odviše reda. Tamo revolucije, kod nas demonstracije. Tamo više blagostanja, proze i novaca, kod nas više komfora, poezije i stare kulture. Oni su bogati seljaci, mi smo siromašni plemenitaši. Oni — bizantinci, mi — jezuite. Oni nas obično potcjenjuju, mi njih obično precjenjujemo. Oni su izvrsni, mi smo vrlo slabi trgovci. Oni imaju slobodu, ali nemaju pravog društva; mi nemamo slobode, ali imamo socijalnih lijepih središta, imamo društvo. Oni su parvenui, mi smo gentlemani. Oni su socijaliste, mi smo socijalni. Njihove su žene obično žene od dužnosti; naše su žene od ljubavi, i zato naš privatni život ima više poezije. Oni su realiste, mi — idealiste: najveći onda kad mislimo da to nijesmo. Oni imaju vještije narodne političare, naši političari imaju više značaja, i moderna Srbija nema jednog Starčevića i jednog Strossmayera. Oni su bolji novinari i kritičari; mi smo vrsniji umjetnici. Oni su narodski, mi smo narodni. Oni smatraju često i Hrvatsku srpskom zemljom, dok mi Srbije ne smatramo zemljom hrvatskom. Ako su oni prama nama Amerika, mi smo spram njih Engleska. Srbija je skorojević, čeznući za svim aristokracijama — naročito za Parizom i Dubrovnikom; Hrvatska je propali plemić toliko demokrat, da mu katkada imponuje i Srbija. A da završim to naglo uspoređivanje zaključkom Taineove paralele između Francuske i Engleske: oni su slobodniji, mi — srećniji.

Na čunastom, visokom vrhuncu, u oblacima kao oblačni, divotni san — Oštrc-grad. Koliko gorostasne volje i napora trebaše za zidanje takvog grada! Kakvi visoki, kameniti Babonići se morahu rađati u

onoj visini, dignuti među orlušine pokornim kmetskim rukama! Gorska netaknuta šuma čuvaše njihovu jaku i nedirnutu primitivnost, te porastoše kao silni duhovi. Visina im davaše preziranje nizine i vulgarnosti. *Oro gnijezdo vrh timora vije.* Gospodar ovakve kule moraše imati ponosa neslućenog u naše masivno i antiindividualistično doba. Na ovim visinama bliži su nebu; tu je glas gospodnji jasniji. Samo izvanredne duše, samo junačka čeljad mogaše stremiti uvis na tim samotnim, zdravim i tvrdim visovima. Pa kakve tek žene i gorde djevojke, cvatući kao gorske vile u zatišju tih šuma i oblaka, pod suncem i među gromovima, čiste, skromne, samotne i čestite, sanjajući kao Klimena o časti i o velikoj ljubavi, dok se na dalekim planinama javljaju kresovi tekliči da je na pragu posljednje Hrvatske smrt ropstvo — nekrst — Turčin! Koliko nepoznatih hrvatskih Jugovićka, koliko neopjevanih gavrana, crvenih glasnika na tim nijemim hrvatskim ruševinama, ne oplakavši ipak nikad posvemašnjeg pada te kraljevine.

Ti gospodski ostaci su plačljivim, slinavim dušicama povod za opetovanje švapskih sentimentalnosti i romantičnih hamletizama, ali mi, ljudi novih poslova i novih zadataka, tražeći nove sile i porast naše energije u dodiru sa snagom hrvatskog historijskog i ladanjskog kraja, mi vidimo u tim tobože tužnim razvalinama titanske opomene naših predaka, primajući od tih gigantskih kostura nauk i polet našem djelovanju, kakvoga nam plitka hrvatska sadašnjost ne može nikako dati. Romantika nama nije ništa drugo no koristan kontakt s energijom hrvatske prošlosti i hrvatske primitivnosti. Ne pesimistički, teatralni gest à la Chateaubriand, nego optimističko djelo za sadašnjost u vezi sa hrvatskom prošlošću. I kod nas, još više no u inozemstvu, lažna modernost uništava energije i značajeve. Da se danas među nama pojavi kakav Zrinjski sa genijem Gundulića i karakterom Marka Marulića, naši razni elementi i elementice, elementići i elementičice dokazali bi mu crno na bijelom da su mlakonje i mediokriteti i kod nas u odlučnoj većini, političkoj i

književnoj, pa da se treba pokloniti glasu većine, glasu naroda, glasu božjem, ergo glasu gluposti.

Oblaci mutni, uzburkani oblaci, a nadesno, prama Ivančici, na puškomet pored glavne ceste, velika gospodska kuća u aristokratskoj savršenosti, žuti ponosni dvor pod zavjetrinom brda i u tišini mirnih, intimnih, nepomičnih borova. To je Lobor, kuća starih Keglevića. Kupio je Židov prije nekoliko godina i preprodao je Židovu. Sadašnji vlasnik parcelira i prodaje zemlju seljacima. Tako dolazi kmet do gospoštijskoga. Prezadužuje se, ali ipak kupuje, zaokružujući svoj uzani posjed. Dabome, kod tog posla ćari najmanje on i prvobitni vlastelin. Kraj tolikih novčanih zavoda kao da još nemamo pravog posrednika između jedne hrvatske klase što propada i druge koja — ako baš ne raste, ipak ne iščezava.

U čudnim slutnjama zakrenuh prama gradu. Nalijevo od puta oranje, nadesno cintorski zid kao uz groblje. Dvor me već gleda i gleda, uplašeno i mirno kao samoubilac. Dvorište — propali cvjećnjak. Fasada u najjednostavnijem Luj-Katorzu sa koketnim balkonom nad ulazom na osam strogih dorskih stupova. Nadesno i lijevo od kapije puste, razbijene oranžerije i zimske bašte bez bilja, razbijenih stakala i otrcanih zidova. Pred ulazom i pod balkonom, desno i lijevo, po jedan kameni stup: to su binjektaši sa kojih junak zajaši i sjaši, binjektaši kao pred konacima Miloša i srpskih propalih vojvoda, te pod čardacima begova i bosanskih aga. Na doksatu dugačka staklena vrata: jamačno iz visokog, otmenog, pustog salona. Pročelje žuto i zeleno kao biskupski đakovački dvor, samo što je to još uvijek barok stroge renesanse. Ulazni hodnik samotan i zapušten kao sve uokolo. U dom se nijesam peo. Bijaše mi ga žao — i njega i mene... Mrtvaca, mrtvog nesrećnika dosta mi je i spolja pogledati. Unutrašnji trulež je svuda uvijek veći, a ima truleža opasnih i priljepčivih... Ima kuća u koje se ulazi zdravim, izlazi poremećenim mozgom... Ima i kod nas kužnih, ludih, opasnih kuća...

A tek dvorište, Bože moj! Pust, gol četverokut, okružen starim, poginulim dvorom. Dvorište napunjeno, nakrcano tolikom tišinom da je ne bi, mislim, mogla istjerati nikakva vašarska buka i vojna glazba. A u toj nijemoj tišini u lijevom uglu zaboravljen bunar kao usred najbučnijeg Pariza u aristokratskom dvorištu plemenitog i starog zamka Clunyja. Na kućnim krilima što čine desni kut, u prvom katu divni, strogi lukovi na dorskim stupovima, trijemovi u romanskom, skoro bizantskom, upravo mletačkom slogu — kao u tišinama kojeg dubrovačkog tužnog dvorišta. A nad loggiama desnog krila, desne plohe, nad crnim i starim krovom paradoksalan, domaći, hrvatski, drveni tornjić kapelice, sav čađav, kao prosjak: misliš kalpak hrvatskog velmože nad odijelom čistog francuskog ili florentinskog kroja. Na prvi se pogled vidi da je taj čudni dom sastavljen od dva glavna dvora sa pečatom prve i dekadentne renesanse i da su ga vjekovi gradili. Sa starog krova preko puta od kapije gledaju me dva otvora upravo dva tiranska oka, i jedno je kao izbijeno i na me škilji. Nešto škripi, kao da se sama od sebe otvaraju vrata. U bunar je nešto pljusnulo, palo i zamuknulo. Teška debela sjena prijeđe preko mog čela i preko dvorišta. Na trijemu, u kapelici, iza debelih, tamničkih zidova dubokog podruma nešto diše, uzdiše i diše. Ta tišina muklo i strašno, sve tjeskobnije i užasnije bunca i duhopiri.

Ta stara kuća je i pred veče čudna i neprijazna kao Lenore, Bijele gospođe i Tuileries Malog kaprala,[78] kao stari, prokleti dvorovi gdje zidovi mrze čovjeka jer ih nauči patiti i govoriti, usisavši, udahnuvši, popivši toliko ljudskih tajana, briga, boli, misli i riječi, toliko ljudskih života, toliko ljudske puste sreće i nesreće. U tim napuštenim, zapuštenim i tragičnim predmetima živi mnogo što nikad ne umire, u tim drevnim i palim kućama suze bez riječi, kletve bez suza, slomljena srca, srca bez odziva i duše bez cilja živu tajanstven, čudan poluživot, osjetljiv u pucanju starih naslanjača i parketa, u raspadanju familijarne materije i u paučinastom, opasnom zvuku

zagonetnih, sakrivenih crvotočina. Čovjek na svom djelu, na svakoj materiji dodirnutoj njegovom pobožnom ili profanom dušom i rukom ostavlja po dio duše svoje i bića svoga, pa ako puževa kućica govori o pužu, kako da stare, prastare kuće budu nijeme simpatičnom uhu i oku? Zato je taj stari gorski dvor pun znakova i ljudskih zvukova. Kroz puste odaje lete čudni, opojni, pokojni mirisi za jekom iščeznulog clavecina, a pauk, jedini stanar bivšeg kontesinog budoara, još ne vjeruje da je sam, jer u tim tišinama čuje kucanje srdaca, škripu i škrgut zuba, mahnito jaukanje uzidano u najdeblji zid, plač prve ljubavne noći kao iz susjedstva, a kada sine hladna zora iza stravične noći u pustome zamku, jedna mahnita, bijela i svilena djevica ostavila je svoje suze na prašnim prozorskim staklima, ginući svu noć u gledanju hladne, zelene mjesečine.

U takvom starom dvoru, negdje u najzabitijem i najstarijem anglosaksonskom parku življaše u bogatim, živim od nesreće i starosti odajama ljubavnik pokojnice, Poeov zagonetni i aristokratski samotnik Usher, čekajući da ga vjetar ludosti sudbine, katastrofe neobične i neobjašnjive, ponese kao orkan, uništivši već kuću njegovu, staru njegovu kuću, simbol njegove tragične, prefinjene i aristokratske duše... Trebaše industrijske, magazinske Amerike, pa da nam iznese svu magiju samotnih, plemenitih duša i plemenitih, usamljenih i unesrećenih domova... Zagonetan, nesrećan mrak pada na posljednjeg Ushera i na prokletu kuću njegovu, prvi mrak pada, pada i na te stare, aristokratske krovove, odakle me gledaju i gledaju dva oka — jedno šuplje i zrikavo — dok nešto jeknu u bunaru, dok kobne vrane grakću sa crnog drvenog tornja i dok pada mrak i tuga s oblaka, sa crnih, sivih lutalačkih oblaka.

Što će biti od te stare, zanimljive i poetične kuće? Ambar sanatorij, oblasna zgrada, bolnica, ludnica, ubožnica, hotel ili drugo moderno i korisno čudovište? Jamačno ništa od toga pa ni ljetna opatija Društva hrvatskih književnika. Ta stara velikašica ne umije više ni prosjačiti. Da sam joj ja posljednji gospodar, prije naše zajedničke

propasti prosuo bih podom baršunastog i crnog salona sve najbolnije cvjetove i parfume zapalio bih na sjaju smaragda i rubina sve zanosne tamjane hašiških i opijumskih krajeva, poubijao bih portrete svojih predaka, i kada bi kroz mračnu trubu prosula ponoć mir i očajnost uzdrhtalom kućom, moj grad bi se pretvorio u krvave Egbatane, u purpurne Neronove noći, i ja bih se sa mojom draganom predao sardanapalskom uništenju, ne ostavivši na jutarnjem zgarištu ni traga od mene i od mog imena.

— A vatrogasci? — pita me sjena, prateći me i zabavljajući otkada nikoga nemam.

— Zlatarski vatrogasci su daleko odavle. Pravo plemstvo treba znati pasti sjajno i u pravo vrijeme kao sunce, i nije aristokracija ne pokazujući pri svom zapadu veličajni prizor kraljevskog planeta pri umiranju. Znati lijepo umrijeti je možda teže no lijepo živjeti. A kad ti se već čini premalo originalna ova romantična imitacija Sardanapala nedaleko od krapinskog suca, u sličnom patetičnom času kupujem balon, zovem na sjajnu zabavu u Lobor, sve moje boemske i aristokratske znance iz Pariza, Balkana i Zagreba, sred garden-partije u parku bacam uz opojne zvuke gramofona i kucanje čaša dinamitom u zrak moje djedovsko gnijezdo, simbol duše moje, i pošto sam već na balonu sa mojom neopisivom kompanijom i ludim "ksindelom" proučio španska sela, Eldorado, Juvencijevo vrelo, zemlju Utopiju, Tresićevu zvijezdu Mars i princip Ništa-Nirvanu, sasvim lijepo se jednog lijepog jutra iskrcamo pred kafanom Zagreb gdje se dakako izvrsno zabavljamo na račun honorara ovog našeg najnovijeg i još nenapisanog putopisa.

Oblaci, hladni, sivi, opasni oblaci, a ja i moja zabavna sjena pod crnogoricom malog parka iza Lobora. Nadesno žubor potoka sa žutim jaglacem i modrom jetrenkom. U parku samo jedan put, u polukrugu, bez klupa i polupanih, izlišnih kipova. Ima li što ugodnije i samotnije od zapuštenih starih gradina, gdje sa granja pada tišina kao tuga sa trepavica? A kad vjetar na mahove prođe

kroz to injasto borovo lišće kao kroz izoštrene živce, zvuk je sasvim drukčiji no kroz indiskretnu bjelogoricu i svira, kao kroz živu kosu, čudnim bolnim i nježnim gudalom preko meke duše. To duva kao ugodnom groznicom, žmarcima, i ugodna malaksalost, umorna sjeta te podilazi, kao da je ovud kroz granje prošao Pan i kao da se s tobom igraju drage, neviđene vile, stojeći ti uvijek za leđima, nevidljive oku i vidljive samo duši i osjećanju te čudne, nježne, intimne, malo sjetne muzike, muzike kroz tiho borovo granje. Ili možda to u granama i nije vjetar, možda to nije drijada, ljubavnica potoka i panskih, pastirskih sanjara? To je jamačno također kakav zalutali loborski zvuk, kakva kontesa ili bjeloputna kneginjica, živući u tuzi vječnog, zelenog hlada kao princeza na onoj slici Burne-Jonesa i šapućući nenadanom posjetiocu slatke, nujne i umorne pričice za koje nema riječi, jer ih može ispričati samo vjetar i bor, u samoći pred večer, u pramaljeće, kada vlada marac vrtoglavac.

Dvor, koketan i vrlo savremen sa pročelja, odavde iz parka sav je crn i mahovinast, a nalakćene, trbušaste, napolje izbočene rešetke na donjim prozorima bulje u vlagu sumraka kao lakeji usnuli bogzna kada, čekajući — bogzna koga...

A borovina — duša — princesa u granju zacvili, zazuji i utihne, negdje jauknu ptica; iz dvora kao škripa, kašljanje; s oranja sapa zemlje, sapa konja i sapa orača, dok na nebu, Ivančici i Oštrcu oblaci, oblaci, oblaci...

Vraćam se cestom, tronut kao na tragedije u dobrom kazalištu. Za mnom u borovima tužnim i mirnim kao ravenska crnogorica žuti, crni, nesrećni Lobor. Iza duga snivanja zapadnem u razgovor sa svojom sjenom.

— Sada razumijem zašto Srbi nemaju romantike. Osim manastira, carskih zadužbina, kamo hodočasti ogorčeni Đura Jakšić kao mi na hrvatska gospodska proštenja, nemaju oni nikakve vidljive i žive veze sa prošlošću. Narodna pjesma ne da se tako lako kontrolirati kao živa tradicija naših dvorova i naših starih porodica.

— Šteta što nemamo uspomena, memoara, savremenih romana, točnih kulturnih i socijalnih podataka ove zemljice što odoli Turcima iza pada Balkana i Ugarske. Ta junačka gospoda bijahu jamačno — barem tu u Zagorju — spartanska i jednostavna.

— U Engleskoj ima karuce prva Elizabeta; naše je plemstvo živjelo dakle kao Englezi prije Shakespearea. Ono je uostalom odigralo narodnu svoju ulogu odlaskom turskim sa našeg trojedničkog zemljišta. Mejdani sa Turcima, onda pijanke, pinte, pretvaranje junaka u dvoranina i spletkara, pretvaranje hrvatskog ustavobranitelja u bečkog ili peštanskog prišipetlju. Krajem XVIII vijeka već je naše visoko plemstvo u većini za hrvatske heroizme izgubljeno, i Šenoa to izvrsno opaža u *Diogenesu,* crtajući prilike po običaju odviše optimistično.

— Danas je naše plemstvo, nekad jedini neslomljivi branilac Hrvatske, većinom tuđinski izmećar. Demorališe se i propada, jer ne ide sa duhom sve slobodnijeg naroda i duhom vremena kao plemstvo englesko. Politika je bludnica, reče nekome grof N. Politika je — grof N., bude mu odgovoreno.

— Eh, ni evropska sačuvana aristokracija nije bogzna šta. Izvana huj, iznutra pfuj. Čitaj Meredithovu divnu i satiričnu analizu engleskog sira u *Egoistu,* i aristokratski egoist će ti se zgaditi, prem je prvi gentleman i prvi kavalir one grofije. Potocki gubi dva milijuna na bečkim kockama, markizu Morny malo te ne linčuju zbog pokvarenosti u pariskom najpokvarenijem varieteu, a šta da reknemo za lovce amerikanskih milijarda i za plemićku aferu Moltke — Harden?

— Dok naši tu na djedovini propadaju, knez Hohenlohe eksploatira zagorske ugljenike, Schaumburg-Lipe drži pol Podravine, a Turn-Taxis šume Gorskog kotara.

— Kod tolikih ne opisa nitko potpunije agrarne i socijalne zagorske krize. Kovačić je odviše mlad, pa odviše pravnik, romantik i strančar. Đalski vidi u Zagorju tek veselu, melankolijsku, tužnu i

zabavnu šljivarsku uspomenu, intimnu i sasvim domaću, personalnu. Leskovar pozna samo pejzaž, pa dušu srednje nove klase, ne poznavajući vlastele, naročito sitnije kao Đalski i seljaka kao Kovačić.

— Plemstva, pravog hrvatskog i rodoljubivog više nemamo, a jakog i kulturnog građanstva u oskudici trgovine i industrije još ne stvorismo. Srbi barem imaju mladu i svjesnu trgovačku klasu, koja je danas kod njih aristokracija, vođa narodni. Tko pomože Dositiju, Vuku, Karađorđu? Trgovci. Kako se obogatio knez Miloš? Kao trgovac. Tko je osnovao Srpsku banku, zemljoradničke zadruge, ostavio tisuće Srpskoj matici, Akademiji, prosvjetnim svrhama? Trgovci. Beogradski milijunar Luka Ćelović zapisao je već sada, za svog života kao Carnegie sav svoj kapital Beogradskom univerzitetu. A tko je vođa srpske propagande u Herceg-Bosni? Jeftanović i Šola trgovci.

— Ali kakav je trgovački moral? Pojam časti i ponosa tu gine pred labavim moralom ma kako stečenog imetka. Prava aristokracija je uvijek etičnija od buržoazije, naročito industrijske i novčarske. Usporedi Corneilleovog Cida, uzor aristokracije, sa sitnim, filistarskim Molièreovim građaninom-plemićem, sa Pickwickom, Homaisom i Gospodinom Prudhommeom (Mudricom).

— Nismo heroji, jer to nije više nužno kao u tamnim krvavim vjekovima. Moral pak plemstva bijaše obično — kao i njegova plemenitost — tek na papiru. Rolandi, Zrinjski i Miloši izginuše, a kukavice, kao uvijek, živi ostadoše. Više je sjajnih, najsjajnijih naslova stečeno dvorskim, sužanjskim i udvorničkim uslugama no junačkim, vladarskoj zavidnosti sumnjivim djelima. Rufijan i dvorski laskavac više se i u stara vremena svidje vladarima od vjernog Kenta i od budala što istinu govore. Bayardi vazda izgiboše, a ostadoše dvorski dobavljači "minjona" i metresa, kekeza, peza i milosnica. Visok jedan plemić u Versaillesu imađaše visoku plaću samo kao čuvar kraljevske "noćne stolice", "noćne vaze"...

— Sasvim je tako. Ako danas imamo raznih pobarunjenih novčara kao Rothschild, u XVI vijeku vidimo plemićke trgovce kao Mlečani, naši dalmatinski patriciji i Fugger u Nürnbergu. Trgovačka kuća Medici postane vladalačka, i na jednoj Medicejki, proslavljenoj kistom Rubensovim, vidimo najslavniju krunu svijeta, krunu Francuske. Djed konzervativnog vojvode Saint-Simona bijaše običan konjušar.

— Klevetani moral naših dana ipak je tolerantniji i humaniji od časti militarističke, dvoranske i kapitalističke, jer je to moral rada, žilavog i tvrdog posla — labor improbus! — posao sa velikim dužnostima, velikim naporima i skromnim, poštenim nagradama. To je moral motike, laboratorija, tvornice i pera, moral one radine i neumorne Evrope, koja je danas po radu, radu i samo radu još uvijek čuvarica prometejskog ognja.

... Na putu me zatekla već noć, hladna i svijetla noć. U grabi mangupska svinja, cinična, ali ukusna i korisna životinja.

Na planini snijeg kao aristokratski hermelin na starinskom ćurku.

Zemlja, tamna i teška, zemlja čuva tamno, teško ćutanje.

A nebo, gora, Babonićev Oštrc, noć i zemlja u oblacima, tamnim, teškim, nujnim oblacima.

Zbogom, Lobore, stari, plemeniti, nesrećni Lobore!

Zagreb i Zagrebi

Netko je rekao da je Zagreb ugodan samo kao zabranjeno voće, kao limunada Stendhalove Napuljke. To je živa istina. Kad ne mogah boraviti u tome gradu — bez kojega uostalom ne mogu biti, mada on može biti i bez mene — čeznuo sam za Zagrebom kao Hrvat za Hrvatskom, kao vojnik za civilom, kao uznik za slobodom. Sada kada se mogu ovdje kretati kao svaki peštanski agent, kada vidim da sam tu tuđinac kao toliki Zagrepčani, sada mi je Zagreb dosta dosadan. To je sasvim prirodno. Nakon Pariza, pa i nakon Ženeve i Beograda, Zagreb je provincija i još nešto gore! Živjeti se da na selu i velegradu. Zagreb nije selo, a nije ni velegrad, pa je zbog toga tako dosadan, tako silno dosadan, te se tu ljudi iz dugočasice čak ubijaju.

Taedium vitae, moeror Zagrabiensis,[79] *spleen* zagrebački, naročito kad zaintače vječna ta zvona, kad dosade i novine u kafani, pa se bulji na ulicu u kišu i u ista poznata lica na kojima čitaš vječno jedno te isto s prekrasnom nadom da ćeš se i na Mirogoju u njihovom društvu jamačno dosađivati. Samo ono su dani koji nisu svakidašnji. Zato nisu pravi dani svakidašnji dnevi zagrebački, pa se ljudi naročito ovog ljeta ubijaju da bi prekinuli taj "o, kako svakidašnji život!"

Zagreb nije jedan grad, upravo jedno selo. Najprije je tu Grič — Gornji grad, pa Kaptol, onda Donji grad, imajući zasebnu fizionomiju i poseban život s posebnom arhitekturom. Kao u starim, mrtvim gradovima, u Gornjem gradu se samo stanuje. Tamo nema ni amala (nosača) ni fijakera; nema ni jedne veće gostionice i postoji samo jedan veći bakalski dućan. U Veneciji nije veća tišina. To je stari, pravi, aristokratski Zagreb, ali tek svojom arhitekturom, dok starih hrvatskih koljenovića tu gotovo i nema. Od historijskih porodica imaju tu još svoje dvorove samo Jelačići, Rauchi i Kulmeri.

Dajmo još nekoliko starih i poznatih domaćih imena kao Mažuranić, Mihalović, Špun, Rakovac, barun Turković, Pongrac, Hatz, Schauff i sve ostalo je došljak, činovnik. Na Griču je jedna jedina kafana, nekad kafana Šenoe, Rakovca, Kurelca i Bogovića, danas prazna, ako i najljepša u Zagrebu položajem, dok te prazne gornjogradske ulice više ne ore gromkim glasom Ognjana pl. Štrige, pa odjecima koraka Ivana Mažuranića, generala Filipovića, Ilije Guteše, povjesničara Kukuljevića. Od učitelja i majstora naših ostade vjeran Gornjem Gradu tek Ivan pl. Zajc i Franjo Marković. Ni gričkog orla nema već davno. Samo toranj sv. Marka, kralj mrtvih stvari — da upotrijebim barresovsku retoriku Iva Vojnovića — bdi kao njegov mletački kolega nad kućama u starom stilu i nad stanovništvom bez ikakvog stila. I dom Frankapana prestaje biti konviktom "plemića". Grič nije više feudalan, ali nije ni moderan, demokratski. Ti stari dvorovi ladanjskog plemstva i izumrlog građanstva većinom su kancelarije i birokratski stanovi. Aristokratsko hrvatsko gnijezdo bez aristokracije. Odlaskom kazališta u Donji grad izgubio je Grič posljednji ostatak svog aktivnog narodnog života. Jedino još sabor... Ali i sabor... Iza ovih ferija neće Grič imati više liceja ni gimnazije. Stara naša gimnazija zaboravit će da bijaše akademija, zaboravit će i na nas, đake svoje, što imađasmo katehetom još Nagela-"Naglića" i njegove kaljače... I tako će još više opustjeti Grič, Grič Tome Erdedija, Zlatarovog zlata, srpanjskih žrtava,[80] probuđene ustavnosti Trojedne Kraljevine i napunjenih sova u prirodoslovnom muzeju.

Pa ipak, ima li Hrvatu ljepšeg mjesta na svijetu od toga brda, od tih starih kuća i domaćih zakutaka, kada noću nema na Griču nikakvog tona koji bi smetao skladu dojma? Pod brijegom u beskrajnosti svjetla novi Zagreb u mraku kao čaroban san u dnu vode, svud uokolo vidici rodne zemlje sa srebrnim pojasom Save, a na mjestu gdje snivate i slušate historijsku pouku mjesta danju žalosnog i vječno parodisanog, nošahu se istim mislima i zanošahu istim zanosima Gaj i ostali lučonoše Đalskovog *Osvita...* Kao izvjesna

tjelesa električnu struju, tako izvjesnim budnim dušama istaknuta historijska mjesta donose iskru zapretanu u njima. Idite noću na Grič i kao iz misterijskog fonografa čut ćete pouku toga grada, te zemlje, toga naroda, vidjet ćete gričke duhove: kraljeve i banove, izdajice i mučenike, prokletnike i budioce. Vaša duša, u dodiru sa samom sobom u prošlosti, s predačkom dušom, ojačat će kao izraz cijelog historijskog životnog niza i principa, izgubivši slabost efemerne pojedinačnosti i primivši u sebe sve osjećane energije kolektivne prošlosti. Tako dugo dok nas može revoltirati revolta Matije Gupca i zanositi žrtva Zrinjskog i posljednjeg Frankapana, oni nisu mrtvi i žive u nama kao dijelovi probuđene naše energije. Koji nemaju sposobnosti da se u dodiru s historijskim mjestom, živim simbolom kontinuiteta narodne vitalnosti, intuitivno okoriste s energijama što odovud izviru, ne mogu nikad postati nastavljači kolektivnog i historijskog determiniranog nacionalnog zadatka.

Nema više ni nje na lijepom Strossmayerovom šetalištu: — barunice Buratti-Vranyczany! Divni svoj dvorac,[81] građen u stilu aristokratskih francuskih "hotela", ostavila je velikaškim darežljivim pokretom gradu Zagrebu. Ne bijaše lijepog proljetnog dana a da nije sišla sa svog dvora, nekad kraljevskog, šetajući svoju gospodsku i milosrdnu starost na tom najaristokratskijem i danas najplebejskijem zagrebačkom vidiku. Iza grofice Sermage i barunice Kušlan ostavi zauvijek stari Grič i ta aristokratska hrvatska stara filantropska dama, te od mnogobrojnog hrvatskog plemstva čuvaju predačka slavna ognjišta još samo kontese Jelačić i stara gospođa bar. Rauch. Naše slavno i junačko, sabljom a ne dvorskom lakejskom službom proslavljeno plemstvo, samo onda napreduje kad ide s potrebama zemlje i naroda, ne zatajujući svog hrvatskog značaja. Propast naše aristokracije ide toliko usporedo s njenim odnarođivanjem te se ne zna je li to propadanje uzrok ili posljedica nacionalnog indiferentizma.

Kaptol, nekad antagonist Griča, drugi je stari Zagreb sasvim zasebnog života i obilježja. Tu je središte naše crkvene aristokracije koja je bogata ako i ne svemožna kao prije, dok je svjetovno naše plemstvo ostatak ostataka. To crkveno plemstvo se drži jer nije birano po rodu i jer se rekrutira iz narodnih, najviše seljačkih i malograđanskih, iz demokratskih redova. Kažu da Kaptol posjeduje pol milijarde. To je najveći hrvatski kapital i nema sumnje da se njime koristi svećenstvo više no narod koji ga pokloni crkvi. Vjerski, katolički interesi su danas u Hrvatskoj jedini novčano očuvani mada je kapital najmanje potreban baš za religijske interese...

Dok Grič ima sasvim birokratski, a Kaptol sasvim sacerdotalni karakter, u jezgri sasvim različit ako i ne oprečan Donji grad, novi Zagreb je pravi moderni grad, grad rada, prosvjete i trgovine, treći Zagreb, grad redakcija, demonstracija, tvornica, vojarna, banaka i radništva. U Gornjem gradu, kod Matejnice,[82] nalazite u prastaroj kući s tramovima, vinjagama i pticama po kavezima starinsku gostionicu u stilu XVI i XVII vijeka poput nekih kućica u staroj Novoj vesi, a u Ilici i na donjogradskim trgovima imate kafana i hotela s komforom i poslugom najmodernijeg Beča i Berlina. Sav čar Zagreba dolazi od tih kontrasta između Zagreba i idilskih sela (sv. Duh, Horvati, Trnje) u gradskoj općini što s predgrađima i silnim ljetnikovcima u Tuškancu, na Pantovčaku itd. stvaraju posebni, četvrti Zagreb.

Sav čar, ali i sav unutrašnji antagonizam toga grada dolazi od te pocijepanosti, simbolisane u Griču, Kaptolu i Donjem gradu. Grič je tradicija, ali mrtva tradicija, bez predstavnika hrvatske narodne historijske revolucijske misli. Kaptol je sjedište privilegisane, bogate kaste, kojoj mogu ali ne moraju biti identični interesi stališki i konfesijski sa narodnima. U Donjem gradu također ne vlada hrvatska narodna misao. Trgovina nije u našim rukama. Promet je mađarski. Prosvjeta je pod nadzorom vlade, dakle nije slobodna i sasvim autonomna. Radništvo, dakle veliki dio puka, narodno je

doduše osjećanjem, ali internacionalno socijalističnim odgojem, osjećajući se — kao plemstvo i veći dio svećenstva — najprije stališem a tek onda narodom.

Prema tome Zagreb nije čisti hrvatski grad. Grič je hrvatski tek prošlošću, Kaptol vjerom, a u Donjem gradu je hrvatstvo spalo tek na dva-tri novčana zavoda, prosvjetu i malograđane. Zagreb je nekakvo središte tek kulturno i politički, pa da to nije, postao bi veliko selo kao Kaniža. Taj grad nema stališa, aristokracije i imućnog građanstva, koji bi kao slobodna narodna elita davao ton i iz središta vodio narod. Zbog toga danas narodnu borbu i hrvatsku misao ne reprezentira Zagreb, već selo i provincija. Dodir s hrvatskim ladanjem povećava a život u Zagrebu umanjuje naše individualne nacionalne energije. To priznanje je žalosno iz pera zagrebačkog pripadnika što se zagrebačkim prirodnim i historijskim ljepotama tješi u užasnoj razrovanosti i anarhiji ovdašnjeg javnog i socijalnog života. Ja i mnogi moji vrlo inteligentni znanci smatramo se tuđincima u tome gradu tuđinskih utjecaja u kojemu Hrvati tek služe kao činovnici, popovi, vojnici ili radnici. U Zagrebu ne vlada danas ni tradicija ni moderni hrvatski demokratski nacionalizam. Nema ni jedne velike zajedničke misli koja bi sve Zagrepčane stvarala ćelijama jednog jedinstvenog organizma, već sva ta pojedina tkanja vegetiraju posebnim životom, kao posebne, anarhijske ćelije u tijelu što trune, što se raspada. Ta disharmonija i oskudica moralnog jedinstva otrovala je i duše, pa mnogi postadoše — kako je već ovdje kazano — ili očajnici ili cinici, te vidimo u ovom polukulturnom, žalosnom gnijezdu pojave kao u centrima kulturama zasićenim, pojave ludosti i samoubijstva, spleena i životne site iznemoglosti, što nas ovog nesrećnog ljeta užasavaju pod ovim blijedim, vječno zamagljenim i očajnim vulkanskim nebom neuropata i samoubilaca. Očajna nemoć polugrada, polukulture, poluljudi, poludruštva, koje se u nekim svojim pojavama zove "polusvijet". Antisocijalni nagon, beskrajni egoizam je posljedica takvih prilika u kojima se slabije

dobre duše razočaravaju, a zanos i polet se guši u sveopćem sitničarstvu. Pa onda, dodajmo još k tomu politički momenat...

Da sam statističar, vrlo lasno bih dokazao da sve krize socijalnog života u Zagrebu idu paralelno s našim nacionalnim krizama. Čitalac me razumije. Zakračunajte zdrava čovjeka u luđačku ćeliju i on će svisnuti, sići s uma. Pada u oči da u posljednje doba s cinizmom i sveopćim indiferentizmom raste u Zagrebu upotreba njemačkog jezika. Danas već švapčare i oni što prije desetak godina smatrahu javno švapčarenje sramnim atentatom proti hrvatskom zagrebačkom karakteru. Kako je hrvatstvo jedina misao što može ujediniti u ideji rada i sloge ovu našu anarhiju, smatramo glavnim njenim krivcima sve one koji se ogrešuju proti tome načelu. S tog vidika kao osvjedočeni i tolerantni liberalci nikad ne bijasmo antisemite kako nas krivo prikazuju mladi cioniste, već smo proti svima onima koji naš narod znaju tek eksploatisati i od naše zemlje živjeti radeći istodobno proti toj zemlji i tome narodu. Mi smo dakle antisemite onoliko koliko smo antihrvati i koliko i među kukavnim Hrvatima nalazimo dušmana svoje zemlje i naroda.

U našem društvu nema osnovnoga društvenoga načela prema kojemu se u drugim narodima prosuđuje vrijednost rada i pojedinaca, pa tako je Zagreb lišen socijalne etike i mjesto u kojemu ništa, ama baš ništa ne kompromituje. Kod općeg prosuđivanja vrijednosti pitat će Francuz, Nijemac ili Englez prije svega: u kojem je odnošaju izvjestan čovjek ili djelo s nacionalnim ili demokratskim idealom i korišću Engleske, Njemačke, Francuske. Lišeni takvog kolektivnog načela i idealnog mjerila, Zagrepčani žive bez osjećaja za vrijednost djela i osoba u nekakvoj amoralnoj, nekritičnoj i anarhijskoj atmosferi, poznavajući tek vrijednost kao novac, ne poznavajući sila kao što je dostojanstvo duha, srca i značaja. Ne može se zamisliti nezgodnija sredina za razvitak višeg čovjeka! U takvim nesrećnim, polutanskim prilikama osposobljava i preporučuje se za život samo očajni, u nebo vapijući mediokritet,

dok je svaka etička i intelektualna superiornost kao nešto suvišno, abnormalno i neprirodno. Naša "kultura" je kult nekompetencije i najobičnije običnosti. Ovdješnji smijeh nije smijeh superiornosti, već smijeh glupana Turgenjevljeve Rusije. Otud tragika odabranih duša među tim hrvatskim krasnicima. Otuda dolazi te se finiji dusi povlače u ironijski, sarkastični zakutak kao Ante Starčević propadajući kao Radmilović,[83] doživljujući pogrebe kao Harambašić, živući poput Pilara, I. Tkalčića, Nodila usred "kulturnog" grada koji o njima nema ni pojma ili isčezavajući bez traga za nas kao Imbro Tkalac i novinar Selak. Tek mi, mlađi, siti te diktature Gospodina, Veleučenog Gospodina Glupana, pokazasmo Mu zube i još ćemo Mu ih dadne li bog pokazati, Njemu i njegovom milom kolegi Velemožnom Gospodinu Hulji! Razvitak superiornih, viših individua od kojih živi kultura i narod, jedini je cilj svakog pravog društvenog uređenja. Kod nas je obratno, ali novo pokoljenje, koliko ga znam, neće se dati utući i premlatiti kao Kovačići i Radmilovići. Dosta nas ubijaše Veleučeni Gospodin Glupan i dragi njegov svemoćni kolega Velemožni Gospodin Hulja.

Jer pored tih tolikih i takvih Zagreba ima još jedan Zagreb, hrvatski kao gričke tradicija, zanosan kao tornjevi nove katedrale, domaći i narodan kao krasni zagrebački pejzaž, zdrav kao divna okolica zagrebačka. To je Zagreb što radi, što se muči, što trpi, sto ne očajava i čeka, što Zagreb danas čini Zagrebom: svjesna hrvatska demokracija zagrebačka, prava Hrvatska u Zagrebu. Ni na bijelom hljebu ona neće očajati. Ustreba li, znat će i ginuti u neodgodivom času za veliku stvar. U svakom slučaju — znat će za nju živjeti.

Obzor, 28. 7. 1912.

Pečalba, 1913.

Bilješke

[1] Blažen tko bdi i čuva svoje odijelo, da ne bi hodao go, pa (ljudi) vidjeli sramotu njegovu.

[2] Ferdinand Brunetiere (1849-1906) — francuski kritičar, protivnik posvemašnjeg povjerenja u znanost

[3] Theodore Banville (1823-1891) — francuski književnik

[4] Giacomo Leopardi (1798-1837) — talijanski književnik

[5] Charles-Augustin Saint-Beuve (1804-1869) — francuski književnik

[6] Nitko se ne šeće nekažnjeno pod palmama, a ljudi svakako drukčije misle u zemlji u kojoj žive slonovi i tigrovi.

[7] Theophile Gautier (1811-1872) — francuski književnik, predstavnik romantizma i teoretičar *l'art pour l'art*

[8] Apulej (114-184) — rimski pisac, autor *Zlatnog magarca*

[9] Lukijan (125-180) — grčki satirički pisac

[10] Felicite Robert Lamennais (1782-1854) — francuski pisac, svećenik koji je propovijedao kršćanski socijalizam

[11] Arthur Schopenhauer (1788-1860) — njemački filozof

[12] Joseph de Maistre (1753-1821) — francuski filozof i diplomat

[13] Alphonse de Lamartine (1790-1869) — francuski književnik i političar

[14] Eugene Scribe (1791-1861) — izuzetno plodni francuski komediograf

[15] William Makepeace Thackeray (1811-1863) — engleski pisac, autor realističkih romana

[16] Henry Wadsworth Longfellow (1807-1822) — američki književnik

[17] Honore Daumier (1808-1879) — francuski slikar, najveći grafičar i satiričar XIX stoljeća

[18] Pierre Jean de Beranger (1780-1857) — popularni francuski pjesnik domoljubno socijalne orijentacije

[19] Alfred de Musset (1810-1857) — francuski pjesnik, dramatik i pripovjedač

[20] Prosper Merimee (1803-1870) — francuski pisac, autor tobožnjih hrvatskih balada *La guzla*

[21] Alfred de Vigny (1797-1863) — francuski pjesnik

[22] Charles Leconte de Lisle (1818-1894) — francuski književnik

[23] Ideal je ono što je bilo priroda.

[24] Jens Peter Jacobsen (1847-1885) — danski pripovjedač

[25] Philipe Auguste Villiers de l'Isle-Adam (1838-1889) — francuski književnik

[26] Peter Altenberg (1859-1919) — austrijski pjesnik

[27] Hectore Berlioz (1803-1869) — francuski skladatelj

[28] Aristofan (oko 446-389) — grčki komediograf

[29] Gugliemo Ferrero (1871-1943) — talijanski sociolog i povjesničar, protivnik fašizma

[30] Eugene Delacroix (1798-1861) — francuski slikar

[31] Paolo Veronese (1528-1588) — talijanski slikar

[32] Nicolas Poussin (1594-1665) — francuski slikar

[33] Pierre Joseph Proudhon (1809-1865) — francuski socijalist

[34] Walter Pater (1839-1894) — engleski teoretičar umjetnosti

[35] Jules Barbey d'Aurevilly (1808-1889) — francuski književnik

[36] Novalis (pravo ime Friedrich von Hardenberg) (1772-1801) — njemački pjesnik

[37] James Abbott McNeill Whistler (1834–1903) — američko-engleski slikar

[38] Alfred Rethel (1816-1859) — njemački historicistički slikar

[39] Camille Corot (1796-1875) — francuski slikar

[40] Ralph Waldo Emerson (1803-1882) — američki filozof

[41] Giosue Carducci (1835-1907) — talijanski pjesnik

[42] Aishil — Eshil, grčki tragičar

[43] Stihovi u prijevodu Ante Jurevića glase:

> Dobroćudni, mirni čitaoče,
> Kome srce trezvenošću bije
> Baci ovu knjigu, vedra nije,
> Iz nje sjeta i razvrat se toče.

[44] Magnus Parens — veliki otac

[45] William Wordsworth (1770-1850) — engleski pjesnik

[46] Nicolas Lenau (1802-1850) — austrijski pisac

[47] Friedrich Holderlin (1770-1843) njemački pjesnik

[48] Torquato Tasso (1544-1595) — talijanski pisac

[49] Gerard de Nerval (1805-1855) — francuski književnik

[50] femina cloaca multorum diabolorum — žena kloaka mnogih đavola

* Ime Lemonnierovog klasičnog "bildungsfilistra"

** Kamen sa posvećenom vodom na ulazu kat. crkava

[51] Ach, wir werden hienieden in die Hohe geworfen gleich Fallsüchtigen — Ah mi se ovdje trzamo uvis kao da imamo padavicu.

[52] Nichts ist ein grösserer Beweis ... — Ništa bolje ne dokazuje koliko su općenito ljudi postali profinjeniji od općenito rastuće dosade.

[53] Heautontimorumenos — samomučitelj

[54] Et vidi mulierem sedentem super bestiam coccineam, plenam nominibus blasphemiae — I vidjeh ženu gdje sjedi na životinji grimizne boje, punu pogrdnih imena.

[55] Pierre Loti (1850-1923) — francuski romanopisac

[56] Octave Mirbeau (1848-1917) — francuski književnik

[57] Matthias Grünewald (oko 1455 ili 1470-1528) — njemački slikar

[58] Lucas Cranach (1472-1553) — njemački slikar i grafičar

[59] Jose Maria de Hérédia (1842-1905) — francuski pjesnik

[60] Životni nazori mačka Murra, naslov jedne priče E. T. A. Hofmanna

[61] in pulicis morsu Deum invocavit — kad ga je ugrizla buha, pozvao je u pomoć boga

[62] Pierre Puvis de Chavannes (1824-1898) — francuski slikar

[63] Gustave Moreau (1826-1898) — francuski simbolistički slikar

[64] ... lui, l'Episcopal / Qui frappa comme à coups de crosse le silence! — onaj, koji je poput biskupa ošinuo tišinu

[65] Dante Gabriel Rossetti (1828-1882) — engleski slikar i pjesnik

[66] Claude Prosper Jolyot de Crebillon (1707-1777) — francuski pisac frivolnih romana

[67] Choderlos de Laclos (1741-1803) — francuski pisac

[68] Auguste Comte (1798-1857) — francuski filozof, osnivač pozitivizma

[69] Gottfried Wilhelm Leibnitz (1646-1716) — njemački filozof

[70] Alexander Pope (1688-1744) — engleski književnik

[71] U prijevodu Dragutina Tadijanovića:

Raskreveljene maske, kljaste sjene
Ja samo vidim na zemlji, i ne znam,
Il' ludnica je ili bolnica

[72] Sanjam o antičkom otoku, / O grčkom otoku s imenom od čistoga zlata, / Otvorenom – ruža – na plavetnilu / Nekog jonskog mora.

[73] Kada se prisjetim te noći u kojoj sam morao ostaviti mnogo toga meni dragog, i sada mi suze klize iz očiju (Ovidije: *Tristia* I, 3)

[74] O blažena samoćo, o sama blaženosti! (lat.)

[75] ***Harum - farum - larum - hedervarum*** - igra riječi bez pravog značenja, aluzija na zloglasnog bana Khuena Héderváryja (1883-1903)

[76] Sunce je bolesno / I Pompadour također / To je samo prolazno / I jedno i drugo će ozdraviti.

[77] 29. svibnja 1903. godine ubijeni su srpski kralj Aleksandar Obrenović i njegova žena kraljica Draga, u puču kojega je vodio kapetan Dragutin Dimitrijević Apis, nakon čega na vlast dolazi dinastija Karađorđevića.

[78] cara Napoleona Bonaparte

[79] Umor od života, mrzovolja zagrebačka (lat.)

[80] Žrtve sukoba iliraca s vojskom prilikom demonstracija na Markovom trgu 29. 7. 1845. (15 poginulih i 30 ranjenih).

[81] Danas gradska palača Dverce.

[82] *Matejna* – stara krčma srušena početkom 20. stoljeća.

[83] Junak istoimenog romana K. Š. Gjalskoga.

Rječnik

abonos (grč.) – ebanovina, crno tvrdo cijenjeno drvo
abrege (franc.) – sažetak, skraćeno
Adam Kadmon – u Kabali: prvotni čovjek, koji iz očiju zrači zrake svjetlosti; prvotna duša koja sadrži sve ljudske duše
Adonis – prelijepi mladić iz grčke mitologije
afiša (franc.) – plakat, oglas
Ailinon (grč.) – refren u starogrčkoj tužbalici, uzvik tuge
anahoretski (grč.) – pustinjački, isposnički
angelus (lat.) – večernja i jutarnja molitva (Anđeo gospodnji navijestio Mariji)
Anhis – Anhiz, u grčkoj mitologiji kralj Dardanski, Enejin otac, Afroditin ljubavnik
arcidemon – u Bibliji vođa paklenih demona (pandan arhanđelima, vođama anđela)
argatovati (grč.-tur.) – nadničariti, kulučiti, teško raditi
arivizam (franc.) – nametljivost, skorojevištvo, guranje, laktašenje
asfodelski – asfodel je kod Homera biljka na poljima podzemnog svijeta, "cvijet smrti"
Asmodej – u iranskoj mitologiji, jedan od sedam zlih duhova. Spominje se u biblijskoj knjizi o Tobiji kao demon protiv kojeg se bori arhanđeo Rafael.

Baedeker (njem.) – Bedeker, knjižica s opisom nekoga kraja ili grada, služi kao vodič na putovanjima (prema imenu njem. nakladnika Baedekera)
Bag – grad Karlobag
bagoš (mađ.) – loš duhan
barnumština – pretjerana reklama, pretjerivanje; prema Barnumu,

vlasniku velikog cirkusa
betek (mađ.) – bolest
biljega – madež
biljur (tur.) – kristal
binjektaš (tur.) – veliki kamen s kojega se uzjahuje na konja
Bromios – epitet boga Dioniza (Bakha), sa značenjem "bučan", "žestok"
bukoličan (grč.) – pastirski, idiličan
bulješ – slatkovodna riba, balavac, babak

cabotin (franc.) – putujući glumac, komedijaš
chateau (franc.) – dvorac
Cincari – etnička skupina romanskog porijekla u Srbijji i susjednim zemljama, Vlasi, Aromuni; nomadski stočari i trgovci; prema stereotipima smatra ih se škrtima (poput Židova)
cipres – čempres
clavecin (franc.) – glazbeni instrument, preteča klavira
Cluny – mjesto u Burgundiji, u istočnoj Francuskoj, poznato po benediktinskom samostanu
commis-voyageur (franc.) – trgovački putnik

čičerone (tal.) – turistički vodič; preneseno: nametljivac, dosadnjaković
člabekovati (njem.-kajk.) – brbljati, natucati njemački

ćalov – budala, luda

dahira (tur.) – daira, vrsta malog bubnja s praporcima
dajdalski – dedalski, pridjev prema Dedalu, Ikarovom ocu
dandy, dandyzam (engl.) – gizdelin, kicoš, pomodar
der vaterländischen Litteratur (njem.) – domovinska književnost
dernier cri (franc.) – zadnji krik (mode)
dešpet (tal.) – inat
doctor iuris (lat.) – doktor prava

dodola – Dodola je slavenska boginja kiše i Perunova žena, zbog čega se u južnoslavenskim zemljama izvodi dodola, ritual zazivanja kiše u vremenima suše
dofinejski – pridjev prema mjestu Dauphin u francuskim Alpama
doksat (tur.) – izbočeni dio prostorije
drijade (grč.) – u grčkoj mitologiji šumske nimfe
Dzeus – Zeus, vrhovni grčki bog

Egbatana (Ekbatana) – antički grad u Medijskom i Perzijskom carstvu, danas Hamadan u Iranu
egipan (grč.) – jedan od pratilaca boga Pana
ekscelsiorski (lat.) – uzvišeni, sjajni
Eleutherios (grč.) – jedan od epiteta boga Dionizia, "osloboditelj"
enklisij (grč.) – mjesto gdje udari grom
epatirati (franc.) – izazvati čuđenje, divljenje; zapanjiti, zaprepastiti
Ereb – grčki bog tmine; podzemni svijet, pakao
ergo (lat.) – dakle
Eudemon (grč.) – dobri duh

facirend (njem.) – nezaposlen
fačuk (mađ.) – vanbračno dijete, kopile
falot (franc.) – vucibatina, danguba
fanfaron du vice (franc.) – hvalitelj poroka
Feb – jedan od pridjevaka boga Apolona, "sjajni", "blistavi"
figurantica (lat.) – statistica, glumica koja glumi sporednu ulogu
filistar – malograđanin; uskogrudan čovjek, licemjer
fiži (kajk.) – u kući (*f hiži*)
flanerija (franc.) – skitanje, lutanje, tumaranje
fundati (prema tal.) – upropastiti, uništiti
furtimaš – nadimak hrvatskim klerikalcima od početka 20. stoljeća kada su osnovali svoju stranku; *furtim* latinski znači "kradom", "tajno", a nadimak su dobili jer su od biskupa Strossmayera kradom dobili potpis podrške

galge – vješala
garden-partija – vrtna zabava
gepčiti (kajk.) – ukrasti, "zdipiti"
gimnosofista (grč.) – gimnozof; stari naziv za indijskog filozofa-isposnika (grč. *gymnos* – gol)
glebae adnexus (lat.) – "vezan za zemlju", kmet, neslobodni seljak
gnostik (grč.) – pristaša gnosticizma, ranokršćanske sekte koja je s kršćanstvom sintetizirala vjerovanja iz židovske i helenističke tradicije i dualizam

hartija – papir
hijacint – vrsta dragog kamena,rubin (pored drugih značenja)
hincati se (kajk.) – šaliti se
hotel-garni (franc.) – hotel bez restorana, jeftino prenoćište
humbug (engl.) – prevara, obmana, glupost, besmisao

iluminatski – iluminati su "prosvijeljeni", pripadnici tajnog društva sličnog masonima
in deum absconditum (lat.) – skrivenom u bogu
inuš (mađ.) – sluga
izmećar – ulizica, pripuz, sluga
izvjedljiv – radoznao

jagnjed – vrsta drveta, crna topola
Jakhos – epitet boga Dioniza (Bakha), "bakljonoša"
Japet – u grčkoj mitologiji jedan od Titana, sin Urana i Geje, otac Prometeja, Epimeteja, Atlanta i Menetije
japica – tatica
jopec (kajk.) – majmun
junker (njem.) – plemić-zemljoposjednik, sitni plemić
juričica – ptica iz porodice zebi
jury (engl.) – žiri, vijeće
Juvencij Celz – starorimski pravnik iz I. i II. st. n. e.

kabalistika – nauka o kabali, srednjovjekovnoj židovskoj mistici; tajna nauka, tajanstvenost
Kakodemon (grč.) – zli duh
kalcedon (grč.) – vrsta poludragulja, mliječni kamen
kalokagatija (grč.) – ljepota i dobrota, savršenstvo
kaprisa (tal.-franc.) – hir, "mušica"
kaputaš – onaj koji nosi kaput, tj. građanin ili činovnik, nasuprot seljaka koji nosi surku
Kečkemet – Kecskemét, grad u središnjoj Mađarskoj
kikla (prema njem. *Kittel*) – suknja
Klimena – u Homerovoj Ilijadi jedna od Heleninih sluškinja koja je s njom odvedena u Troju
Kosmaj – planina u Srbiji, nedaleko od Beograda
Krajnec – Kranjac, stanovnik Kranjske u Sloveniji
kremerija (franc.) – mljekarnica, "zdravljak"
Kronos – Kron, starogrčki bog, sin Urana i Geje, otac Zeusa, Posejdona, Hada, Here, Demetre i Hestije
ksindel (njem.) – izmet; bagra, fukara
kuhtič (kajk.) – kuhar
kumordinar (od njem. ***Kammerdiener***) – sobar
kunatoriti – teško živjeti, zlopatiti se
kunšt (njem.) – vještina, umijeće, majstorija
kurtasti – kratki, mali
kusa (kajk.) – kuja; ***kusica*** – kujica

labor improbus (lat.) – uporan rad
ladanje – selo
lasno – lako
latifundij (lat.) – veliki zemljoposjed
Likurg – legendarni spartanski zakonodavac, živio oko 950. god. pr. n. e.
lujft (njem.) – zrak

Malabarka – žena iz Malabara, jugozapadne obale Indijskog poluotoka
manihejac – pristaša manihejizma, ranokršćanske sekte porijeklom iz Perzije koja je naučavala dualizam
marac (prema tal. *marzo*) – mjesec ožujak, mart
Marsija – frigijski pastir koji je izazvao Apolona na glazbeno natjecanje i pobijedio ga, nakon čega ga je Apolon okrutno kaznio tako što mu je živome odrao kožu
Melamp – u grčkoj mitologiji prorok i iscjelitelj
meridionalac (lat.) – južnjak
mimalona (grč.) – naoružana bakhantica, pratilica boga Bakha
minderluk (tur.) – ležaljka, divan
minnesänger – pjesnik i pjevač u srednjovjekovnoj Njemačkoj, sličan trubadurima
minnestrel – menestrel, u srednjevjekovnoj Francuskoj i Engleskoj putujući svirač i pjesnik
misirski – egipatski
muslim – muselin, fina pamučna tkanina (naziv prema iračkom gradu Mosulu u kojemu se prvotno proizvodila)

oblok (kajk.) – prozor
oranžerija (franc.) – staklenik (za uzgajanje naranči i drugog bilja koje ne podnosi hladnoću)
orfanotrofac (grč.) – štićenik nekadašnjeg nadbiskupskog sirotišta (orfanotrofija) u Zagrebu
orfeum – lokal za glazbene predstave
orfičar – sljedbenik orfejskih misterija, mistik

palingenezija (grč.) – ponovno rađanje, višestruko rađanje, preporod, obnova
Pan – starogrčki bog šuma, pokrovitelj stada i pastira
parcov – štakor
parvenu (franc.) – skorojević
patakun (tal.) – vrsta starog sitnog novca

peštera – špilja, udubina
pinta (engl.) – mjera za tekućinu, oko pola litre
pium desiderium (lat.) – pobožna želja
Poimander – poglavlje u *Hermetici*, egipatsko-grčkom hermetičkom tekstu mudrosti iz 3. st. n. e.
poseur (franc.) – izvještačeni čovjek, pozer
prerafaelit – pripadnik prerafaelitizma, engleske slikarske škole iz sredine 19. stoljeća, koja je priznavala samo slikarstvo prije talijanskog renesansnog slikara Rafaela
prevejanac – promućuran, lukav čovjek

racica – patkica
ragout (franc.) – ragu, jelo od miješanog mesa; općenito: smjesa, mješavina
Rekawinkel – gradić u Donjoj Austriji (danas Pressbaum)
reliquiae reliquiarum (lat.) – ostaci ostataka (nekad moćnog kraljevstva hrvatskoga)
rezeda (lat.) – vrsta mirisne biljke, katanac, katančica
rufijan (tal.) – svodnik; hulja, pokvarenjak
rusag (prema mađ.) – država
rusalje – rusalke, vodene vile u staroslavenskoj mitologiji

sacerdotalni (lat.) – svećenički, duhovnički
Sardanapal – prema antičkoj predaji posljednji vladar Asirskog carstva u 5. st. pr. Kr; zanemario je vlast i prepustio se užicima, pa je svrgnut u pobuni, u kojoj je zapalio svoju palaču i dao pobiti sve sluge
sardonski (lat.) – zloban, zajedljiv
serafski (hebr.) – pridjev od seraf, anđeo višeg reda
serežanin (franc.) – žandar, vojnik
sifražetkinje (prema franc. izgovoru) – sufražetkinje, pripadnice pokreta za ženska prava i ravnopravnost spolova početkom 20. stoljeća
Silen – jedan od pratilaca boga Dioniza (Bakha), veseo i pijani starac

siringa (grč.) – pastirska svirala (kakvu je svirao bog Pan)
skomračenje – oskudica, siromaštvo
spahiluk (tur.) – veliki feudalni posjed, veleposjed
spiritus familiaris (lat.) – duh zaštitnik, nalik anđelu čuvaru
spleen (engl.) – tuga, dosada, sjeta
spukavati – čupati
stražmeštar – narednik, najviši podoficirski čin u austrougarskoj vojsci
Svantevid – Svetovid, staroslavenski bog rata i proricanja

šamijanski – pridjev prema šamlijanki, vrsti sablje, demeskinji (Šam je stari naziv za Siriju i njezin glavni grad Damask)
šedrvan (tur.) – vodoskok, bazen (u dvorištu džamije)
ševeljenje – geganje, teturanje
šljivarija – mali posjed (male plemiće zvali su u staroj Hrvatskoj posprdno »šljivari«)
šnofanac – duhan za šmrkanje
štromer (njem.) – probisvijet, skitnica
šufterija (njem.) – podlost, pokvarenjaštvo
švindl (njem.) – opsjena, varka, prevara

Tartarin Taraskonac – glavni lik romana Alphonsa Daudeta
teklič – glasnik, skoroteča
tertium comparationis (lat.) – "treće u uspoređivanju", treće prema čemu se dvoje uspoređuje jer im je to treće zajedničko
tertulijanski – poput Tertulijana (2-3. st. n. e.), rimskog kršćanskog teologa
tijada – menada, pratilica boga Dioniza (Bakha)
timor (lat.) – krš, kamenjar; gusta šuma
tirtejski – na način starogrčkog pjesnika Tirteja (VII st. pr. Kr.), koji se isticao političkim i domoljubnim stihovima
tram (njem.) – greda

vanjkuš (mađ.) – jastuk
vaseljena – svemir
verđinija – virđinka, dugačka tanka cigara
viks (njem.) – laštilo, mast za cipele
vinjaga – vinova loza

Zagreus – grčki bog prirode, kasnije izjednačen s Dionizom
zagutiti – zadaviti

žmehk – mekan
žrec – svećenik

Bilješka o autoru

Antun Gustav Matoš

(Tovarnik, 13. 06. 1873. - Zagreb, 17. 03. 1914.)

Godine 1896. Matoš je imenu Antun pridodao ime Gustav. Pučku školu i gimnaziju završio je u Zagrebu, gdje je polazio i glazbenu školu. Godine 1891. upisao se na Vojni veterinarski institut u Beču, ali je studij nakon jednog semestra napustio. Vratio se u Zagreb, koji kao vojni novak napušta 1893. godine. 1894. godine bježi iz vojske, ali je ubrzo uhićen i zatvoren u petrovaradinskoj tvrđavi iz koje uskoro uspijeva pobjeći. Od tada, kao vojni bjegunac, uzdržavajući se sviranjem čela i pisanjem kritika, živi u Beogradu (1894 - 1898, 1904 - 1908), Ženevi (1898 - 1899) i Parizu (1899 - 1904). U nekoliko navrata potajno dolazi u Hrvatsku, da bi se u Zagreb vratio nakon 13 godina, odnosno nakon proglašenja amnestije za vojne bjegunce. Iako je 1910. položio ispite za učiteljsko zvanje, Matoš, uglavnom zbog svojih političkih stajališta, ne uspijeva naći službu. Uzdržavao se od svog književnog i publicističkog rada. Izuzetno književno obrazovanje Matoš je stekao uglavnom svojim radom i intelektualnom znatiželjom, te se upravo njemu može pripisati zasluga za predstavljene svjetske, osobito francuske, književne tradicije hrvatskoj kulturnoj sredini. U raspri *starih* i *mladih* Matoš se nije odlučio za ni za jednu od *sukobljenih* strana, potvrđujući tako samosvojnost svog pjesničkog stvaralaštva.

U književnosti se javlja novelom *Moć savjesti* objavljenoj 1892. godine u *Viencu*. Za života je objavio tri zbirke novela i pripovijesti (*Iverje,* 1899; *Novo iverje*, 1900; *Umorne priče*, 1909) koje, u rasponu od ljubavnih do satiričnih, variraju najrazličitije teme. U Matoševim proznim djelima, koja često ujedinjuju opreke, poput humorističnog i pesimističnog, osobito dolazi do izražaja njegova stilska strategije, koju je sam nazvao *artizmom.* Pisao je eseje i putopise sabrane u zbirkama *Ogledi* (1905), *Vidici i putovi* (1908), *Naši ljudi i krajevi* (1910) i *Pečalba* (1913), te velik broj kritika, objavljenih u više od 50 hrvatskih časopisa, u kojima je nerijetko polemičnim stilom, komentirao tadašnja kulturna zbivanja.

Iako je već kao gimnazijalac pisao pjesme, te iako je neke pjesme uključio u svoje pripovijesti *(Nekad bilo - sad se spominjalo* i dr.), Matoš se kao pjesnik predstavlja čitateljstvu tek 1906. godine, kada objavljuje *Utjehu kose* (*Savremenik*). Stil je u Matoševoj lirici dominantan, forma je besprijekorna, dok su sadržaj i ton obilježeni pjesnikovim nesputanim, često pesimistički intoniranim, subjektom. U svojim elegijama, sonetima, epigramima, satirama i drugim književnim oblicima tražio je i nalazio način spajanja tradicije i stvaralačke pjesničke osobnosti. Matoševe pjesme, njih osamdesetak, su do 1923, kada su sakupljene i objavljene pod naslovom *Pjesme,* bile razasute po časopisima i rukopisima. Matoš je svojim djelom najizrazitiji predstavnik, iako ne i pripadnik, hrvatske moderne, kao i uzor sljedećih pjesničkih generacija (T. Ujević, N. Polić, V. Čerina, M. Vrbanić i dr.).

* * *

Matoš je bio izuzetno plodan i inovativan feljtonist, esejist i putopisac. S pripovjedačkim opusom Matoševim njegova ne-fikcionalna djela dijele jedinstveni estetski stil i smisao za lijepo i

jezik, te se u esejistici očituje Matoševo izuzetno i svestrano obrazovanje, erudicija i duhovitost.

Glasovit je njegov esej o Baudelaireu, piscu kojega je jako cijenio i koji mu je bio glavni uzor, a od brojnih tekstova o hrvatskim i srpskim piscima ističe se esej o Vladimiru Vidriću. Kritiku Matoš doživljava kao kreaciju i umjetnost, pišući kao izraziti impresionist koji u uvijek polazi od estetske vrijednosti djela i vlastitog dojma.

Baš poput eseja i kritika, Matoševi putopisi su impresionistički, utemeljeni na dojmu na kojemu gradi svoje asocijacije i digresije, te je prvi u hrvatskoj književnosti pejzaž istakao kao samostalnu literarnu temu (Šicel). *Oko Lobora* (1907.) je jedan od njegovih najpoznatijih lirskih putopisa, kojega su osobito štovali njegovi suvremenici.

Impressum

Nakladnik:

Bulaja naklada d.o.o
Radnički dol 8
10000 Zagreb

tel. (besplatni): 0800/285252
(0800/BULAJA)

info@bulaja.com
www.bulaja.com

Urednik: Zvonimir Bulaja

Dizajn i prijelom: Bulaja naklada d.o.o.

Tehnička realizacija: Bulaja naklada d.o.o.

Oblikovanje naslovnice: Zvonimir Koščak

Za nakladnika: Zvonimir Bulaja

Pri pripremi ove elektroničke knjige uložen je maksimalni mogući trud i pažnja, te su svi uključeni materijali pažljivo kontrolirani, korigirani i testirani. Međutim, Bulaja naklada d.o.o. i autori ne mogu biti odgovorni za bilo kakve štete, izravne i neizravne, prouzročene upotrebom ove elektroničke knjige, odnosno pogreškama u tekstovima (nekompletni, netočni ili oštećeni podaci, greške pri unosu i slično).

Autorska prava na djela Antuna Gustava Matoša su istekla, i ona su sada javno dobro koje se nesmetano može kopirati. Međutim, sva

autorska prava na opremu knjige (rječnik, napomene, bilješka o piscu...) su pridržana.

ISBN: 978-953-328-208-4

© 2013. Bulaja naklada d.o.o.